



Финансирано од
Европска Унија



Институт
за
европска
политика.
Скопје



ОСТВАРУВАЊЕ

НА ПРАВАТА НА

ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ НА

НАЦИОНАЛНО И ЛОКАЛНО НИВО

ОСТВАРУВАЊЕ
НА ПРАВАТА НА
ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ
НА НАЦИОНАЛНО И
ЛОКАЛНО НИВО

(истражувачки извештај)

април, 2024

Издавач:

Центар за европска граѓанска иницијатива

Автори:

проф. д-р Јован Ананиев, Правен факултет,
Универзитет „Гоце Делчев“, Штип

проф. д-р Мелина Гризо, Правен факултет „Јустинијан Први“,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје

Статистичка обработка на податоци:

проф. д-р Наташа Стојковиќ, Факултет за информатика,
Универзитет „Гоце Делчев“, Штип

проф. д-р Лимонка Коцева-Лазарова, Факултет за информатика,
Универзитет „Гоце Делчев“, Штип

Административна поддршка:

Јадранка Вареловска, проектен соработник

Лектор:

Александар Димитров

Илустрации:

Бојана Тошевска, студентка на Ликовна академија,
Универзитет „Гоце Делчев“, Штип;

Миа Ефремова, студентка на Ликовна академија,
Универзитет „Гоце Делчев“, Штип; Ментор

проф. м-р Јана Јакимовска, Ликовна академија,
Универзитет „Гоце Делчев“, Штип

Илустрација на корица:

Бојана Тошевска

Дизајн на корица:

проф. м-р Јана Јакимовска

Техничка подготовка:

Спиро Јанев

Печати:

Печатница „Европа 92“ – Кочани

Тираж:

150

*Оваа публикација е финансирана од шемаџа за реѓрантирање „Човековите
права во пракџаџа“, како дел од проекџот „Заедничка акџија за човекови
права“, финансиран од сџрана на Европскаџа Унија. Содржинаџа е исклучива
одговорност на Центарот за европска граѓанска иницијатива и не мора
задолжително да џи одразува ставовите на Европскаџа Унија“*

Сорджина

1.Национални заложби за спроведување на конвенцијата за правата на лицата со попреченост.....	8
2.Анализа на националната правна рамка и на националните политики и мерки за инклузивноста на учениците со попреченост во образовниот процес.....	13
3.Анализа на локалните постигнувања и предизвици на инклузијата на учениците со попреченост во образовниот процес.....	33
4.Пристапност на локалните објекти и инфраструктурата.....	57
5.Учество на лицата со попреченост во избран процес.....	71
6.Управување со кризи.....	89
7.Недискриминација.....	99
ПРИЛОГ: Методологија за следење, истражување и анализа на остварувањето на правата на лицата со попреченост на национално и локално ниво.....	112

Предговор

Овој истражувачки извештај е дел од проектот „Остварувањето на правата на лицата со попреченост на национално и локално ниво“, спроведен од Центарот за европска граѓанска иницијатива, финансиран од шемата за регрантирање „Човековите права во практиката“, како дел од проектот „Заедничка акција за човекови права“, финансиран од страна на Европската Унија. Проектот „Заедничка акција за човекови права“ се спроведува од страна на Институтот за европска политика (ЕПИ) – Скопје.

Центарот за европска граѓанска иницијатива ја изразува благодарноста до Институтот за европска политика заради административно-стручната поддршка која ја даде во спроведувањето на истражувањето, до сите лица кои директно дадоа свој придонес во истражувањето, до општините Кочани и Штип заради логистичката поддршка во реализацијата на фокус групите и настанот за претставување на нацрт-извештајот, како и до лицата кои учествуваа во интервјуата, анкетата и фокус групите (претставници на училиштата и локалната администрација од општините Кочани, Штип, Винаца, Зрновци и Чешиново-Облешево и претставници на Народниот правобранител, Комисијата за спречување и заштита од дискриминација, Центарот за управување со кризи, Државната изборна комисија, Министерството за образование и наука и Националното координативно тело за спроведување на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост).

април, 2024 година

д-р Јован Ананиев,
претседател на
Центарот за европска
граѓанска иницијатива

Вовед

Извештајот е базиран на истражувањето на остварувањето на правата на лицата со попреченост. На национално ниво беше направено истражување во областите образование, избирачко право и недискриминација, а на локално ниво во областите образование, пристапност на инфраструктура и управување со кризи. Беше спроведено врз основа на претходно подготвена методологија (во прилог на извештајот), каде што беа дефинирани истражувачките прашања, методите и индикаторите. За проценка на локалната инфраструктура и локалните објекти, беа користени и некои од прашањата, коишто ги користеше Народниот правобранител при проценката на пристапноста на факултетите. Беа користени методите анализа на правни акти, анализа на секундарни документи, интервју и анкета. Целни општини во ова истражување беа Кочани, Штип, Винаца, Зрновци и Чешиново-Облешево, а нацрт-извештајот беше дискутиран на настан организиран во Кочани на 27 март 2024 година со претставници на локални чинители од овие општини. Собирањето, обработката и анализата на податоците се спроведе во периодот од септември 2023 година до февруари 2024 година.

Извештајот содржи потполно оригинални податоци и има цел да придонесе локалните и националните креатори на политиките во посочените области да имаат посеопфатен увид во состојбата и да пристапат кон креирање на мерки кои се базирани врз основа на евидентирани податоци.

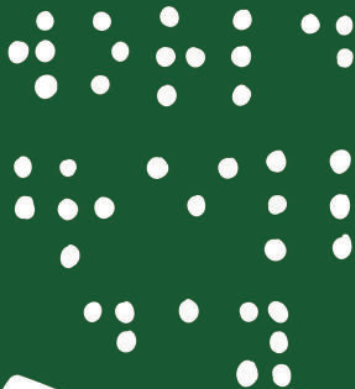
1. НАЦИОНАЛНИ ЗАЛОЖБИ ЗА СПРОВЕДУВАЊЕ НА КОНВЕНЦИЈАТА ЗА ПРАВТА НА ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ

Државата има обврска да ги спроведува стандардите содржани во Конвенцијата за правата на лицата со попреченост. Според член на Националното координативно тело за спроведување на Конвенцијата до 2018 година се подготвуваа акциски планови за различни области и извештаи за напредокот, врз основа на препораките од Комитетот. Откако се донесе Стратегијата за правата на лицата со попреченост, се планира да се врши известување за нејзиното постигнување; Министерството за локална самоуправа е слаба карика во НКТ бидејќи не доставува соодветни информации; нема претставник од ЗЕЛС, коишто се надлежни за соработката меѓу Владата и единиците на локалната самоуправа, но со Стратегијата се планира НКТ да биде со проширен состав и тие ќе бидат дел од НКТ; има предизвици со менување на членови во НКТ од министерствата и тоа им е дополнителна обврска на членовите; НКТ нема секретаријат од редот на вработените од Генерален секретаријат и нема сопствен буџет и се наоѓа при канцеларијата на претседател на Влада; дали едно министерство ќе постапува според дадените препораки зависи од сензибилитетот на министерот. НКТ еднаш месечно има состаноци и ги разгледуваме нивоата на исполнување на препораките.

Владата ја усвои Стратегијата за правата на лицата со попреченост и се очекува овој документ да придонесе кон поорганизирано пристапување во исполнувањето на стандардите од Конвенцијата. Според претставникот на НКТ, „се очекува да има проблеми во нејзиното спроведување бидејќи се неопходни многу средства за исполнување на нејзините цели и се претпоставува дека дел од мерките ќе бидат префрлени и во наредниот период. Но, позитивната страна е што ЕУ и ООН ќе ја планираат својата техничка поддршка во Северна Македонија врз основа на планираното во Стратегијата. Со поддршка на ГИЗ ќе се изработи алатка со индикатори кои ќе го квантифициваат достигнувањето на мерките и ќе имаме појасна слика во кои области каков е степенот на постигнување.“

Народниот правобранител го координира националниот мониторинг механизам (НММ) за исполнувањето на КПЛП. Порано беа споени НКТ и НММ, а според препораките на КПЛП се издвоија овие механизми. Овој механизам е составен од претставници на органите на управата и цивилниот сектор и го набљудува спроведувањето на Конвенцијата во различни области.

ОБРАЗОВАНИЕ



2. АНАЛИЗА НА НАЦИОНАЛНАТА ПРАВНА РАМКА И НА НАЦИОНАЛНИТЕ ПОЛИТИКИ И МЕРКИ ЗА ИНКЛУЗИВНОСТА НА УЧЕНИЦИТЕ СО ПОПРЕЧЕНОСТ ВО ОБРАЗОВНИОТ ПРОЦЕС

Вовед

Правото на лицата со попречености за еднаков пристап кон образованието произлегува од низа извори на меѓународното право.¹ Клучен инструмент од оваа област е Конвенцијата за правата на лицата со попреченост (КПЛП). Преамбулата на овој меѓународно-правен инструмент укажува на важноста за пристапност до образованието, како предуслов за уживање на човековите права и основни слободи,² а нормативниот дел од документот регулира бројни аспекти од ова прашање.³ Клучна одредба која го регулира правото на образование на лицата со попреченост е членот 24.⁴ Оваа одредба го гарантира правото

1 Види, особено: Меѓународен пакт за економски, социјални и културни права (1966), членови 2 и 13; Конвенција за правата на детето (1989), членови 2 и 28.

2 Види „Преамбула“, КПЛП.

3 Членот 8 истакнува дека образованите системи треба да ја подигнуваат свеста и да придонесат за развивање на ставот на почит кон правата на лицата со попреченост (член 8 „Подигнување на свеста“). Образованието е составен дел од мерките за заштита на лицата со попреченост од експлоатација, насилство и злоупотреба (член 16 „Слобода од експлоатација, насилство и злоупотреба“). Образованието за репродукцијата е составен дел од принципот на почит кон семејството (член 23 „Почит за домот и семејството“). Програмите за хабилитација и рехабилитација ја вклучуваат и областа на образованието (член 26 „Хабилитација и рехабилитација“).

4 „I. Државите потписнички го признаваат правото на образование на лицата со попреченост. Во однос на остварување на ова право без дискриминација и врз основа на еднакви можности, државите потписнички ќе обезбедат вклучен систем на образование на сите нивоа и доживотно учење насочено кон: а. Целосен развој на човековиот потенцијал и чувство на достоинство и на самовреднување, и зајакнување на почитта за човековите права, основните слободи и човековата различност; б. Развој на личноста, талентите и креативноста, како и менталните и физичките способности на лицата со попреченост до ниво на целосен потенцијал; в. Оспособување на лицата со попреченост ефективно да учествуваат во слободното општество.

II. врз концептот на формална еднаквост како сосед професорката таа е најсоодветна за подигнување на целосниот културен код на на При реализирањето

на образование, врз основа на принципите на недискриминација и еднакви можности. Гаранциите за инклузивно образование ги опфаќаат сите нивоа – општиот образовен систем, бесплатното и задолжително основно и средно образование.

На овој начин, КПЛП го гарантира правото на образование темелејќи се не само врз концептот на формална еднаквост, туку врз принципот на еднакви можности, од што произлегува обврската за широк спектар на афирмативни

на ова право, државите потписнички ќе обезбедат дека: а. Лицата со попреченост не се исклучени од општиот образовен систем врз основа на попреченост, и дека децата со попреченост не се исклучени од бесплатно и задолжително основно образование, или од средно образование, врз основа на попреченост; б. Лицата со попреченост имаат пристап до вклучено, квалитетно, бесплатно основно и средно образование, на еднаква основа со другите, во местата каде живеат; в. Осигурано е разумно приспособување според барањата на поединецот; г. Лицата со попреченост ја добиваат потребната поддршка, во рамките на општиот образовен систем, за да го олеснат ефективното образование; д. Ефективните индивидуализирани мерки за поддршка се обезбедени во средини каде се максимизира академскиот и социјалниот развој, доследен на целта на целосно вклучување.

III. Државите потписнички ќе им овозможат на лицата со попреченост да стекнуваат вештини за секојдневно живеење и социјален развој кои ќе го олеснат нивното целосно и еднакво учество во образованието и како членови на заедницата. Поради тоа, државите потписнички ќе преземат соодветни мерки, вклучувајќи: а. Олеснување на изучувањето на Брајовото писмо, алтернативни пишани букви, аугментативни и алтернативни модели, средства и формати за комуникација, вештини за ориентација и мобилност, и олеснување на поддршка и менторство од страна на врсници; б. Олеснување на изучувањето на знаковен говор и промовирање на лингвистичкиот идентитет на заедницата на лица со оштетен слух; в. Обезбедување дека образованието на лицата, а особено деца кои се слепи, глуви или глуви и слепи, се овозможува на најсоодветни јазици и начини, и средства за комуникација за поединецот, и во средини кои го максимизираат академскиот и социјалниот развој.

IV. Со цел да се помогне во обезбедување на реализацијата на ова право, државите потписнички ќе преземат соодветни мерки за вработување на наставници, вклучувајќи и наставници со попреченост, кои се квалификувани за знаковен говор и/или Брајово писмо, и за обучување на професионалци и персонал кој работи на сите нивоа во образованието. Таквата обука ќе инкорпорира свесност за попреченоста и за користењето на соодветни аугментативни алтернативни начини, средства и формати за комуникација, образовни техники и материјали за поддршка на лицата со попреченост.

V. Државите потписнички ќе обезбедат дека лицата со попреченост имаат пристап до општото високо образование, вокациона/стручна обука, образование за возрасни и доживотно учење без дискриминација и на еднаква основа со другите. Поради тоа, државите потписнички ќе обезбедат дека е овозможено разумно приспособување за лицата со попреченост.“ Член 24 („Образование“).

мерки. Државите потписнички не се задолжени само да ја заштитат индивидуата од дискриминација, туку имаат и низа позитивни обврски да преземат чекори кои ќе го осигураат на ефективен начин правото на образование на овие лица. Позитивната обврска на државата подразбира и преземање на финансискиот товар за сите потребни афирмативни мерки. Во таа смисла, членот 24 го регулира принципот на разумно приспособување кон потребите на поединецот, вклучително и ефективна индивидуализирана поддршка која му е потребна. Мерките опфаќаат олеснување на изучувањето на Брајовото писмо и други модели на комуникација, знаковниот говор и другите средства за комуникација. Позитивната обврска на државата вклучува вработување на наставници, вклучувајќи и наставници со попреченост, кои се обучени за употреба на овие модели, како и наставници со попреченост. Исто така, одредбата опфаќа и обврска за овозможување на еднаков пристап кон високо образование, стручно образование и доживотно учење, вклучително и разумно приспособување за лицата со попреченост. Комитетот за правата на лицата со попреченост, надлежен за спроведувањето на КПЛП, нуди детална анализа на низа концепти релевантни за правото на инклузивно образование во Општиот коментар бр. 4 (2016).⁵

Во својот Извештај за РСМ од 2018 г., Комитетот надлежен за мониторинг на имплементацијата на КПЛП од страна на државите членки укажа на повеќе предизвици. Извештајот истакнува дека Законот за заштита на децата и Законот за основно образование дозволуваат сегрегација на учениците со попреченост, со што се создаваат сегрегирани образовни средини, особено кога станува збор за интелектуална попреченост. Во продолжение, Извештајот го подвлекува недостатокот на сеопфатна стратегија за изградба на инклузивен образовен систем, со фиксни

5 Општ коментар 4 (2016) за правото на инклузивно образование на Комитетот за правата на лицата со попреченост, 25.11.2016 година. Види исто и Генерални коментари 2 и 6. Ваквиот сеопфатен пристап кон обезбедување на еднаквоста во пристапот кон образованието е исто така застапен и во други документи на ОН. Види: „Цел 4. Да се обезбеди инклузивно и правично квалитетно образование и да се промовираат можностите за доживотно учење за сите“, Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development, UN 2015.

рокови и резултати и кој е соодветно финансиран, располага со задоволителни човечки и технички ресурси, особено за учениците со интелектуална попреченост.⁶

Во согласност со овие забелешки, препораките на Комитетот пред сè се однесуваат на задолжителна ревизија на Законот за заштита на децата и Законот за основно образование. Оваа ревизија треба јасно да го промовира инклузивното образование и вклучувањето на попреченоста како основа за дискриминација. Ревизијата треба да го забрани одбивањето на разумното приспособување, како форма на дискриминација по основа на попреченост. Исто така, Комитетот препорачува донесување на план за транзиција за да се обезбеди инклузивност на лицата со попреченост на сите нивоа, вклучително и во високообразовните институции. Препораките подвлекуваат дека е потребно да се обезбедат ресурси, како и обука за наставниците и помошниот персонал, со цел да се поттикне инклузијата, особено на учениците со интелектуална попреченост или учениците со психосоцијална попреченост и девојчињата со попреченост. Препораките вклучуваат обезбедување на универзална пристапност до образовните простории, вклучувајќи ги и универзитетите. Препораките особено инсистираат експлицитно, итно спроведување на забраната за исклучување на учениците со попреченост од редовните училишта.⁷

Имајќи ги предвид ваквите меѓународно-правни обврски и предизвици на РСМ, оваа анализа има цел да го истражи статусот на лицата со попреченост во областа на образованието од следниве аспекти: општите законски дефиниции релевантни за истражувањето (секција 1); предизвикот на препознавање на попреченоста, формалната пристапност и опфатот на децата со попреченост во училиштата (2); примената на принципите на инклузивност и разумно приспособување на: физичкото опкружување во училиштата; пристапноста на учебниците; начините на проверката на знаења и бесплатниот превоз до училиштата (3); формирање на инклузивни тимови и индивидуализирани програми (4) и стручна обука на кадрите (5).

6 Извештај за РСМ, 2018, точка 39.

7 Исто, точка 40.

Општи дефиниции

Правата на лицата со попреченост во областа на образованието се регулирани со Националната стратегија 2023 – 2030 и Акцискиот план,⁸ како и со Концепцијата за инклузивно образование.⁹ Моментално важечките закони за основно¹⁰ и средно образование¹¹ опфаќаат одредби со кои се регулираат правата на лицата со посебни потреби, иако треба да се истакне дека во моментот тече процедура за измени на овие акти. Особено Законот за средно образование обрнува мало внимание на ова прашање.

Во правниот систем на РСМ, секоја дискриминацијата по основа на попреченост е забранета со Законот за спречување и заштита од дискриминација,¹² а членот 3 експлицитно го наведува образованието како една од областите каде законот се применува.¹³ Овој Закон исто така го гарантира и соодветното приспособување и пристапноста до инфраструктурата.¹⁴

Според одредбите на Законот за основно образование, принципите на „еднаквост, достапност, пристапност и

8 Национална стратегија за правата на лицата со попреченост 2023 – 2030 со Акциски план 2023 – 2026, усвоена во декември 2023 година (Приоритетна област 5: Образование). Нацрт на следниот линк: <https://ener.gov.mk/Default.aspx?item=newdocumentdetails&detailid=61>.

9 Концепција за инклузивно образование, донесена со Решение на министерот за образование и наука бр. 18-6577/1 од 6.7.2020 година: <https://mon.gov.mk/stored/document/Концепција%20за%20инклузивно.pdf>.

10 Закон за основното образование, Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 161/19 и 229/20: <https://mon.gov.mk/page/?id=2055>.

11 Закон за средното образование. Консолидиран текст. Службен весник на Република Македонија, бр. 44/1995, 24/1996, 34/1996, 35/1997, 82/1999, 29/2002, 40/2003, 42/2003, 67/2004, 55/2005, 113/2005, 35/2006, 30/2007, 49/2007, 81/2008, 92/2008, 33/2010, 116/2010, 156/2010, 18/2011, 42/2011, 51/2011, 6/2012, 100/2012, 24/2013, 41/2014, 116/2014, 135/2014, 10/2015, 98/2015, 145/2015, 30/2016, 127/2016, 67/2017, 64/2018 и Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 229/2020: <https://mon.gov.mk/page/?id=2055>.

12 Закон за спречување и заштита од дискриминација, Службен весник на РСМ, бр. 258 од 30.10.2020 година, член 5 („Дискриминаторска основа“): „Се забранува секоја дискриминација врз основа на (...) попреченост (...).“

13 Исто, член 3 („Примена на Законот“), став 2.2.

14 Исто, член 4, став 4 („соодветно приспособување“) и 5 („пристапност до инфраструктурата, добрата и услугите“). Види и член 6 („Дефиниција на дискриминација“).

инклузивност“ се вклучени меѓу основните начела на системот на основното образование.¹⁵ Овој закон експлицитно „ја забранува секоја директна или индиректна дискриминација, повикување и поттикнување на дискриминација и помагање во дискриминаторско постапување по основа на (...) попреченост (...) која е предвидена со закон или со меѓународен договор (...) во остварување на правата од основното образование“.¹⁶

Законот за основно образование нуди дефиниција на учениците со попреченост:

„– ученици со попреченост се оние кои имаат долготрајни физички, ментални, интелектуални или сетилни оштетувања, кои во интеракција со различните општествени бариери може да го попречат нивното целосно и ефективно учество во општеството на еднаква основа со другите,

– ученици со нарушување во однесувањето или емоционални проблеми или со специфични тешкотии во учењето и

– ученици кои потекнуваат од неповолни социо-економски, културни, и/или јазични депривирани средини.“¹⁷

И покрај тоа што дефиницијата е сеопфатна, треба да се подвлече мислењето на Народниот правобранител, според кое е пожелно рedefинирање на одредбата – одделувањето на овие категории на ученици, од кои на секоја ѝ треба различен пристап, би овозможило повисок степен на јасност и полесно градење на соодветни политики во интерес на запазување на нивните права.¹⁸

Уште едно воведно прашање кое треба на почетокот да се истакне е принципот дека легализирајќи афирмативни мерки, законот ја обврзува државата во целост да ја поддржи нивната имплементација во финансиска смисла. Законот за основно

15 Закон за основно образование, член 4 („Начела на основното образование“).

16 Исто, член 5(1) „Заштита од дискриминација и промоција на еднаквоста“.

17 Исто, член 35.

18 Посебен извештај, март 2020, стр. 38. Достапно на https://ombudsman.mk//%D0%9F%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B8_%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%B8/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B8_%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%B8-%D0%94%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0.aspx (пристапено на 1.3.2024 г.).

образование е експлицитен: „Средствата кои општините ги добиваат во блок-дотациите и наменските дотации за учениците со попреченост, се распределуваат во училиштата согласно со бројот на ученици со попреченост во конкретното училиште и училиштето ги троши наменски за потребите на овие ученици.“¹⁹

Во текстот кој следи анализирана е имплементацијата на концептите на различни афирмативни мерки со кои се гарантираат правата на лицата со попреченост.

Формална пристапност на училиштата и опфат на децата со попреченост во образовниот систем

Законската рамка има цел да обезбеди рано препознавање на посебната потреба на секој ученик, по што училиштето нуди мерки за приспособување кон специфичната потреба на ученикот. При запишувањето на детето со попреченост во прво одделение, родителот е должен да достави стручно мислење за дополнителна образовна, социјална и здравствена поддршка.²⁰ Законот за основно образование предвидува дека Збирката на податоци за учениците запишани во основното училиште опфаќа и податок за попреченоста.²¹

Законот за основно образование има цел да осигура опфаќање на сите деца со попреченост во образовниот систем. Училиштата имаат обврска да ги запишат децата со попреченост, а Законот предвидува парична санкција на директорот на училиштето ако „не ги опфати сите ученици од својот реон, вклучувајќи ги и учениците со попречености“.²² Предвидена е и афирмативна мерка: при запишување ученици со попреченост, може да се направи исклучок од принципот на реонизација на учениците.²³

19 Закон за основно образование, член 157.4 („Финансирање од Буџетот на Република Северна Македонија“).

20 Исто, член 60 (3). Види и член 61 (3).

21 Исто, член 97.

22 Исто, Член 169 (1).

23 Исто, член 6 („Афирмативни мерки“): „неприменувањето на одредбата за реонизација при запишувањето на ученици со попреченост (...), бесплатен превоз за учениците со попреченост, образовни медијатори (...). Види и член 63 (10).

Законот за средно образование исто така нуди афирмативни мерки за лицата со попреченост кои се запишуваат – иако во прва година може да се запише само лице кое не е постаро од 17 години; за ученик со посебни образовни потреби таа граница е 25 години.²⁴ Овој закон исто така пропишува дека Збирката на податоци за запишаните ученици опфаќа и информации за посебната образовна потреба.²⁵

Според податоците добиени од МОН за потребите на ова истражување, моменталната вкупна бројка на ученици со попреченост (вклучително и оние со промени во однесувањето или кои потекнуваат од неповолни економски средини) опфатени со системот на основно образование во 2021/2022 година бил околу 1400, а во 2022/2023 се зголемил на околу 2000, додека во средно образование моменталната бројка е околу 500.²⁶ Националната стратегија ја нагласува целта бројот на ученици со попреченост кои завршиле средно образование да биде зголемен за 50%.²⁷ Ваквиот развој укажува дека МОН активно работи на зголемување на опфатот на ученици со посебни потреби во основното образование, иако, на пример, Народниот правобранител ја истакнува практиката во училиштата да постојат ученици кои немаат стручна дијагноза, но за кои постои сомневање дека се лица со попреченост.²⁸ Поради тоа е неопходна подобра соработка со родителите за да се осигура стручно мислење. Исто така, одлагањето на донесувањето на измените на Законот за средно образование има особено негативни последици врз опфатот на ученици со посебни потреби.

24 Закон за средно образование, член 42.

25 Исто, член 9-в (1).

26 Интервју за потребите на ова истражување со надлежните во Министерството за образование и наука.

27 Национална стратегија за лицата со попреченост 2023 – 2030 со акциски план, стр. 113.

28 Посебен извештај, март 2020, стр. 35.

Примена на принципите на инклузивност и разумно приспособување во областа на образованието

Законот за основно образование експлицитно го регулира принципот на инклузивност на сите деца во основното образование во институционална, кадровска и содржинска смисла,²⁹ земајќи ги предвид различните индивидуални потреби за развој на секој ученик.³⁰ Според Законот, инклузивното образование вклучува промени и приспособувања на наставната содржина, пристапот, структурите и стратегиите за потребите на учениците со попреченост.³¹ Различни елементи на овој концепт, како што се инфраструктурата, индивидуализираната поддршка, наставниот план и програма во образованието се разумно приспособени според индивидуалните потреби на ученикот.³² Според Законот, разумното приспособување „претставува изменување и приспособување на условите за воспитание и образование во одреден случај, што не предизвикува несразмерно или непотребно оптоварување на училиштето, а е со цел обезбедување на уживањето или остварувањето на сите човекови права и слободи на учениците со попреченост на еднаква основа со другите“.³³

Разумното приспособување или приспособувањето на физичкото окружување во училиштата кон потребите на лицата со попреченост е важен елемент од инклузивноста на образованието. Законот дефинира дека: „Пристапност до инфраструктурата и услугите подразбира преземање мерки кои осигуруваат дека учениците со попреченост имаат пристап, на еднаква основа со другите, до физичкото опкружување (...) во основното училиште“.³⁴ Законот експлицитно обврзува

29 Закон за основно образование, член 11 („Инклузивно образование“) став 1.

30 Исто, член 11 (2).

31 Исто, член 11 (3). Принципот на инклузивност е дефиниран со Концепција за инклузивно образование, која ја донесува министерот за образование на предлог на Бирото за развој на образованието и истата се објавува на интернет-страниците на овие институции. Закон за основно образование, член 11 (4).

32 Исто, член 11 (5).

33 Исто, член 11 (6).

34 „Пристапност до инфраструктурата и услугите подразбира преземање мерки кои осигуруваат дека учениците со попреченост имаат пристап, на еднаква основа со другите, до физичкото опкружување, транспортот, информациите и комуникацијата, вклучувајќи информатички и комуникациски технологии и системи во основното училиште.“ Исто, член 11 (7) .

на пристапност на библиотечниот простор за учениците со попреченост.³⁵

Според податоците добиени од МОН, околу 85 % од основните училишта имаат барем пристапна рампа на влезот, а околу 31 % имаат приспособен тоалет.³⁶ Исто така, во тек е реализација на проект поддржан од Светска банка кој опфаќа приспособување на 118 училишта.³⁷ Предизвик остануваат проектите за реновирање на училиштата спроведени од општините, во однос на кои МОН нема увид за степенот на приспособувањето на инфраструктурата кон потребите на учениците со посебни потреби.³⁸

Приспособувањето на учебните материјали кон потребите на лицата со различни видови на попреченост е важен аспект на разумното приспособување. Сепак, одредбите за разумно приспособување на образованието кон потребите на лицата со попреченост не ги опфаќаат учебните материјали. Законот за учебници за основно и средно образование исто така не ја регулира оваа материја.³⁹ Една од приоритетните мерки на Националната стратегија за лицата со попреченост 2023 – 2030 и Акцискиот план е ревидирањето на Законот за учебници со цел да се обезбедат дигитални учебници во пристапен формат, аудиоучебници и Брајови учебници, поставување и континуирано ажурирање на електронски верзии на учебниците за основно и средно образование и набавка на асистивна технологија и специфични наставни средства и помагала за учениците со попреченост преку основните училишта со ресурсен центар.⁴⁰

Според информациите добиени од МОН, веќе е развиен аудиочитач за сите печатени учебници.⁴¹ Во текот на учебната

35 Исто, член 55 (4).

36 Интервју за потребите на ова истражување со надлежните во МОН.

37 Исто.

38 Исто.

39 Закон за учебници за основно и средно образование. Консолидиран текст, Службен весник на Република Македонија, бр. 98/2008, 99/2009, 83/2010, 36/2011, 135/2011, 46/2012, 24/2013, 120/2013, 29/2014, 146/2015, 217/2015, 30/2016 и 21/2018: <https://mon.gov.mk/page/?id=2055>.

40 Национална стратегија за лицата со попреченост 2023 – 2030 и Акциски план, стр. 113.

41 Интервју за потребите на ова истражување со надлежните во Министерството за образование и наука.

2020/2021 година, печатени се повеќе книги на Брајова азбука.⁴² Учебниците за четврто, петто и шесто одделение се веќе дигитализирани, а постои и нивна аудиоверзија.⁴³ Учебниците за седмо, осмо и деветто одделение ќе бидат дигитализирани во текот на наредната година.⁴⁴ Тоа повторно укажува на големи разлики во однос на приспособеноста меѓу основното и средното образование – во последното отсуствуваат активности во таа смисла.

Законот за основно образование го регулира и **оценувањето на учениците со попреченост**, во посебна одредба („Оценување на учениците со попреченост“). Одредбата дефинира дека во првиот период постигнувањата на ученикот кој следи настава според индивидуален образовен план се оценуваат описно, а во вториот и третиот период може да се оценуваат описно и бројчено.⁴⁵ Учениците кои следат настава според модифицирана програма се оценуваат описно во сите периоди на основното образование согласно со индивидуалното постигање на поставените резултати.⁴⁶ Начинот на оценување се приспособува согласно со нивните специфични потреби: „писмени тестови на Брајово писмо, зголемен формат, во електронска верзија, аудиоформат и слично, употреба на асистивна технологија, подолго време за решавање на тестот, помош за читање на прашањата од тестот, надгледувани паузи и флексибилен наставен план, присуство на образовен асистент“.⁴⁷ Начинот на оценување на учениците со попреченост го пропишува министерот, на предлог на БРО.⁴⁸ За да го регулира ова прашање детално, МОН има подготвено и правилник.⁴⁹

42 Исто.

43 Исто.

44 Исто.

45 Закон за учебници за основно и средно образование, член 139 (1 и 2).

46 Исто, член 139 (3).

47 Исто, член 139 (4).

48 Исто, член 139 (5).

49 Правилник за начинот на оценување на учениците со попреченост бр. 18-2447/1 од 9 февруари 2021 година. Службен весник на РСМ, бр. 38 од 15.2.2021 година. Документот е достапен на следниот линк: <https://mon.gov.mk/stored/document/Pravilnik%20za%20nacinot%20na%20ocenuvanje%20na%20ucenicite%20so%20poprecenost.pdf>.

Нема прецизни податоци за степенот на примена на оваа мерка во училиштата. Според податоците добиени од МОН, при полагањето на матурскиот испит се адаптира просторот во кој се одвива испитот, но не и материјалите, при што се овозможува и присуство на помош од читач.⁵⁰ Со оглед на тоа што приспособувањето на оценувањето кон потребите на учениците со посебни потреби е во тек и во основните и во средните училишта, би било особено корисно МОН да собира систематски податоци за оваа област, со цел да се преземат наредни чекори на приспособување.

Афирмативните мерки поврзани со **бесплатниот превоз** се важен дел од инклузивноста на образовниот систем. Според Законот за основно образование, учениците со попреченост и лицата за нивна придружба имаат право на бесплатен пристапен превоз, без оглед на оддалеченоста и пристапноста на нивното место на живеење до училиштето.⁵¹ Законот за средно образование ја предвидува истата афирмативна мерка за ученикот со посебни образовни потреби и лицето за негова придружба.⁵² *Не располагаме со официјални податоци за степенот на примена на оваа афирмативна мерка, но, според информациите добиени од МОН, нема тешкотии во нејзината реализација.*⁵³ *Народниот правобранител сепак потенцира дека е потребна постојана соработка меѓу локалните власти и училиштата во насока да се добијат сознанија за точниот број на ученици кои имаат потреба за ваков превоз, како и нивните прецизни потреби – со тоа би се зголемил бројот на ученици со посебни потреби кои користат инвалидска количка во јавниот превоз.*⁵⁴ *Во Националната стратегија 2023 –*

50 Интервју за потребите на ова истражување со надлежните во Министерството за образование и наука. Види: Правилник за начинот на полагање и оценување на резултатите на учениците на испитите во државна матура во гимназиското, стручното и средното уметничко образование, глава VII. Достапно на: <https://dic.edu.mk/wp-content/uploads/2017/09/1.pdf> (пристапено на 14.4.2024).

51 Закон за основно образование, член 73 (2). Види и член 6 („Афирмативни мерки“).

52 Закон за средно образование, член 41-а (5). Види и член 41-а (4) и (6).

53 Интервју за потребите на ова истражување со надлежните во Министерството за образование и наука.

54 Република Северна Македонија. Народен правобранител. Посебен извештај за состојбата со остварувањето на правото на бесплатен превоз на учениците со телесна инвалидност (кои користат инвалидски колички) по спроведеното

2030 и Акцискиот план, еден од приоритетите е изработката на правилници и упатства за начинот на организирање на бесплатниот превоз на учениците со попреченост во основно и средно образование.⁵⁵

Инклузивни тимови, индивидуализирани програми и планови

Законската рамка опфаќа опширна регулатива за приспособувањето на наставата кон потребите на ученикот со посебни потреби. Законот за основно образование го регулира концептот на инклузивни тимови, надлежни за имплементацијата на принципот на инклузивност.⁵⁶ Секој ученик со попреченост кој работи според индивидуален образовен план или модифицирана наставна програма е во надлеженост на посебен инклузивен тим.⁵⁷ Бирото за развој на образованието има издадено Водич за работа на училишните инклузивни тимови.⁵⁸

Според законот, за секој ученик со попреченост во основните училишта се подготвува индивидуален образовен план на наставните програми или модифицирана наставна програма.⁵⁹ Индивидуалниот образовен план вклучува

истражување во средните училишта на територијата на град Скопје, во учебната 2019/20 година, април 2020, стр. 21-22. Достапно на: https://ombudsman.mk/%D0%9F%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B8_%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%B8/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B8_%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%B8-%D0%94%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0.aspx (пристапено на 1.3.2024).

55 Национална стратегија и Акциски план, стр. 115-116.

56 Закон за основно образование, член 16 („Инклузивен тим“). Исто така, инклузивниот тим е надлежен и за бројот на учениците со попреченост во паралелка, водејќи грижа за рамномерна распределба по паралелки, во зависност од видот на попреченоста и видот и обемот на потребните приспособувања. Види член 53 (13).

57 Исто, член 16 (1). Училишниот инклузивен тим е со мандат од три учебни години и е составен од седум члена, вклучувајќи двајца родители односно старатели. Види и член 16 (2).

58 Бошковска Розалија и др., Водич за работа на училишниот инклузивен тим, БРО, 2020, достапно на: https://mon.gov.mk/stored/document/MK_%20revidiran_Vodic%20za%20rabota%20na%20UIT_final_WEB.pdf (пристапено на 31.12.2023).

59 Закон за основно образование, член 30 (7). Види и член 16 (3). Предвидена

адаптацији во резултатите од учењето на наставната програма, како и воведување специфични активности и методи што овозможуваат постигнување на резултати од учењето.⁶⁰ Законот исто така ја регулира и модифицираната наставна програма која е наменета за учениците со комплексни потреби. Таква програма се подготвува за секој воспитно-образовен период на основното образование.⁶¹ За одделни категории на ученици со попреченост се развиваат програми кои имаат за цел стекнување на специфични вештини: мобилност и ориентација во простор, користење на Брајовата азбука, развој на говорот, како и употреба на асистивна технологија за комуникација.⁶²

На ниво на средното образование, исто така, учениците со посебни образовни потреби се евидентирани и распоредени според видот и степенот на пречки во развојот.⁶³ За секој од овие ученици се формира инклузивен тим составен од повеќе наставни и стручни лица, вклучувајќи го и родителот.⁶⁴ Инклузивниот тим за секој ученик изготвува индивидуален образовен план.⁶⁵ Во зависност од следењето на сообразените програми за соодветни занимања, овие ученици можат да полагаат државна матура или завршен испит.⁶⁶

Според Националната стратегија и Акцискиот план, еден од приоритетите е изработката и промоцијата на водич за работа за училишните инклузивни тимови во средното образование во 2025/26 година, со буџет од 380 000 денари.⁶⁷ За периодот 2023 – 2026 година се планира формирање инклузивни тимови во училиштата и организирање обуки, со буџет од 600 000

е соработка со Националното координативно тело за имплементација на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост, при Владата на РСМ (член 16).

60 Закон за основно образование, член 30 (8). Види и член 126.

61 Исто, член 30 (9).

62 Исто, член 30 (10).

63 Закон за средно образование, член 40.

64 Исто.

65 Начинот на запишувањето на учениците со посебни образовни потреби го утврдува министерот, по предлог на БРО. Поблиски прописи за бројот на ученици со посебни образовни потреби во групите се исто така во надлежност на министерот. Закон за средно образование, член 40. Види и член 32.

66 Исто, член 39.

67 Национална стратегија и Акциски план, стр. 123.

денари годишно.⁶⁸ Дополнително, се предвидува и доекипирање на стручните тимови во основните и средните училишта, во периодот 2023 – 2026 година со буџет од 26 400 000 денари (50 вработувања).⁶⁹ Државниот просветен инспекторат на секои четири години врши контрола над работењето на училиштата. Еден од индикаторите опфатени од контролата е и индикаторот за нивото на инклузија во училиштата.⁷⁰

Исто така, Законот го воведува и концептот на основни училишта со **ресурсен** центар,⁷¹ а предвидува и формирање центри за поддршка на учењето на учениците со попреченост.⁷² Дотогаш посебните основни училишта се трансформирани во основни училишта со ресурсен центар,⁷³ а посебните паралелки во центри за поддршка на учењето, со цел обезбедување квалитетно образование за сите ученици со попреченост. Ресурсите и искуството на професионалците од претходните посебни училишта и паралелки на тој начин можат да ги искористат сите училишта.⁷⁴ За таа цел, МОН има подготвено и Упатство за начинот на соработка меѓу основните училишта со ресурсен центар, центрите за поддршка на учењето и другите основни училишта.⁷⁵ Според информациите добиени од МОН, буџетот на ова Министерство секоја година одвојува средства за асистивна технологија во ресурсните центри која училиштата можат, во согласност со тековните потреби, да ја побараат на користење.⁷⁶

68 Исто, стр. 124.

69 Исто, стр. 123.

70 Интервју за потребите на ова истражување со надлежните во Министерството за образование и наука. Види: <https://dip.gov.mk/wp-content/uploads/2021/04/prigrasnik-ikru-mk.pdf> (пристапено на 14.4.2024).

71 Закон за основно образование, член 17.

72 Исто, член 18.

73 Исто, член 179 („Посебни институции за деца со посебни потреби“).

74 Национална стратегија и Акциски план, стр. 18.

75 Упатство за начинот на соработка помеѓу основните училишта со ресурсен центар, центрите за поддршка на учењето и другите основни училишта, бр.12-11946/1 од 27.10.2020 година, достапно на: <https://mon.gov.mk/content/?id=3456> (пристапено на 5.1.2024).

76 Интервју за потребите на ова истражување со надлежните во Министерството за образование и наука.

Законот за основно образование предвидува разни видови поддршка за учениците со попреченост,⁷⁷ како што е доделувањето на образовен асистент, личен асистент, соодветна стручна поддршка од центар за поддршка на учењето, асистивна технологија по препорака на стручното тело за проценка и во согласност со индивидуалниот образовен план или модифицираната програма.⁷⁸ Јавниот повик, селекцијата и изборот на образовен/личен асистент, како и нивната обука ги спроведува училиште со ресурсен центар.⁷⁹ Начинот на побарување, изборот на образовен/личен асистент, како и програмата за нивна обука ги утврдува министерот, на предлог на БРО.⁸⁰ Конечниот избор го врши петчлена комисија од редот на вработените во училиштето со ресурсен центар, која ја формира директорот на училиштето.⁸¹ Образовните и личните асистенти се вработуваат на определено време од страна на училиштата со ресурсен центар, а средствата за нив се обезбедуваат од Буџетот на МОН.⁸² Образовните асистенти добиваат личен приход на ниво на наставниците (во тековната година, околу 820 евра).⁸³

Законот исто така регулира и дека во општините во кои нема основно училиште со ресурсен центар или со центар за поддршка, поддршка на учењето на учениците со попреченост се обезбедува од најблиското основно училиште со ресурсен центар или од училиште со центар за поддршка од најблиската општина.⁸⁴ За да ја регулира поблиску оваа проблематика, МОН донесе повеќе правилници,⁸⁵ вклучително и Програма за обука

77 Закон за основно образование, член 19.

78 Исто, член 19 (1). Наставниот час за учениците со попреченост може да трае пократко од наставниот час доколку тоа е утврдено со индивидуалниот образовен план на ученикот, член 51(3).

79 Исто, член 19.2, види и член 113 (2).

80 Исто, член 19.4, види и 19.6.

81 Исто, член 19.5.

82 Исто, член 19.7.

83 Интервју за потребите на ова истражување со надлежните во Министерството за образование и наука.

84 Закон за основно образование, член 19.8.

85 Правилник за изменување на Правилникот за нормативот, описот на компетенциите и работните задачи за образовниот и личниот асистент, бр 18-8691/1 од 8.6.2021 г. достапен на линкот: <https://mon.gov.mk/stored/document/>

на образовни асистенти.⁸⁶

На практично ниво, според сознанијата на Народниот правобранител, во учебната 2019/2020 година ангажирани биле вкупно 107 лични асистенти на територија на целата држава,⁸⁷ иако училиштата одговориле дека се потребни 274.⁸⁸ Во учебната 2020/2021 година, предвидена е услугата за образовна асистенција за учениците со попреченост преку ресурсните центри и работно ангажирање на образовни асистенти.⁸⁹ За таа цел се одвоени буџетски средства од МОН за 500 образовни асистенти за ученици со попреченост во основните редовни училишта.⁹⁰ За учебната 2022/2023 година, бројот на образовни асистенти е зголемен за 225, со што вкупниот број изнесува 725.⁹¹ Прашањето е истражувано и од страна на Народниот правобранител.⁹² Според неговите сознанија, во 2022/23 учебна година, имало само 720 образовни асистенти за вкупна бројка од 775 ученици.⁹³ И покрај напорите на ресурсните центри, дури 61

Pravilnik%20za%20asistenti.pdf; Правилник за дополнување на Правилникот за начинот на побарување на образовен/личен асистент и начинот на селекција на образовен/личен асистент 08-8421/2 од 26.7.2021 г. достапен на линкот: https://mon.gov.mk/stored/document/Pravilnik_dopolnuvanje_obrazovni%20asistenti.pdf.

86 Програма за обука на образовни асистенти за 2023 година, бр.18-2671/1 од 3.3.2023 г.: <https://mon.gov.mk/stored/document/Programa%20za%20obuka%20za%20obrazovni%20asistenti%202023%20mk.pdf>.

87 Посебен извештај, март 2020, стр. 26.

88 Исто, стр. 27.

89 Национална стратегија и Акциски план, стр. 18.

90 Исто.

91 Исто.

92 Посебен извештај, март 2020, стр. 21-23.

93 Република Северна Македонија. Народен правобранител. Оддел за заштита на правата на детето и лица со попреченост. Информациска за инклузивното образование со фокус на остварување на правото на образовна и лична асистенција за учениците со попреченост во општинските основни училишта во учебната 2022/2023 година, Скопје, јули 2023, стр. 15, достапно на: https://ombudsman.mk/%D0%9F%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B0/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B8_%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%B8/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B8_%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D0%B8-%D0%94%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0.aspx (пристапено на 1.3.2024).

ученик со попреченост не добиле образовен асистент.⁹⁴

За оваа цел, за средните училишта, Националната стратегија и Акцискиот план за учебната година 2024/25 предвидуваат 100 асистенти со 40.000 денари нето-приход, што на годишно ниво изнесува 48.000.000 денари.⁹⁵ Исто така, по донесувањето на законската рамка, планирана е изработка на правилници за регулирање на образовната асистенција во средните училишта.⁹⁶

Ангажирањето на личните асистенти влегува во надлежност на МТСП, но нивниот статус сè уште не е решен системски, туку се ангажирани на проекти (Црвен крст и други).⁹⁷

Можеме да заклучиме дека во поглед на индивидуализираните програми, инклузивните тимови, образовните и личните асистенти, постои голема разлика меѓу основното и средното образование. Притоа, статусот на личните асистенти не е доволно регулиран. Активностите во овие области се во тек и особено е корисно МОН да воспостави детален увид во развојот на оваа политика, со цел идните чекори да ги насочи кон областа каде што има најмногу предизвици.

Стручни обуки

Законската рамка не се произнесува за потребата од обука на наставниот кадар. Прашањето е истражувано и од страна на Народниот правобранител, според чии сознанија самите училишта ја истакнуваат потребата за поддршка на наставниците преку обуки.⁹⁸ Концепцијата за инклузивно образование му посветува на овој проблем внимание, истакнувајќи дека БРО треба на ова прашање да му даде приоритет.⁹⁹ Согласно со тоа, и Националната стратегија предвидува унапредување на постоечките студиски програми и развивање нови за едукација на кадри во одредени специфични области, поточно воведување

94 Исто.

95 Национална стратегија и Акциски план, стр. 122.

96 Исто.

97 Интервју за потребите на ова истражување со надлежните во Министерството за образование и наука.

98 Посебен извештај, март 2020, стр. 28-30.

99 Концепција за инклузивно образование, донесена до Решение на министерот за образование и наука бр.18-6577/1 од 6.7.2020 год., стр. 40-42.

на инклузивно образование како задолжителен предмет и проширување на предметните програми на педагошките и наставничките факултети, и факултетите за психологија со методики за работа со лица со попреченост, во периодот 2024 – 2026 година, а за таа цел се предвидува буџет од 500 000 денари.¹⁰⁰ Исто така, предвидено е и обезбедување континуиран кариерен развој на воспитно-образовниот кадар, како зајакнување на капацитетите на вработените во основните училишта со ресурсен центар и центрите за поддршка на учењето за 2024 – 2026 година, со буџет од 1 250 000 само за обуки.¹⁰¹ Исто така, планирано е и спроведување на обуки за директори со модул за инклузивно образование.¹⁰² За средно образование се планираат и обуки за образовните асистенти, а за таа цел за 2024 година е предвидена сума од 60 000 денари (100 асистенти x 2 000 ден. = 20 000 ден. x 3 дена).¹⁰³ Во пракса, обуките се спроведуваат во соработка на БРО и УНИЦЕФ, а постојат и низа други проекти за обука (Фондација Песталоци, Чекор по чекор – ЕУ и други).¹⁰⁴ Можеме да заклучиме дека во поглед на стручното усовршување се преземаат низа активности. Сепак, и во оваа област, потребно е засилено следење на резултатите од страна на МОН, со цел насочување на напорите таму каде што постојат пропусти и предизвици.

Заклучок

Истражувањето наведува на заклучок дека во РСМ воведувањето на сите принципи на разумно приспособување и инклузивност во образованието се во некоја од фазите на реализација, особено кога станува збор за основното образование. Пред сè, постои голема неизедначеност меѓу опфатот на проблематиката кој е пошироко разработен во Законот за основно, отколку во Законот за средно образование. Законската рамка вклучува и термилошка неизедначеност, т.е.

100 Национална стратегија и Акциски план, стр. 128-130.

101 Исто, стр. 131.

102 Исто, стр. 132, види и стр. 133-136.

103 Исто, стр. 122.

104 Интервју за потребите на ова истражување со надлежните во Министерството за образование и наука.

Законот за средно образование зборува за „посебни образовни потреби“.

Промена на дефиницијата од членот 35 од Законот за основно образование треба да ги оддели децата со попреченост од другите две категории, со што ќе постигне повисок степен на јасност и полесен пристап кон решавање на предизвиците на оваа категорија.

Исто така, различни аспекти од проблематиката се нееднакво третирани. Така, Законот за учебниците воопшто не го регулира приспособувањето на лицата со попречености, иако, барем во основното образование, има значителен напредок во поглед на приспособување на учебниците. Од друга страна, некаде обврските се на добар пат да бидат речиси комплетно исполнети, како што е примерот со образовните асистенти. Донесувањето на новите Закони за основно и средно образование можат да воведат изедначеност на овие концепти, како и да ги прецизираат нивните аспекти. Се чини дека недостига сериозна меѓуинституционална соработка. На пример, МОН нема јасен увид во инфраструктурните проекти на општините. Потребен е и повисок степен на соработка со МТСП, со цел да се постигне напредок со ангажирањето на личните асистенти. Особено е важно државата да ја исполни доследно својата обврска да ги поддржи ваквите програми во целост, што подразбира вработувања, и, конечно, соодветни буџетски средства, особено таму каде што е во прашање градежната инфраструктура и дигиталните помагала.

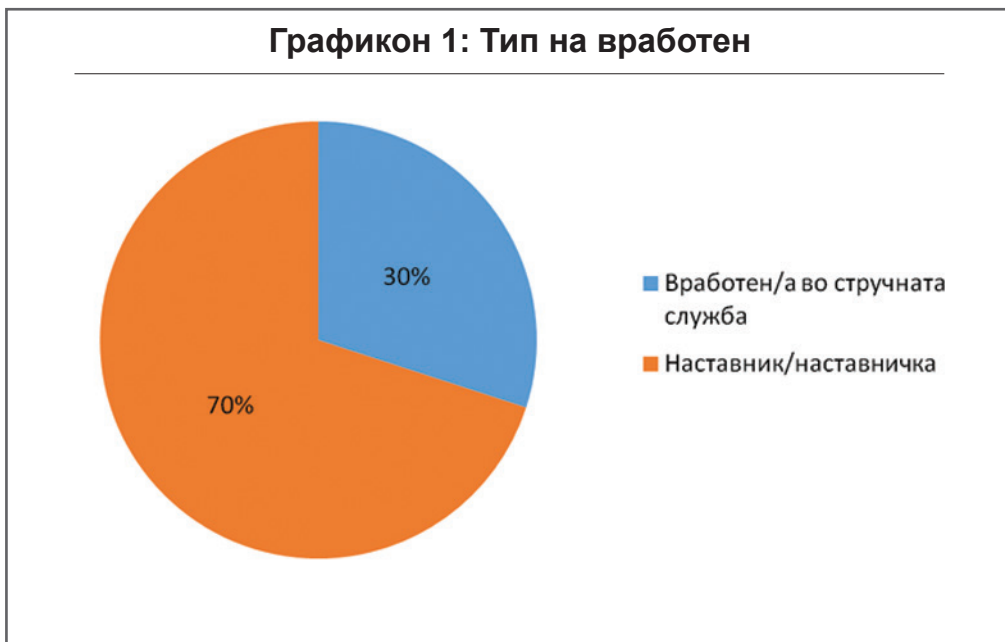
3. АНАЛИЗА НА ЛОКАЛНИТЕ ПОСТИГНУВАЊА И ПРЕДИЗВИЦИ НА ИНКЛУЗИЈАТА НА УЧЕНИЦИТЕ СО ПОПРЕЧЕНОСТ ВО ОБРАЗОВНИОТ ПРОЦЕС

Вовед

Во овој дел од истражувањето се опфатени информации, ставови и мислења, коишто ги имаат споделено:

- 53 интервјуирани наставници и стручни соработници (педагози, психолози и специјални едукатори и рехабилитатори) од основни и средни училишта во општините Кочани, Штип, Винаца, Зрновци и Чешиново-Облешево;
- Учесници на дискусии на фокус група во Штип и во Кочани, кои беа претставници на наставници, стручни служби и родители на деца со попреченост во основните и средните училишта и
- Учесници на дебата за комуницирање на главните истражувачки наоди одржана во Кочани, а коишто беа советници за образование од општинската администрација, наставници, стручни соработници и директори од споменатите општини.

Структура на испитаниците



Придобивки и предизвици во реализацијата на наставата

Доминантниот број на испитаниците позитивно го оценуваат процесот на инклузија во образованието на учениците со попреченост. Во табелата 1, 1 е најниска оценка, а 5 е највисока оценка.

Табела 1

1	7 %
2	13 %
3	20 %
4	27 %
5	33 %

Сумирано, соговорниците кажаа дека инклузијата помогна на социјализацијата на учениците, прифатеност од останатите соученици, помагање од соучениците, зголемена свесност

од страна на другите соученици за потребите на лицата со попреченост, поддршка од страна на професорите за време на час и нивно вклучување во групи.

Најголемите предизвици во спроведувањето на инклузијата се состојат во отпорот од соучениците, но и нивните родители кои можеби претставуваат и најголема бариера во процесот на инклузија. Размислувањата на родителите и разговорите во семејната средина, но и на самите родителски средби, се рефлектира и кај однесувањето на нивните деца со соучениците со попреченост. Други соговорници истакнаа дека има ученици кои се темпераментни, но секогаш кога ќе дојде до некаков проблем во училиштето, акцентот се става на инклузираните деца, коишто можеби и воопшто не биле вмешани во таков настан. Учениците со попреченост честопати не се прифатени на исто ниво со останатите, на пример неретко се случува да не бидат поканети на роденденска забава и на организирани средби на мајки и деца. Еден наставник додаде: „Сè потекнува од семејството. Понекогаш колку и да сакаме да дејствуваме – не можеме, затоа што нивните родители се со спротивни сфаќања, размислувања и ставови од нашите.“ Наставниците од фокус групата истакнаа: „(...) Веќе имаме, и минатата учебна година, но и оваа година, план на активности за надминување на врсничкото насилство и сите вакви ситуации гледаме да ги надминеме преку работилници, разговори со учениците, разговори со родителите.“ „(...) Се јавува револт меѓу родителите за висината на оценката на учениците со попреченост, но се обидуваме да им објасниме дека оценката на овие деца иако е иста, сепак методот на оценување е различен.“

Училиштен психолог, во текот на дискусијата на фокус групата, кажа: „Знаеме дека некои од децата со попреченост некогаш не можат да бидат 5 часа во училиште. Ниту во програмите, а и ниту во Законот за основно образование тоа не е регулирано. Сметам дека треба да има воспоставени протоколи за следење на овие деца и да им се овозможат дневни активности, кои нема да опфатат само присуство на настава. Кога тоа дете ќе изгуби трпение, наставникот целото внимание го посветува на него и затоа настануваат оние реакции дека наставниците го посветиле целото време на тоа дете, а останатите биле занемарени. Но, сега со личните и образовните асистенти, тоа малку е

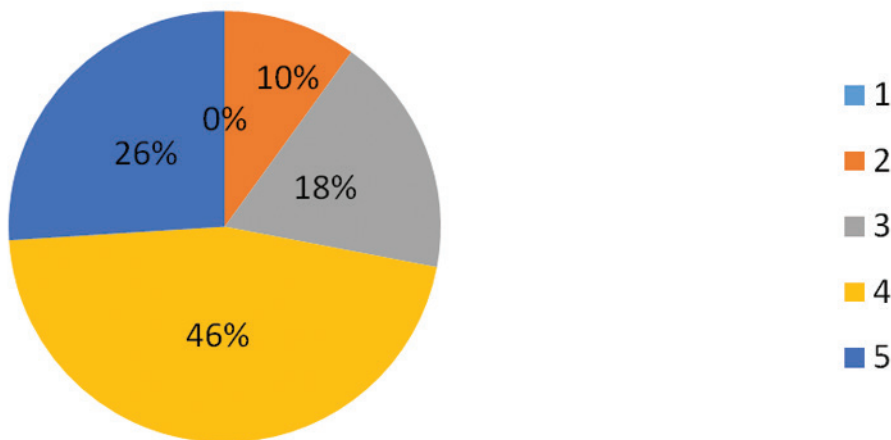
намалено. Сепак, треба да постои некоја законска рамка со која и наставниците и стручните соработници ќе бидат во можност да го скратат времетраењето на часот или да го намалат бројот на часови. Сметам дека тука малку повеќе треба да се даде простор за проценка од страна на наставникот.“

Табела 2

Прифатеност од страна на останатите ученици без попреченост (1 – најниска, 5 – највисока оценка)

1	2 %
2	6 %
3	22 %
4	44 %
5	26 %

Графикон 2: Оценка на степенот на прифаќање од родителите на децата без попреченост



Предизвиците на родителите на деца со попреченост

Неколку истражувања покажуваат дека родителите на децата со попреченост се ставени во понеповолна положба во однос на останатите родители, бидејќи голем дел од нив не се во работен однос, го прекинуваат работниот однос, работат пола работно време, или, пак, не се во можност да имаат дополнителна работа. Ова, пред сè, се однесува на мајките. Дополнително, висок процент на родители на овие деца се разведени и децата најчесто се доверени на чување и воспитување на мајката, а честопати татковците не покажуваат одговорност кон своите деца и не даваат доволна поддршка на мајката во чувањето на детето. Во општините нема доволно развиени услуги за поддршка во домот и во заедницата за да може да има поголемо растоварување, пред сè на мајката. Овие социјални аспекти имаат своја рефлексивна и врз образовните аспекти на децата, односно во процесот на поддршка која треба да ја даде родителот во образовниот процес на детето. Голем процент од родителите, во училишната возраст на детето, се соочуваат со фактот дека тоа има одредена попреченост. Во таа фаза на детскиот развој, родителите наместо да му помогнат на детето и во неговиот психофизички развој и во неговото образование, тие не сакаат, свесно или несвесно, да го прифатат фактот дека е потребно детето да отиде на МКФ-проценка и покрај препораките од стручната служба во училиштето или, пак, од матичниот лекар. Најчесто чекаат да помине одреден период за да видат дали ќе се надминат проблемите при развојот на детето, посебно ако станува збор за проблеми со развојот на говорот, интелектуалниот развој или некои проблеми кои се манифестираат со аутистичен спектар.

Ваквиот пристап на голем број родители го отежнува образовниот процес на детето и создава проблеми како на детето, така и на наставничкиот и соработничкиот кадар. Доколку детето не добие МКФ-проценка, не може да се отпочне процес на негова инклузија. Значителен број на соговорници, наставници или стручни соработници ова го потенцираа како еден од најголемите проблеми.

Еден наставник во текот на дискусијата на фокус групата рече: „Најлошо е кога децата немаат мислење од комисија за МКФ-проценка, а ние како стручен кадар или, пак, самите наставници забележат дека детето е со одредена попреченост и на тоа му укажуваме на родителот. Кај нас имавме неколку деца со психосоцијални проблеми и ги повикавме родителите на разговор. И овде всушност се прави најголемата забуна. Кога ги упатуваме да ни набават медицинска белешка, родителите одбиваат, нè игнорираат или, пак, не велат ништо и си заминуваат. Сме имале и ситуации кога детето ќе го однесат на лекар, оттаму ќе му дадат белешка за неговата состојба, но поради одбивањето на родителите да ги однесат децата на МКФ-проценка, сето тоа останува само на парче хартија. Доколку детето добие мислење од комисијата за МКФ-проценка, тогаш би му се доделило образовен асистент кој ќе му помага, наместо останатите соученици или ние.“

Еден педагог додаде: „Од една страна имаме Конвенција за заштита на детето и загарантираното право на образование на детето и начелото „во најдобар интерес на детето“ и, од друга страна, правото на родител/ старател. Има потреба да се направи реформа во системот и да му се наметне на родителот обврската за проценка на детето, во случај кога тоа е неопходно.“

Иако дел од дискутантите на фокус групите истакнаа на проблеми коишто ги имаат децата со попреченост со прифаќањето од страна на останатите деца без попреченост и од нивните родители, сепак, испитаниците позитивно го оценија тоа прифаќање.

Во прашалникот, доставен до вработените во училиштата, беше поставено и прашањето: Дали во вашата работа се среќавате со ученици кои имаат одредена попреченост, а нивните родители одбиваат тие да бидат категоризирани? Од табелата подолу ќе се заклучи дека одговорите се со истиот тренд и на одговорите во текот на фокус групите, односно повеќе од половината одговориле дека тоа е често или многу често.

Табела 3

Многу често	16 %
Често	38 %
Ретко	36 %
Не	10 %

Предизвиците со тотална инклузија

Голем број на соговорници истакнаа дека треба да се направи реформа на процесот на инклузија во образованието на учениците со попреченост. Една од главните реформи која ја препорачуваат е да се врати функционирањето на посебните училишта бидејќи е практично невозможно лица со тешка интелектуална попреченост да се инклузираат во образовниот процес и покрај користењето на модифицирана програма.

„Сега имаме дете запишано во прво одделение, иако не знаеме дали е тоа законски дозволено или не, бидејќи тоа е во количка и без усвоени културно-хигиенски навики и сè уште го посетуваат само од центар за поддршка.“

Претставник од Националното координативно тело за спроведување на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост, во интервју за ова истражување сподели аргументи во насока на одобрување на тоталната инклузија: „Има околу 150 деца кои работат по модифицирана програма и тие не треба да бидат пречка во системот за инклузија, за кои деца најчесто се реагира. Тоа се деца со комплексна попреченост и најголемиот број часови ги поминуваат во центарот за поддршка, а само малку во редовното образование. Тоа е мал чекор кон инклузија, но и тоа е добро бидејќи е неопходно да бидат опфатени во системот на образование, како што бара Конвенцијата.“

Градење на кадровски капацитети

Градење на капацитети во текот на студиите

Утврдена е потребата од зголемување на практични часови за инклузивно образование и работа со ученици со попреченост, на студентите на наставните програми за одделенска настава и на програмите за предметна настава, за време на студирањето. Се препорачува праксата да се реализира и во училиници, но и во текот на работењето на специјалниот едукатор и рехабилитатор. Потребно е во рамките на студиските програми кои образуваат наставници на одделенска и предметна наставна програма и воспитувачи, да се воведат посебен предмет којшто ќе вклучува теми кои се однесуваат на инклузивното образование.

Континуирани обуки за вработените

Учесниците на фокус групите го споделија проблемот на недоволен капацитет на наставниците и стручните соработници за работа со децата со попреченост. Тие ја истакнаа потребата од подолготрајни и континуирани обуки и сметаат дека досегашниот модел за кратки обуки за инклузивно образование воопшто не дава ефект. Предлагаат обуките да бидат реонизирани, односно во државата да се организираат по одделни плански региони, за да може да бидат достапни за сите вработени. Стручните служби имаат обврска да реализираат континуирани обуки на наставниците, но тие немаат ниту доволно време за тоа ниту, пак, доволно знаење за да го пренесат со колегите во училиштето.

Меѓуинституционална соработка

Во текот на дебатата, учесниците од повеќе општини ја истакнаа потребата од меѓуопштинска соработка во користењето на заедничките ресурси со коишто располагаат училиштата од различни соседни општини. Тие препорачуваат и поблиска соработка меѓу Министерството за образование и наука и Министерството за труд и социјална политика, за да може да се користат исти ресурси од различни корисници. На пример, асистивната технологија во една општина да може да ја користат

и ученици и возрасни на коишто им е потребна. Исто така, потребно е да се зајакнат дотациите од државата кон општините и да може да ја дадат соодветната поддршка во обезбедувањето на асистивна технологија, превозот, како и за други трошоци поврзани за подобро образование на учениците со попреченост.

Советник за образование во општина ги сподели следниве ставови за поголема финансиска поддршка на општините за потребите на децата со попреченост: *„Државата префрла средства до општината за адаптација на училиштата и сл., согласно со формулата и доставувањето на блок дотациите, но за вакво нешто немаме финансиска ставка. Блок дотациите се префрлаат на училиштата; дел од нив се користат за поддршка за образованието, но се многу мали и не би можеле да излеземе во пресрет. Меѓутоа, доколку има деца со оштетен вид или слух, треба да има посебен план за работа со овие деца и да им се обезбеди соодветна асистивна технологија. За учебниците и опремувањето на кабинетите е одговорно МОН и секоја учебна година се одвојуваат средства. Би било неопходно секое училиште да е опремено со справи во случај да дојде дете на кое му е потребна асистивна технологија или, пак, да се опремаат центрите за поддршка. Сега нема можност овие блок дотации да се користат за други намени во училиштата.“*

Родителите и вработените во училиштата и општините, во текот на дискусиите укажаа на потребата од поголем ангажман на општината во обезбедувањето на специјални возила за лица со попреченост за да може полесно да се транспортираат тие деца до училиштата. Потребна е и поголема координација меѓу училиштата и меѓуопштинските центри за социјална работа за да може да се усклади ангажманот на личните асистенти во функција на образовниот процес. Се нагласи големиот проблем со кој се соочуваат родителите на децата со попреченост од руралните средини, бидејќи е неопходно детето да го носат во училиште, но дел од времето тоа дете треба да го помине во центарот за поддршка. Се предложи вработените од центрите за поддршка да соработуваат со руралните општини и да патуваат до училиштата.

Соговорниците беа прашани за оценка на поддршката која ја добива нивното училиште од општината и од државата во процесот на инклузијата, односно во врска со поддршката која

ја добиваат за подобрување на положбата на учениците со попреченост. Подолу претставените две табели покажуваат дека училиштата имаат поголема поддршка од општината во однос на државата. Односно, двојно повеќе ја оцениле поддршката од општината со оценка 4 и 5 во однос на државата.

Табела 4

Со оценка од 1 (најниска) до 5 (највисока), како ќе ја оцените поддршката која ја добива вашето училиште од страна на општината, во врска со подобрувањето на положбата на учениците со попреченост?

1	6 %
2	10 %
3	34 %
4	34 %
5	16 %

Табела 5

Со оценка од 1 (најниска) до 5 (највисока), како ќе ја оцените поддршката која ја добива училиштето од страна на државата во подобрувањето на положбата на учениците со попреченост?

1	14 %
2	22 %
3	36 %
4	20 %
5	8 %

Институционални капацитети

Градинки и центри за ран детски развој

Голем број соговорници, наставници и стручни соработници ја истакнаа потребата од рана детекција и рана рехабилитација и специјална едукација на децата со попреченост уште во предучилишна возраст. Доколку се отпочне во мала возраст, може родителите полесно да го прифатат фактот дека нивното дете е со попреченост и раната интервенција ќе има поголем ефект во детскиот развој. Соговорниците препорачуваат МКФ-проценката да отпочне во предучилишна возраст и да постои можност да има образовни/воспитни асистенти во градинките. Потребно е сите градинки да имаат вработено специјални едукатори и рехабилитатори и да бидат и тие вклучени во системот на поддршка од центрите за поддршка и ресурсните центри. Се истакна потребата од формирање центри за ран детски развој, во коишто е потребно да има вработено педијатар, педагог, психолог, психијатар и специјален едукатор и рехабилитатор. Овие центри е потребно да вршат задолжителна контрола на децата од најмала возраст и да детектираат одредена попреченост, да го следат детето во нивниот развој и, доколку се воочат одредени отстапувања во најраната возраст, да се следат и да се интервенира на време. Исто така, овие центри е потребно да ја дадат и поддршката на родителите и да не пружат отпор за МКФ-проценка на нивното дете, кога тоа ќе биде предложено од наставниците и стручната служба во училиштето.

Еден наставник, во дискусија на фокус група рече: „Раната детекција треба да започне уште во градинка. Наставниците немаат доволно обука за соодветно да ја проценат попреченоста. Ние, доколку најдеме на таков случај, го повикуваме родителот, но во најголем број од случаите, тие ја одбиваат МКФ-проценката на своето дете и покрај свесноста за лошиот напредок на детето. Ние треба да имаме црно на бело каде детето има МКФ-проценка. Сепак, сметаме дека треба таа детекција да е уште во градинка – од нив да добиваме ние за сите деца јасна и чиста слика.“

Комисии за МКФ-проценка

Наставниците, родителите и стручните соработници даваат забелешки за начинот на работењето на комисиите за МКФ-проценка. Реагираат на долгиот период на чекање за закажување термин за проценка, на проблемот со комплетирањето и бројот на комисиите, проблемот со долгиот период на чекање на мислењето од комисијата и непостоењето на соодветен протокол за соработка со училиштата и начинот на работењето. Се дава забелешка за краткиот период којшто го има комисијата при оценувањето и не секогаш се во можност да направат правилна проценка. Не секогаш се консултираат родителите при правењето на проценката, а се забележува и на немањето протокол за соработка меѓу комисиите и училиштето каде што учи ученикот. Според наставниците и стручните соработници, потребно е да се консултираат и тие при правењето на проценката и да се побара мислење и од училиштето, бидејќи тие поминуваат подолго време со ученикот и може да дадат посеопфатно мислење.

Педагог од едно училиште, меѓу другото, истакна: *„МКФ доцнат и за проценка. Не знаеме дали детето има или нема добиено асистент. Имаме две деца кои имаат потреба од асистент, а од ресурсниот центар немаат доставено асистент. Комуникацијата ресурсен центар и центар за поддршка е многу неефикасна, а службите се ставени во искушение.“*

Специјален едукатор и рехабилитатор рече: *„Детето има многу тежок случај на аутизам. Двапати е носено на МКФ-проценка, сега третпат ќе оди и немаме препорака за модифицирана програма. Како е поставено инклузивното образование, реално не може ние да спроведуваме настава со тоа дете. Со него не може да реализираме настава како со другите деца и нема напредок. Тоа постојано е или во сензорна соба или во центар за поддршка, но ова не е инклузија. проблемот е што во комисијата прават проценка за 25 минути и ништо повеќе. Тоа не е време за да се процени дете.“*

Педагог од основно училиште рече: *„Неопходно е проценката да се прави на еден поинаков начин и потребно е реформирање на работата на Комисијата за проценка. **Препорачуваме** во секој град да има можност, како што беше порано, бидејќи не секогаш*

детето сака да соработува и да се зема предвид мислењето на родителот. Пример, имаме дете кое учи според модифицирана програма, оди во центарот за поддршка, направена му е проценка и тоа го има и во извештајот на МКФ – пишува дека детето било присутно 5 минути. Почнало да плаче, по што била повикана неговата баба и тие веднаш направиле проценка. Врз основа на што ја направиле таа проценка?“

Ресурсни центри и центри за поддршка

Специјалните едукатори и рехабилитатори, вработени во центрите за поддршка, во текот на дискусиите на фокус групите укажаа на голем број проблеми со коишто се соочуваат, а кои се однесуваат на недоволниот број на кадар, тоталната инклузија, немањето на доволно асистивна технологија, приватното плаќање за обуки, вклучително и за обуки за користење на сензорни соби, покривањето на неколку општини и подготовките и реализацијата на модифицираните програми. Подолу се дадени извадоци од нивните ставови, поврзани со претставување на состојбите и предлозите за надминување на проблемите.

„Да се даде поголема надлежност на центрите за поддршка бидејќи немаме ингеренција и немаме дополнителен кадар. Сега, за една обична асистивна технологија водиме војна, сметаме дека тоа требаше да биде обезбедено на самиот почеток. Немаме правилник како треба да функционира центарот за поддршка – ни доаѓаат деца од секаде, ни бараат соодветна опрема, а ние немаме. Еден стручен соработник треба да даде поддршка за училишта од две и повеќе соседни општини.“

„Треба локално да се решаваат проблемите, да се има на ниво на секоја општина – центар за поддршка, бидејќи административното чекање ја усложнува целата постапка, со истиот кадар и со истите асистенти ќе бидеме поефикасни, ќе ја насочиме енергијата каде што е најпотребно.“

„Покрај наставата, изнаоѓаме начини да ги дадеме и другите услуги, како што се индивидуални третмани согласно со препораките од МКФ и согласно на тоа, центарот за поддршка комуницира и ги контактира родителите на учениците и со заеднички договор изнаоѓаме термин којшто им одговара, за да можат да го донесат детето на индивидуални третмани. Имаме

ситуација со која се соочуваме и ние и наставниците за првпат, а тоа е модифицираната програма. Пред скоро време излезе и урнек од БРО за изработка на модифицирана програма и околу нејзината изработка се појавија многу нејаснотии. Ние, при изработката на модифицирана програма, го планираме и начинот на реализирање на нејзината реализација, бидејќи треба да се процени ученикот кој е инклузиран, кои предмети може да ги следи во училиштето, а кои од предметите ќе ги следи во центарот за поддршка. Постои проблем и при креирањето на тој распоред и начинот на кој родителот би се согласил да го носи детето од училиштето во центарот за поддршка. Ние го разгледавме овој проблем и најдовме решение – секој ученик два дена би доаѓал кај нас, а другите денови би бил во училиштето. Самиот процес на инклузија, со текот на времето, ги покажува проблемите.“

„Центарот за поддршка покрива само основно образование, но не и средно. Негова замена на ниво на средно образование е училиштето „Искра“. Доколку би сакале сè да биде во ред, тогаш треба да има педагог, психолог, дефектолог, образовен асистент и соодветна инфраструктура. И ние сме за инклузија, но во вистинска смисла на зборот. Некогаш и самите деца се наоѓаат во ситуација да се фрустрирани од сето тоа. Ние мора да мислиме и за останатите деца оти и тие трпат од образовниот процес.“

Претставник на Центарот за поддршка во Кочани, меѓу другото, кажа: „Како центар за поддршка, сè уште сме во процес на набавка на асистивна технологија, преку проект финансиран од страна на Општината, но сè уште ја немаме добиено. Во случај да дојде дете со дислексија, слепо или слабовидно (имаше неколку ученици на ниво на Кочани), нема да му понудат соодветен материјал, оставени се да се снаоѓаат кои како знаат, дали ќе зголемуваат букви или, пак, ќе работи некој со тоа дете, без соодветна асистивна технологија.“

Соговорниците дадоа предлог ресурсните центри да ги зајакнат своите ресурси, да се отворат во повеќе општини и да бидат мултидисциплинарни, односно да даваат поддршка за различни видови попреченост.

Претставник на НКТ за спроведување на КПЛП, како главни предизвици, поврзани со работата на ресурсните центри, ги наведе:

- „Во државата има 5 ресурсни центри и 22 центри за поддршка. Овој број не е доволен и потребно е да се зајакне капацитетот на ресурсните центри за сите видови на попреченост, а не на пример Ресурсниот центар во Ново Село да биде специјализиран за интелектуална попреченост, а да се занемарат другите видови на попречености;
- Центрите за поддршка немаат изградено капацитети и требаше повеќе да се јакнат нивните капацитети отколку да се јакнат на ресурсните центри;
- Проблем е транспортот на децата од училиштето до центарот за поддршка.“

Образовни асистенти

Испитаниците позитивно ја оценија работата на образовните асистенти.

Табела 6

1	6 %
2	2 %
3	12 %
4	34 %
5	24 %
Нема образовен асистент	22 %

Соговорниците генерално даваат позитивна оценка за работењето на образовните асистенти и дека се многу потребни во реализацијата на наставата. Дел од соговорниците истакнаа дека им недостасуваат образовни асистенти, иако за учениците комисијата за проценка на МКФ има дадено позитивно мислење. Доминираат и ставовите дека е потребно образовните асистенти да имаат соодветни обуки за работа со ученици со попреченост и би било пожелно да бидат специјални едукатори и рехабилитатори. Некои, пак, сметаат дека е подобро да се прошири листата на квалификации за лицата кои би сакале да бидат образовни

асистенти и да се овозможи и на дипломираните воспитувачи и семејнолозите да конкурираат за овие работни места, бидејќи, од една страна, во текот на образованието изучуваат соодветни предмети, а од друга страна ќе се овозможи да се пополни дефицитот од ваков вид на кадар. Соговорниците ја истакнаа потребата од подобрување на работните услови на образовните асистенти, односно да се зголемат квалитетот и обемот на нагледните и дидактичките материјали коишто ги користат во наставата. Сепосочи и проблемот на недоволното искуство на некои од образовните асистенти со работа со ученици со попреченост, но и дека е потребно да се внимава при нивната селекција дали воопшто се чувствителни за ваква специфична работа и дали, пред да се вработат, ја знаат природата и тежината на обврските. Некои соговорници укажаа на предноста во училиштето да има вработено специјален едукатор и рехабилитатор и тој да може да дава поддршка на образовниот асистент. Голем број наставници укажаа на проблемот што дел од учениците со попреченост имаат очигледно потреба од образовен асистент, но не им е овозможено ова право. Сериозен предизвик во работењето имаат наставниците во руралните средини, кои работат во комбинирана паралелка и во таков случај не се овозможува вработување на образовен асистент, а сложеноста на работата на тие наставници е поголема бидејќи работат по две наставни програми, на пример, за прво и трето одделение. Ист е проблемот и со паралелките во коишто има мал број на ученици, бидејќи доделувањето образовен асистент е условено со бројот на ученици во паралелка.

Психолог, учесник на фокус група, истакна: „Распределбата на образовни асистенти зависно од потребите на детето подобро е да ја прави стручната служба во училиштето. Добиваме еден список од Ново Село каде пишува дали и кое дете треба да има асистент; се случува дете кое е со лесна попреченост да има образовен асистент, а со потешка да немаат, а тоа е така затоа што центарот нема моќ, распределбата ја прават од комисијата за МКФ-проценка.“

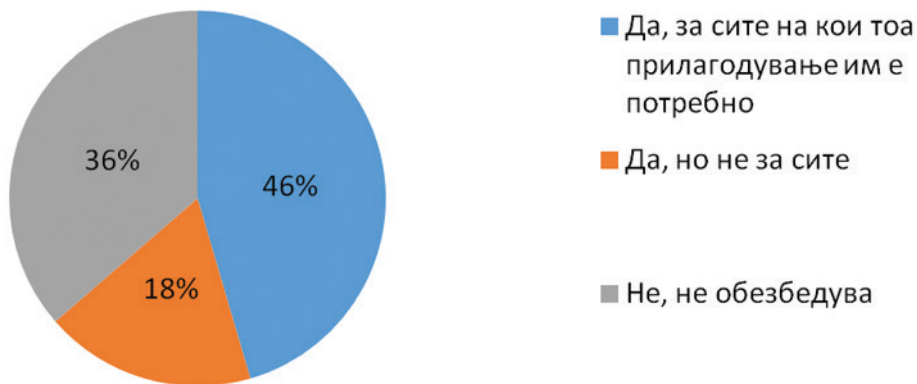
Педагог, учесник на фокус група, додаде: „Би било подобро да има вработено образовен асистент во училиштето и каде има потреба – да оди од клас до клас, а не вака – секоја година различни асистенти на различни деца. Децата се навикнуваат на тој асистент и се приврзуваат кон него.“

Законот за средно образование, како што беше наведено погоре во извештајот, сè уште нема предвидено образовни асистенти во средните училишта и ова се надоместува од страна на општините преку ангажирање на лични асистенти, кои ја вршат оваа активност, најчесто ангажирани на проект. Во текот на дискусиите, психолог од средно училиште се надоврза со следниот коментар, поврзан со спецификите на инклузијата во средното образование: „Ние немаме никакви насоки, упатства и слично. Образовните асистенти не се од центарот за поддршка, туку тие доаѓаат од општината. Не знам зошто е тоа така и колку тие се доволно специјализирани и обучени во однос на ова прашање и на кој начин се здобиле со компетенции. Тоа е проект за општокорисна работа и е за одреден период, а не треба да е така. Самиот асистент не е доволно оспособен и стручен да работи со тие деца. Имаме две деца, родителите не ја прифаќаат ситуацијата на детето, тие кажуваат дека децата самостојно извршуваат повеќе работи, меѓутоа детето, доколку татко му не му ја држи раката, не може самостојно ниту да пишува. Со него на час седи и образовниот асистент, но и татко му. Работиме по индивидуална програма на детето, меѓутоа ние немаме насоки како треба да ја изработиме таа програма, туку сами истражуваме на интернет, се консултираме.“

Адаптација на наставниот процес

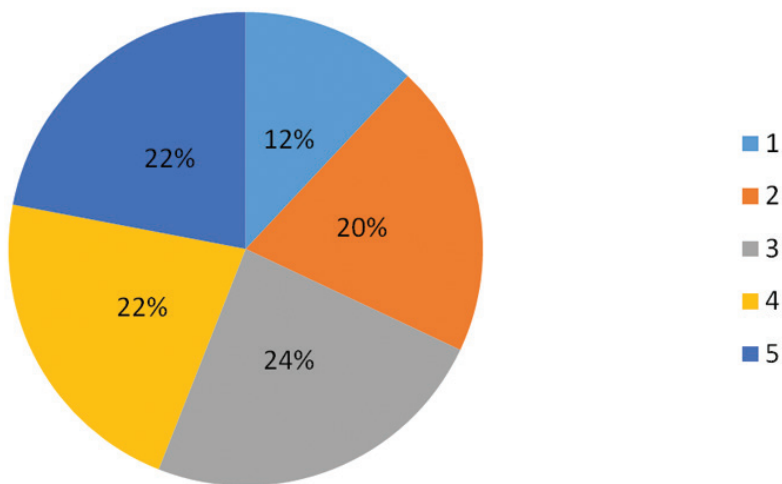
Во горниот дел од извештајот на неколку наврати беше спомената асистивната технологија како неопходна за функционална инклузија на децата со попреченост. Графикот подолу покажува дека само за половина од учениците обезбедуваат асистивна технологија и над 1/3 од нив воопшто не обезбедуваат.

Графикон 3: Дали училиштето обезбедува асистивна технологија за учениците со попреченост?



Графикот подолу покажува релативно ниска оценка на асистивната технологија во училиштата каде што работат испитаниците.

Графикон 4: Оценка на асистивна технологија



Кај оценувањето на учениците со попреченост е потребен адаптиран пристап во оценувањето на знаењата. Значаен процент од испитаниците одговориле дека овозможуваат на учениците да имаат продолжено време за испитување.

Табела 7

Дали училиштето овозможува дополнително време за испрашување или тестирање на оние ученици за кои тоа е потребно како прилагодување?

Да, но не секогаш бидејќи сите наставници не го дозволуваат тоа	18 %
Да, секогаш кога тоа прилагодување е потребно	64 %
Не	18 %

Учениците со оштетен вид, дислексија или интелектуална попреченост честопати имаат потреба од спроведување на тестирање коешто е адаптирано на нивните потреби. Табелата подолу покажува дека мал е бројот на случаи кога се применуваат тестови со адаптиран формат за децата.

Табела 8

Дали за учениците со попреченост на кои им е потребен тест во пристапен формат им се обезбедува тоа?

Да, но не секогаш се обезбедуваат тестови во пристапен формат	46 %
Да, секогаш се обезбедуваат тестови во пристапен формат	18 %
Не, не се обезбедуваат тестови во пристапен формат	36 %

Соодветното приспособување во образовниот процес е право на секој ученик со попреченост и училиштето е должно тоа да го обезбеди. Табелата подолу покажува многу низок процент на реагирање од страна на родителите или учениците за обезбедување на ова право. Ако се земат предвид податоците од табелите погоре кои покажуваат релативно мал процент на адаптирање, тогаш ќе се заклучи дека родителите или не ги знаат правата на учениците или, пак, се воздржуваат да побараат ваков вид на поддршка.

Дали училиштето во изминатите 5 години од страна на родител на ученик со попреченост или некој друг во нивно име има добиено барање за обезбедување пристапност/специфични услуги, односно поднесена жалба, приговор, поплака и сл. до училиштето за необезбедување на пристапност?

Табела 9

Да, има	9%
Не, нема	91%

Клучни предизвици евидентирани од вработен во канцеларијата на Народниот правобранител

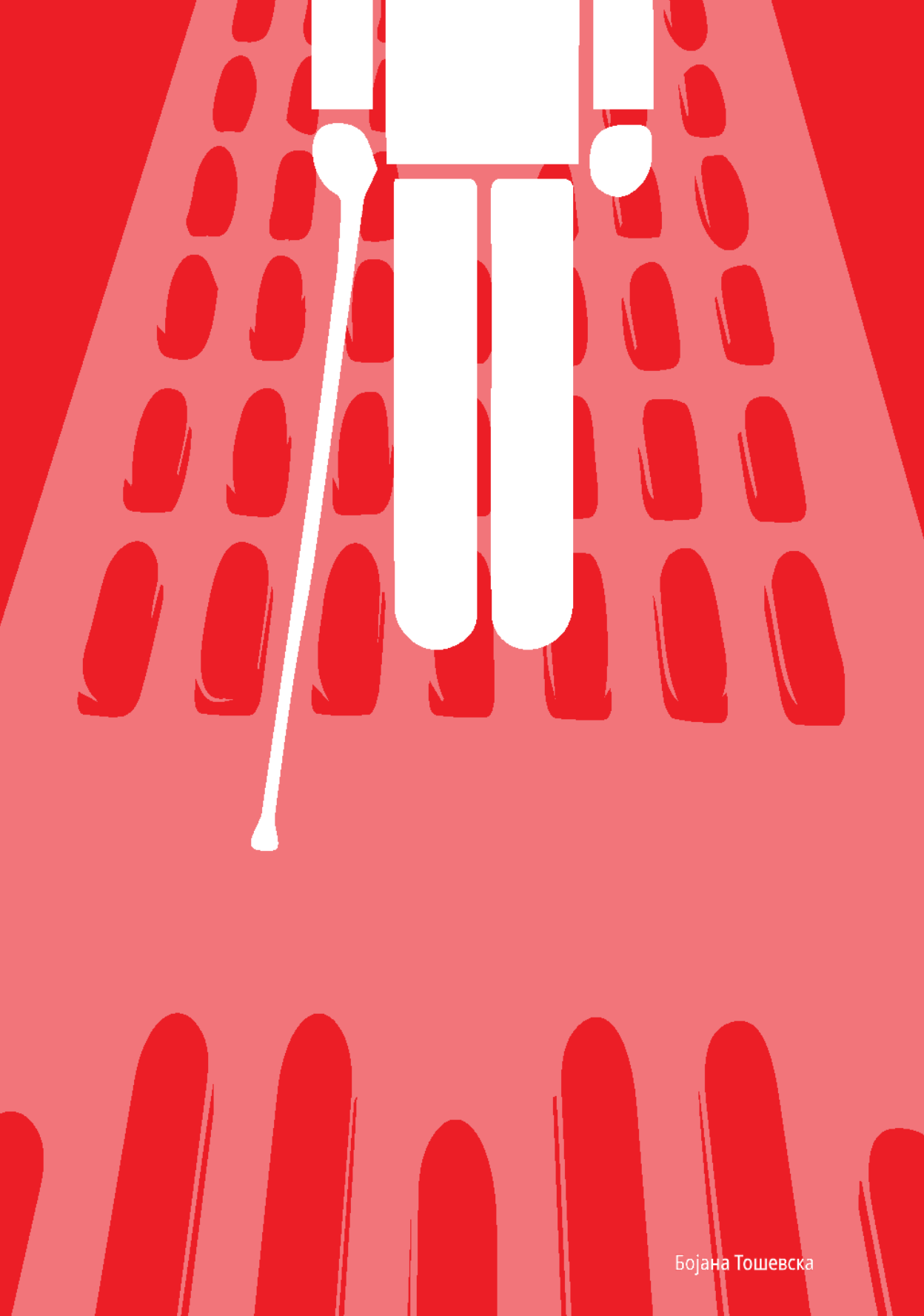
Соговорникот од Народниот правобранител ги сподели следниве главни предизвици во областа на образованието:

„Во областа на образованието имало претставки за повреда на правата на детето поради недобивање на образовен или личен асистент. Праксата покажува дека честопати наставниците не работат со учениците и таа обврска ја препуштаат на образовните асистенти. НП дал ù препорака до МОН да го променат правилникот и да ги вметнат и логопедите, семејнолозите и дипломираните воспитувачи во листата на квалификации за образовни асистенти, бидејќи тие во текот на своето образование имаат предмети кои се однесуваат и на лица со попреченост. Проблем е што не се формирани сите комисији за проценка. Голем е проблемот на

оддалеченоста на центрите за поддршка до некои населени места и на тој начин се ставаат децата од помалите општини или руралните средини во неповолна положба во однос на останатите деца. Комисиите за МКФ не се соодветно комплетирани и тоа создава дополнителен проблем.

Статистиката на повреда на правата на децата со попреченост се наоѓа во делот за посебни извештаи – Право на деца.“

ИНФРАСТРУКТУРА



Бојана Тошевска

4. ПРИСТАПНОСТ НА ЛОКАЛНИТЕ ОБЈЕКТИ И ИНФРАСТРУКТУРАТА

Вовед

Општините, согласно со Законот за локална самоуправа, имаат надлежност над локалната инфраструктура и локалните објекти. Соодветно на тоа, општините имаат обврска да ги приспособат инфраструктурата и објектите на потребите на лицата со телесна попреченост и на лицата со оштетен вид. За таа цел беа спроведени интервјуа со вработени во администрацијата во општините, коишто се опфатени со ова истражување, а кои имаат работни места во одделенија/сектори надлежни за прашањата на инфраструктурата, пред сè градежни инженери или инженери архитекти. Тие дадоа генерална слика за општината од аспект на пристапноста на инфраструктурата и објектите.

Пристапност на локалната инфраструктура

Пешачки премини

Според соговорниците, пешачките премини во централните делови на градовите се пристапни за лица кои користат ортопедска количка, односно имаат соодветна косина од улицата кон тротоарите. Во периферните делови од градовите и во селата ретко може да се евидентира ваков вид на пешачки премини. Во некои од селските населени места нема тротоари, односно пешачката патека и улицата се на исто ниво и може лесно да се премине од едниот на другиот крај на улицата, кои вообичаено се тесни, но овде е чест проблемот со необележани пешачки премини.

Пешачки патеки

Пешачките патеки во централните делови на градовите имаат соодветна ширина, немаат одредени стеснувања и немаат чести бариери, како што се урбана опрема или дрвја. Во

периферните делови од градовите и во селата, тротоарите не се со стандардна ширина за да обезбедат безбедно движење на лицата со телесна попреченост (оние кои користат ортопедска количка или ортопедски помагала) и за слепите и слабовидните лица. Во овие делови од општините, често има тесни тротоари или се стеснуваат на некои места, пукнатини, дрвја или урбана опрема. Во сите делови од општините има проблем со паркирање на автомобили, мопеди или велосипеди на тротоарите и тоа го отежнува движењето. Тротоарите честопати имаат столбови коишто имаат за цел да го спречат паркирањето на возила, но на тој начин го стеснуваат просторот за движење. Во голем дел од општините има тротоари коишто немаат ограда покрај речното корито или не се соодветни и претставуваат опасност при движењето на лицата со попреченост. Краевите на тротоарите не се бојадисани со контрастни бои, за да може да бидат видливи на местата коишто претставуваат одредени искривувања или се со поголема висина во однос на улицата. Во општина Кочани има активности во насока на сечење на дрвјата, коишто се на средината на тротоарите и садење на нови садници, покрај тротоарот, за да може да се овозможи соодветно движење, но, како што информираа од Општината, за овие активности има реакција од страна на еколошките друштва. Во ниту една општина нема тактилни патеки по пешачките патеки, за да може да го олеснат движењето на слепите и слабовидните лица. Од Општина Штип информираа дека се планирани средства во програмата за 2024 година за поставување на тактилни патеки.

Паркинзи

Истражувањето покажа дека во градските населени места има поголем број на обележани паркинг-места, соодветно на бројот на жители. Паркинзите пред јавните објекти и јавните паркинзи имаат голема улога во олеснувањето на пристапноста на лицата со попреченост. Соговорниците од општина Кочани информираа дека во општината има 320 паркинг-места и на три паркинзи има паркинг-места за лица со попреченост, а во општина Штип има 820 паркинг-места и на 10 паркинзи има паркинг-места за лица со попреченост. Овие бројки укажуваат на многу ниска застапеност на обележани паркинг-места за лицата со попреченост, имајќи

предвид дека на еден паркинг вообичаено има до три паркинг-места за лица со попреченост. Соговорниците одговорија дека пристапот до овие паркинг-места е лесно достапен, но проблем е што многу често се зафатени од возила коишто не се наменети за превоз на лица со попреченост.

Пристапност на објектите во локална надлежност

Во ова истражување, посебен фокус е ставен на пристапноста на училиштата, преку спроведен прашалник, а во интервјуата со претставниците на општините беше разгледана генералната пристапност на објектите во надлежност на општината. Само зградата на Општина Кочани има лифт, а само две училишта во општините во коишто се спроведе истражувањето имаат вертикална пристапност за учениците со попреченост, односно училиштата „Ванчо Прке“ и „Славчо Стојменски“ во Штип. Речиси сите училишта и сите општински згради имаат пристапни рампи. Поголемиот дел од објектите на урбаните и месните заедници, коишто се на приземје, се потполно пристапни за граѓаните, а делумно или воопшто не се пристапни објектите на јавните претпријатија. Соговорниците потенцираа дека имаат проблем за да ги направат објектите пристапни затоа што зградите или се стари или се наоѓаат на местоположба којашто самата е непристапна.

Мерки за подобрување на пристапноста

Вработен во администрацијата во Општина Штип сподели информација дека нивната општина планира да одвои средства за подобрување на пристапноста, согласно со Програмата за просторно планирање за 2024 година. Од Општина Кочани споделија информација дека при секое објавување на тендер за изградба или адаптација на улици или објект се планираат и активности кои треба да обезбедат пристапност. Руралните општини не планираат активности во насока на подобрување на пристапноста.

Соговорниците споделија и информации за начинот на контрола врз пристапноста на инфраструктурата во нивната општина. Комуналните редари, доколку забележат одредени проблеми со пристапноста на некои места или, пак, проблеми со пристапноста на рампите на некои објекти, го информираат

надлежниот раководител на сектор во општината и тој презема соодветни активности. Инспекцискиот надзор се врши од страна на овластениот инспектор за патишта.

Клучни препреки во обезбедувањето на пристапноста

Според соговорниците, општините немаат доволно финансиски средства за да може да ја подобрат пристапноста на инфраструктурата и на објектите во нивна надлежност и потребно е државата да обезбеди посебен фонд којшто ќе биде насочен за оваа намена. Проблем е што немаат доволно средства за да постават специјални држачи на оградите во објектите и да набават т.н. гасеници за да може да обезбедат вертикална пристапност. Исто така, тие го истакнаа проблемот со недостатокот на човечки ресурси за да може да се врши честа и соодветна контрола на пристапноста. Општината Чешиново-Облешево нема вработено лице кое работи на материја урбанизам и патишта, туку ангажираат лице со договор на дело. Инженерите не го препознаваат вработувањето во локалната администрација како доволно атрактивно и често пати или не се јавуваат на конкурс или ќе се вработат и после извесно време ќе ја напуштат работата бидејќи нашле подобро платена работа. Претставник на НКТ за спроведување на КПЛП, во врска со пристапноста на локалната инфраструктура рече: *„Оваа тема зависи многу од општините. Државниот инспекторат за градежништво ќе биде дел од НКТ согласно со Стратегијата, но тие реагираат дека немаат доволен капацитет – имаат само 20 инспектори и не можат да извршат целосно инспекторирање. Законот за градење сè уште не е усогласен со стандардите.“*

Вработен од канцеларијата на Народниот правобранител, во врска со пристапноста на локалната инфраструктура, ја даде следната информација: *„Имало претставка од граѓанка од Велес, која била со попреченост и била прописно паркирана на место за лица со попреченост во Скопје, но ѝ било наплатено бидејќи не е жителка на Скопје. Реагирале до Град Скопје и им било одговорено дека тие издвојуваат средства за ЈП „Градски паркинзи“ за да субвенционираат паркирање на лица со попреченост, но само за претходно пријавени жители на Скопје и дека е потребно за ова да ги покрие средствата МТСП.“*

ПРИСТАПНОСТ НА УЧИЛИШНИТЕ ОБЈЕКТИ

За да може да се разгледа подетално пристапноста на училишните објекти, се селектираа само училиштата во посочените општини бидејќи тие се во надлежност на единиците на локалната самоуправа, побројни се во однос на останатите објекти во надлежност на општините, ги има во урбаните и руралните средини и се наменети за специфична категорија на лица и се претпоставува дека општината повеќе посветува внимание за дете со попреченост, како поранлива категорија, во однос на останатите лица со попреченост. Објекти кои беа опфатени со ова истражување се оние на средните училишта и на основните централни и подрачни училишта. Беше дистрибуиран прашалник до училиштата, со посредство на советникот за образование во соодветната општина. Еден прашалник се однесува на еден училиштен објект, односно доколку училиштето има едно централно училиште и едно или повеќе подрачни училишта, вработените пополнија прашалник за секој објект одделно.

Населено место, каде што се наоѓаат училиштата, опфатени со ова истражување:

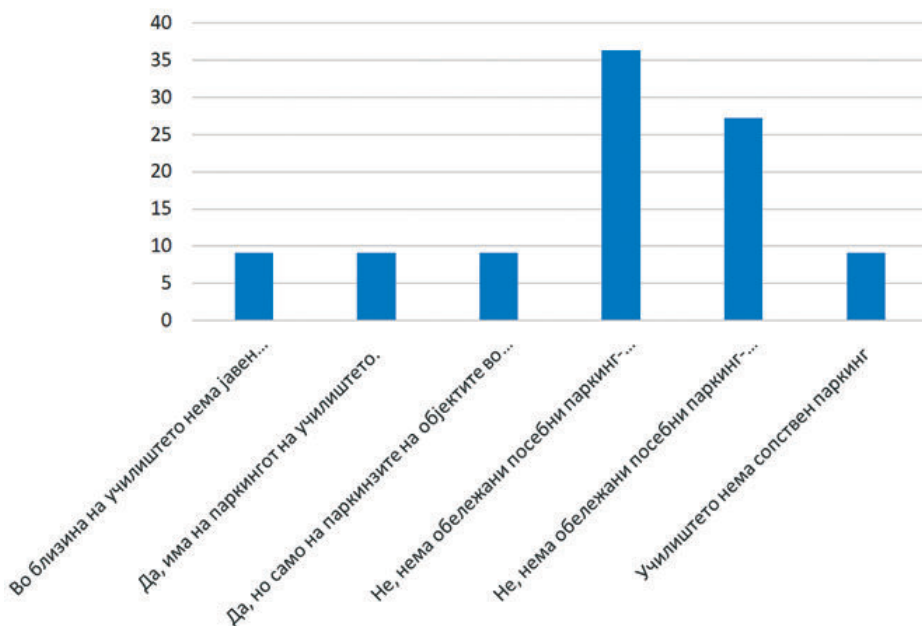
Табела 10

Град	82 %
Село	18 %

На прашањето: Дали на паркингот на вашето училиште или на паркингот во непосредна близина на училиштето има обележани паркинг-места за лица со попреченост?, добивме одговор дека само околу 20 % од училиштата имаат свој паркинг или паркинг во нивна непосредна близина на којшто има обележано паркинг-место за лица со попреченост. Од графичкиот приказ подолу, видно е дека еднаков е бројот на ваков тип на паркинзи и до самото училиште, но и во негова близина. Овој

податок укажува на несоодветна просторна пристапност на објектот, односно ако се знае дека најголемиот број на ученици со телесна попреченост можат да стигнат до училиштето со помош на возило и ако во непосредна близина нема пристапен паркинг (обележано пакринг-место кое е секогаш слободно, се наоѓа на најпристапен дел на паркингот и има соодветна квадратура), тогаш се усложнува или во некои случаи се оневозможува доаѓањето до училиштето.

Графикон 5: Дали на паркингот на вашето училиште има обележани паркинг-места за лица со попреченост?

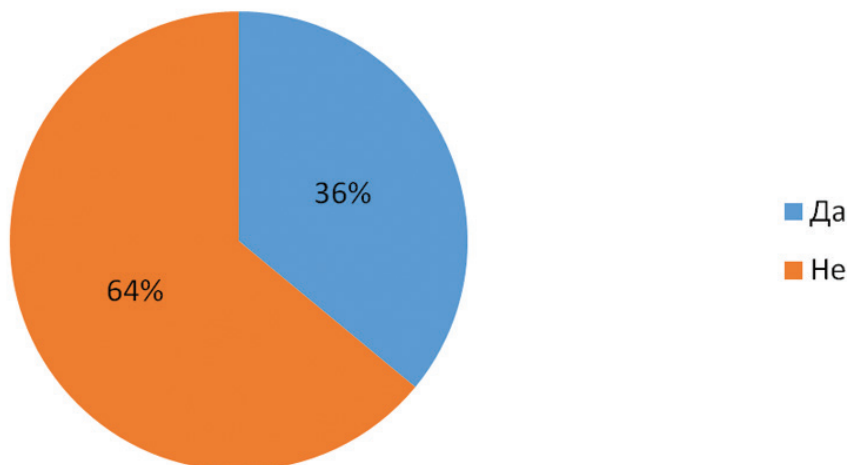


Според одговорите од училиштата, само околу 1/3 од училиштата имаат непречен пристап за лице во ортопедска количка до главниот влез или некои од споредните влезови на училиштето. Овој податок е попроблематичен за лицата со попреченост, бидејќи независно од постоењето на паркинзи во непосредна близина или во близина на училиштето, сепак тој е нефункционален.

Табела 11

Да	36 %
Не	64 %

Графикон 6: Дали од обележаните паркинг-места за лица со попреченост ...



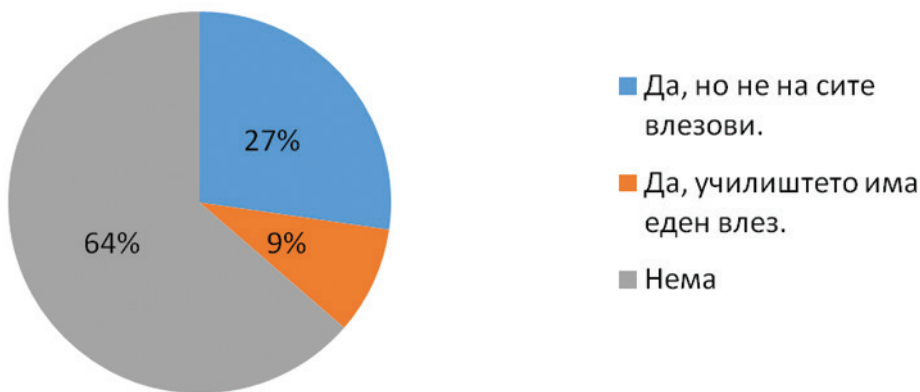
Претставниците на училиштето беа замолени да дадат информација дали во близина на главниот влез од зградата на училиштето или во близина на некои од споредните влезови има широк простор каде што може да застане комбе и безбедно да остави патник – лице со попреченост. Од табелата подолу може да се заклучи дека приближно половина од објектите не се пристапни за лицата со попреченост.

Табела 12

Да, има, и тоа на оддалеченост помала од 50 м од главниот влез	55 %
Да, има, но подалеку е од 50 м од главниот влез	27 %
Не, нема	18 %

Уште поголем проблем со пристапноста имаат слепите и слабовидните лица бидејќи само 9 % од влезовите на училиштата се поврзани со тактилна патека до најблиската пешачка патека. Од графичкиот приказ подолу може да се заклучи дека повеќе од половината од училиштата немаат ниту еден влез со пристапна рампа и на ваков начин уште повеќе се зголемува непристапноста на објектот.

Графикон 7: Дали на влезот од зградата на училиштето има соодветни функционални рампи..



Пристапност на внатрешноста на училиштето

Податоците покажуваат дека училиштата имаат доволни пристапни ходници од аспект на нивната ширина, бидејќи само 10 % од нив се толку тесни за да не може да помине ортопедска количка. Но, на прашањето Дали во ходниците има одредени бариери (жардиниери, шкафови и сл.) кои го стеснуваат просторот?, приближно 1/3 одговориле позитивно, односно тоа е показател за намалена пристапност на внатрешноста како за слепите и слабовидните лица, така и за лицата со телесна попреченост. Околу 1/3 од скалите во училиштата немаат држач и на тој начин го отежнуваат движењето на лицата со телесна попреченост, слепите и слабовидните. Податоците покажаа многу висок процент на непристапност на скалите за слепите и слабовидните лица бидејќи само 10 % од објектите имаат

тактилни или визуелни ленти на почетокот на скалите. Со иста фреквенција е одговорено и на прашањето Дали на краевите на скалите има тактилни/визуелни ознаки?, односно 90 % одговориле негативно.

Во вертикалната пристапност на објектот е вклучена и проценката на постоењето и функционалноста на лифтот. Во ниту едно училиште нема лифт којшто е пристапен за лица со ортопедска количка, а само 9 % од нив имаат лифт, но истиот е нефункционален за лица во ортопедска количка. Податоците од табелата покажуваат дека приближно 2/3 од училиштата имаат потреба од лифт. Во две училишта, лифтовите имаат тактилни ознаки со Брајово писмо и истите се отвораат автоматски.

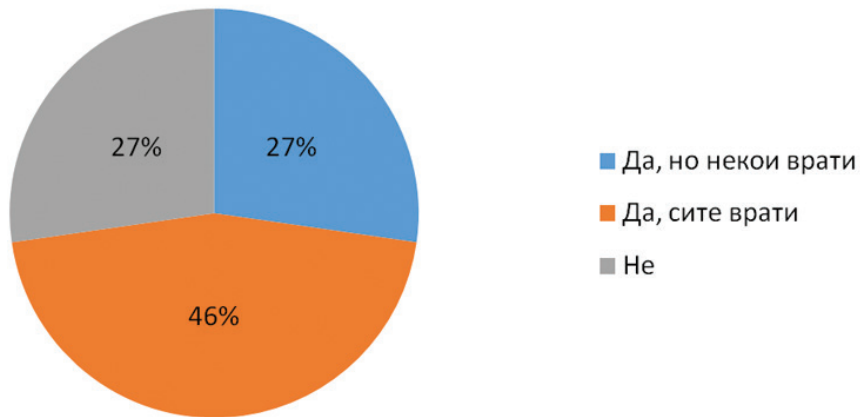
Табела 13

Дали во училиштето има лифт?

Да, но е тесен за ортопедска количка	9 %
Не, нема лифт, иако има потреба од него	64 %
Нема бидејќи зградата е на приземје	27 %

Контрасноста на боите во внатрешноста на училиштето обезбедува поголема пристапност за слабовидните лица. Графичкиот приказ покажува дека училиштата имаат делумно пристапни внатрешни врати за слабовидните лица бидејќи приближно половина од нив немаат врати со контрастна боја во однос на ѕидовите, а во 1/4 од нив некои од вратите имаат контрастна боја.

Графикон 8: Дали во објектот вратите се во контрастна боја од сидовите?



Податоците подолу во табелата покажуваат дека обележувањето на просториите не е доволно пристапно за слабовидните лица и за лицата со дислексија и интелектуална попреченост (со одредени симболи). Односно, 2/3 од просториите или не се обележани или се обележани со мали букви. Околу 1/3 од обележувањата се направени со зелена, црвена или сина боја, иако дел од офталмолошките заболувања се манифестираат со препознавање на овие бои или, пак, тешко се прави диференцијација меѓу нив.

На каков начин се обележани просториите?

Табела 14

Не се обележани на ниеден начин	27 %
Обележани со големи букви	27 %
Обележани со големи букви и со дополнителни симболи	9 %
Обележани со мали букви	37 %

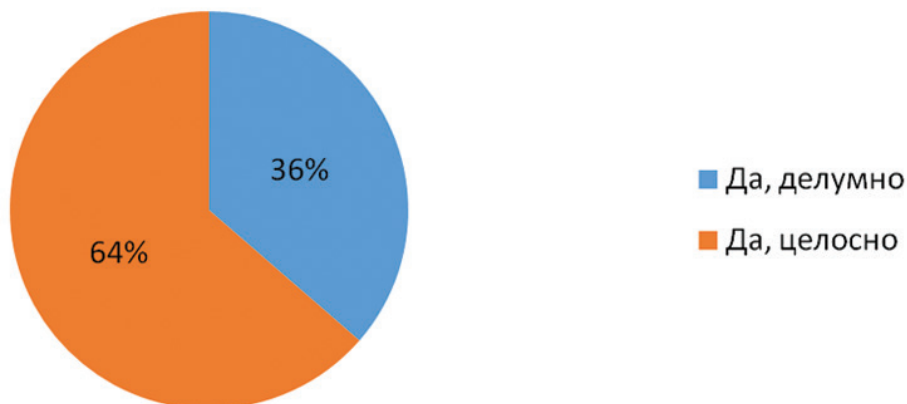
На прашањето Дали во објектот има пристапен тоалет за лица што користат ортопедска количка?, позитивно одговориле 18 % од испитаниците, претставници на училиштата. За нормално одвивање на образовниот процес, неопходно е да има пристапни училници. Пристапноста на училниците ја вклучува и пристапноста на клупите каде што учат учениците кои користат ортопедска количка. Таа многу често е потребно да биде пониска или да се адаптира висината соодветно на потребите на ученикот. Исто така, неопходен е соодветен простор од сите страни на клупата, за да може да се обезбеди непречено движење на ученикот. Истражувањето покажа дека приближно 2/3 од училиштата имаат соодветен простор меѓу клупите, но само 10 % од нив имаат клупи со соодветна висина за ученик кој користи ортопедска количка. Училницата треба да е пристапна и за децата со оштетен вид, а меѓу другото, овде е вклучена и пристапноста на таблата, којашто најчесто се користи како дидактичко помагало. Само во 18 % од училиштата има ваков вид табли коишто може да му помогнат на детето полесно да ја следи наставата.

Графикон 9: Дали има адаптивна табла за децата со оштетен вид?



Долниот график ја покажува несоодветната осветленост на просториите во училиштето, што е уште еден показател за несоодветен пристап на учениците со оштетен вид.

Графикон 10: Дали има доволна осветленост во просторијата, која е соодветна за учениците со попреченост?



ИЗБИРАЧКО ПРАВО



Бојана Тошевска

5. УЧЕСТВО НА ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ ВО ИЗБОРЕН ПРОЦЕС

Вовед

Повеќе извори на меѓународното право го гарантираат учеството на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот.¹⁰⁵ Пред сè, членот 29 од Конвенцијата за правата на лицата со попреченост го гарантира правото на учество на овие лица во политичкиот и јавниот живот, на еднаква основа со другите луѓе.¹⁰⁶ Меѓу другото, принципот го опфаќа ефективното учество на лицата со попреченост во изборните процеси. Според членот 29, учеството на лицата со попреченост треба да биде „директно или преку слободно избрани претставници“, а нивното активно избирачко право е гарантирано низ три клучни елементи:

1. Пристапност и лесна разбирливост на материјалите, капацитетите и постапките за гласање;

105 Други клучни меѓународно-правни инструменти кои го гарантираат принципот на еднаквост на сите луѓе при учество во политичкиот и јавниот живот се Универзалната декларација за човекови права, Меѓународната спогодба за економски, социјални и културни права и Меѓународната спогодба за цивилни и политички права.

106 Член 29 „Учество во политичкиот и јавниот живот“.

Државите потписнички им ги гарантираат на лицата со попреченост нивните политички права и можноста истите да ги уживаат на еднаква основа со другите, и ќе бидат одговорни за:

(а) обезбедување дека лицата со попреченост можат ефективно и целосно да учествуваат во политичкиот и јавниот живот на еднаква основа со другите, директно или преку слободно избрани претставници, вклучувајќи го правото и можноста за лицата со попреченост да гласаат и да бидат гласани, меѓу останатото, преку:

- обезбедување дека постапките за гласање, капацитетите и материјалите се соодветни, пристапни и лесно разбирливи и употребливи;

- заштитување на правото на лицата со попреченост на тајно гласање на избори и јавни референдуми, без заплашување, и да бидат кандидирани за гласање и ефективно да водат служби и да ги вршат сите државни функции на сите нивоа на владата, олеснувајќи ја употребата на помошни и нови технологии каде е соодветно;

- гарантирање на слободно изразување на волјата на лицата со попреченост како гласачи и поради тоа, каде е неопходно, на нивно барање, да им се овозможи помош при гласањето со лице по нивни избор. (Конвенција за правата на лицата со попреченост)

2. Обезбедување тајност на гласањето и олеснување на употребата на помошни и нови технологии;

3. Гаранции за слобода на гласањето, вклучувајќи и овозможување помош при гласањето од страна на лице по нивни избор.

Извештајот на Комитетот за правата на лицата со попреченост за имплементацијата на овие права во РСМ, усвоен во 2018 година, посочува на бројни пропусти на државата при имплементацијата на овие принципи.

1. Пред сè, Комитетот е загрижен поради тоа што „менталниот капацитет“ е предуслов за реализацијата на правото на глас на лицата со интелектуална и психосоцијална попреченост.

2. Понатаму, Комитетот е загрижен поради „непристапноста на местата за гласање и нивната околина, особено за лица со попреченост кои престојуваат во институции“.

3. Комитетот е исто така загрижен поради „недостатокот на изборни материјали и информации во пристапни формати“.

4. Поврзано со овие предизвици, Комитетот го подвлекува „недостатокот на обука за лицата кои ги организираат изборите да ги посочат барањата/условите на лицата со попреченост на изборните места.“¹⁰⁷

Комитетот бара исправање на овие состојби, на ниво на законите, како и нивна имплементација при спроведувањето на

107 „Комитетот е загрижен за:

(а) Законите за избори го ставаат ‘менталниот капацитет’ како предуслов за правата да гласаат и да се кандидираат за јавна функција, со што се оспоруваат овие права на лица со интелектуална попреченост и/или лица со психосоцијална попреченост;

(б) Непристапноста на местата за гласање и нивната околина, особено за лица со попреченост кои престојуваат во институции, и недостатокот на изборни материјали и информации во пристапни формати како што се Брајовата азбука, тактилниот, знаковниот јазик и формат лесен за читање за лицата со попреченост;

(в) Недостатокот на обука за лицата кои ги организираат изборите да ги посочат барањата/условите на лицата со попреченост на изборните места;

(г) Недостатокот на поддршка за лица со психосоцијална попреченост и лицата со интелектуална попреченост да ги практикуваат нивните права за гласање на избори.“

Комитет за правата на лицата со попреченост, Заклучни согледувања на иницијалниот извештај на Република Македонија, Конвенција за правата на лицата со попреченост, 29 октомври 2018 г., параграф 49.

изборните процеси.¹⁰⁸

Имајќи ја предвид ваквата оценка, ова истражување им обрнува особено внимание на следните аспекти: статусот на лицата со интелектуална и психосоцијална попреченост при остварувањето на право на глас (1); пристапноста на гласачките места (2); пристапноста на изборните материјали (3); пристапноста на избирачката кампања (4); гаранциите за принципот на тајноста на гласањето (5); обуките на лицата кои го организираат гласањето за оваа проблематика (6) и механизмите за контрола на имплементацијата на ова право (7).

Лица со интелектуална и психосоцијална попреченост

Уставот на РСМ гарантира дека: „Секој граѓанин со наполнети 18 години живот стекнува избирачко право. Избирачкото право е еднакво, општо и непосредно и се остварува на слободни избори со тајно гласање. Избирачко право немаат лицата на кои им е одземена деловната способност.“¹⁰⁹ Според членот 2.1 од Изборниот законик, „избирачко право“ има секој државјанин на Република Македонија

108 „Комитетот препорачува државата членка:

(а) да ги разгледа своите закони за избори со цел да се отстранат предусловите кои оневозможуваат лицата со интелектуална попреченост и/или лица со психосоцијална попреченост да го практикуваат своето право на глас и да се кандидираат;

(б) да усвои мерки за обезбедување пристапност до избирачките места и нивното опкружување, особено за лица со попреченост кои престојуваат во институции, и обезбедување на изборни материјали и информации во пристапни формати за сите лица со попреченост;

(в) да спроведе соодветна обука за лицата кои организираат избори за правата на лицата со попреченост, во сите фази на изборниот процес да овозможат лицата со попреченост да имаат ефективно учество во изборните и политичките процеси;

(г) да обезбеди неопходна поддршка на лицата со психосоцијална попреченост и/или лицата со интелектуална попреченост со цел да ги практикуваат нивните права на гласање на избори.“ Комитет за правата на лицата со попреченост, Заклучни согледувања на иницијалниот извештај на Република Македонија, Конвенција за правата на лицата со попреченост, 29 октомври 2018 г., параграф 50.

109 Устав на РСМ, член 22. Освен активното, Уставот го гарантира и пасивното гласачко право: „Секој граѓанин има право да учествува во вршењето на јавни функции.“ Устав на РСМ, член 23.

со наполнети 18 години живот и е деловно способен.¹¹⁰

Со исклучувањето на лицата без деловна способност од принципот на еднаквост на правото на глас, Уставот и Законот сè уште не се усогласени со препораките на Комитетот во поглед на правата на лицата со интелектуална и психосоцијална попреченост.

Пристапност на гласачките места

Прашањето на пристапноста на гласачките места има повеќе аспекти, како во поглед на типот на попреченост на гласачот, така и од аспект на потребните физички карактеристики на гласачкото место. Изборниот законик го регулира постапувањето на Изборната комисија во случај на „Гласање на избирач кој не може да гласа сам“:

„(1) Избирачот кој има физички недостаток или е неписмен и поради тоа не може да гласа на начин утврден со овој законик, има право со себе да доведе лице кое ќе му помогне при гласањето. (2) Ако избирачот од ставот (1) на овој член не доведе со себе лице кое ќе му помогне при гласањето, тогаш избирачкиот одбор ќе определи друго лице од редот на избирачите. (3) Лицето кое ќе му помага на друго лице при гласањето не смее да биде од редот на членовите на избирачкиот одбор, претставниците на подносителите на листите или набљудувачите. (4) Едно исто лице може да помогне при гласањето најмногу на двајца избирачи од ставот (1) на овој член. (5) Избирачкиот одбор на лицето од ставовите (1) и (2) на овој член ќе му укаже дека со неговата помош не треба да влијае врз одлуката на избирачот. (6) Гласањето од ставот (1) на овој член избирачкиот

110 Гаранциите за еднаквоста на избирачкото право на сите граѓани се регулирани со Изборниот законик, особено делот VII „Спроведување на изборите“ - одделите 10 („Гласање“) и 11 („Начин на гласање“). Изборен законик. Предлог консолидиран текст. ДИК, Службен весник на Република Македонија“, број 40/06, 136/08, 148/08, 155/08, 163/08, 44/11, 51/11, 54/11, 142/12, 31/13, 34/13, 14/14, 30/14, 196/15, 35/16, 97/16, 99/16, 136/16, 142/16, 67/17, 125/17, 35/18, 99/18, 140/18, 208/18, 27/19 и „Службен весник на Република Северна Македонија“, број 98/19, 42/20, 74/21 и 215/21, достапно на следниот линк: https://drive.google.com/file/d/1Sa9L6emhxl2VaV_8d7oK3hJ6r1usnuY/view (пристапено на 25.12.2023).

одбор го внесува во записникот.“¹¹¹

Изборниот законик исто така определува дека: „На избирач кој е лице со посебни потреби, а кое не може да влезе во гласачкото место и да гласа согласно со овој законик, избирачкиот одбор е должен да му овозможи да гласа согласно со Упатството на Државната изборна комисија.“¹¹² На веб-страницата на ДИК се наоѓаат упатства за постапување со лица кои имаат тешкотија да пристапат кон гласачкото место – „Упатство за примена на член 112-а од Изборниот законик – за лица со попреченост.“¹¹³ Законот експлицитно забранува гласање за друго лице, но нагласува дека исклучок се случуваат на кои се однесува членот 111 од Изборниот законик (види подолу).¹¹⁴

Изборниот законик детално ја регулира и ситуацијата со лицето кое се евидентира на гласачкото место, не е писмено, а не располага со палец.¹¹⁵ На сличен начин, Законот ја регулира и ситуацијата кога утврдува дека едно лице нема претходно гласано, а нема палец.¹¹⁶

111 Член 112, Изборен законик.

112 Член 112-а, Изборен законик.

113 Упатство за примена на член 112-а од Изборниот законик – за лица со попреченост, ДИК, РСМ, бр. 10-688/1, 3.3.2020 година, достапно на следниот линк: <https://www.sec.mk/regulativa/#top> (пристапено на 25.12.2023).

114 Поддел 10 „Гласање“, Член 107: „(2) Гласање за друго лице е забрането, освен во случаите предвидени во членот 111 од овој законик.“

115 „... (3) Кога избирачот пристапува да гласа, избирачкиот одбор го проверува неговиот личен идентитет.“

„(5) Избирачкиот одбор, по утврдувањето на идентитетот на избирачот, го заокружува неговиот реден број во изводот од Избирачкиот список и избирачот го става својот потпис, а ако е неписмен, става отпечаток од десниот показалец. Ако избирачот нема десен показалец, тој ќе стави отпечаток од неговиот лев показалец, а доколку нема ни лев показалец, не се става отпечаток.“ (...)

„(6) По идентификацијата, избирачот добива гласачко ливче и му се обележува со спреј палецот на десната рака, односно палецот на левата рака – доколку нема палец на десната, притоа внимавајќи со спрејот да се опфати и нокотот на палецот. Ако избирачот нема палец на двете раце, нема да се врши обележување.“ Изборен законик, член 108 („Утврдување на идентитетот на гласачот“):

116 Изборен законик, наслов „Гласање со примена на техничка опрема“.

Член 108-а:

„... (5) Потврдувањето на идентитетот и проверката дали гласачот нема претходно гласано се врши на начин што од гласачот се зема отпечаток од показалецот од десната рака. Доколку нема десен показалец, се зема отпечаток од показалецот од левата рака. Доколку му недостасуваат овие два прста, се зема отпечаток од наредниот прст и истото се евидентира во дневникот за евиденција на настани.

За лицата кои не се во можност да дојдат сами да гласаат, Изборниот законик, во подделот 11 („Начин на гласање“), наслов „Немоќно и болно лице“ предвидува можност да гласаат во нивниот дом (член 111).¹¹⁷ Насловот е наменет за немоќни и болни лица, поради што треба да се прошири за да ги наведе лицата со попреченост. Сепак, лицата со попреченост можат да ја користат од предвидената можност. Исто така, Законот предвидува и можност за „Гласање во установи за вонсемејна грижа“ (член 111-а).¹¹⁸ Оваа одредба ја

Доколку лицето нема две раце, избирачкиот одбор ја констатира состојбата со евидентирање во дневникот за евиденција на настани и во тој случај чекорот за вметнување отпечаток од прст се изоставува и гласачот се внесува во техничката опрема со пребарување преку неговиот единствен матичен број (ЕМБГ).“

„(7) Кога избирачкиот одбор ќе констатира дека избирачот кој е запишан во Избирачкиот список го докажал својот идентитет и утврдил дека избирачот нема претходно гласано и отпечатокот од прст се совпаѓа со отпечатокот во електронскиот Избирачки список, на екранот на мониторот ќе се појави сликата и редниот број во Избирачкиот список на тој избирач, по што избирачкиот одбор го заокружува неговиот реден број во изводот од Избирачкиот список и избирачот го става својот потпис, а ако е неписмен – става отпечаток од десниот показалец. Ако избирачот нема десен показалец, се зема отпечаток од показалецот од левата рака, а доколку нема ни лев показалец – не се става отпечаток, а истото се евидентира во дневникот за евиденција на настани.“

117 Изборен законик, член 111:

„(1) Избирачот кој не е во можност да гласа на гласачкото место (немоќно или болно лице според упатството на Државната изборна комисија), а сака да гласа, за тоа ќе ја извести Општинската изборна комисија односно Изборната комисија на градот Скопје најдоцна седум дена пред денот определен за гласање.

(2) Даденото известување од ставот (1) на овој член се однесува и на првиот и на вториот круг на гласање.

(3) Известувањето од ставот (1) на овој член може да се даде и преку полномошник.

(4) Избирачкиот одбор на лицето од ставот (1) на овој член ќе му овозможи да гласа во неговиот дом еден ден пред одржувањето на изборите на начин со кој се обезбедува тајноста на гласањето.

(5) Избирачкиот одбор за гласањето од ставот (4) на овој член обезбедува посебна кутија за гласање која се носи празна во домот каде што се наоѓа избирачот.

(6) Гласањето од ставот (4) на овој член избирачкиот одбор го внесува во записникот.

(7) За денот и часот на гласањето од ставот (4) на овој член претседателот на Општинската изборна комисија односно Изборната комисија на градот Скопје писмено ги известува претставниците на подносителите на листите.“ Член 111.

118 Изборен законик, член 111-а:

„(1) Избирачите кои на денот на гласањето се згрижени во посебни установи за вонсемејна грижа, имаат право да гласаат во установата каде што се згрижени, по претходна пријава до одговорното лице на установата каде се згрижени.

(2) Одговорните лица во установите за вонсемејно згрижување, најдоцна до завршувањето на јавниот увид, ќе достават известување до Министерството за

определува процедурата на гласање во специфичните услови на установа за вонсемејна грижа, а која може да опфати и лица со попреченост кои се згрижени во вонсемејна установа, доколку не им е одземена деловната способност.

Меѓутоа, освен погоре наведеното регулирање на можностите за гласање надвор од гласачкото место, како и олеснувањето на гласањето на лицата со попреченост на самото гласачко место, постои и потреба за разумно приспособување на физичките карактеристики на пристапот кон гласачкото место. Во 2017 година ДИК изработил извештај со широко учество на граѓанскиот сектор за пристапноста на објектите и гласачките места, а создадена е и веб-поврзаност со Избирачкиот список со цел секој избирач да може да провери дали неговото гласачко место е пристапно.¹¹⁹ Извештајот за пристапноста на објектите и гласачките е извршен на 79 % од избирачките места, а опфатил 87

труд и социјална политика со податоци за избирачите кои сакаат да гласаат во установата.

(3) Даденото известување од ставот 2 на овој член се однесува и на првиот и на вториот круг на гласање.

(4) За избирачите од ставот (1) на овој член изборите ги спроведува избирачкиот одбор од најблиското избирачко место или посебен избирачки одбор согласно со овој законик и упатството на Државната изборна комисија, еден ден пред денот определен за гласање, а за гласањето се известуваат и претставниците на подносителите на листите заради нивно присуство на гласањето.

(5) Избирачкиот одбор за избирачите од ставот 1 на овој член ќе им овозможи да гласаат во установата во која се згрижени еден ден пред одржувањето на изборите на начин на кој се обезбедува тајноста на гласањето.

(6) Избирачкиот одбор за гласањето од ставот 4 на овој член обезбедува посебна кутија за гласање која се носи празна во установата каде што е згрижен избирачот.

(7) За гласањето од ставот 4 на овој член избирачкиот одбор составува посебни записници.

(8) Записниците и изборниот материјал по завршувањето на гласањето се доставуваат до соодветните општински изборни комисији.“

119 „Извештај за проверка и проценка на пристапноста на избирачките места за лица со поинакви способности на територијата на РМ“, Скопје, септември 2017. Освен ДИК, учесници во овој проект се и Министерството за труд и социјална политика, центрите за социјална работа и повеќе здруженија на граѓани активни во областа на права на лица со поинакви способности. Проектот е поддржан од Организацијата за безбедност и соработка (OSCE), Меѓународната фондација за изборни системи (IFES) и Американската развојна агенција (УСАИД). Документот е достапен на следниот линк: <https://drive.google.com/file/d/0B8ZpCwro9h-zTEZvWTBvREdCUWM/view?resourcekey=0-ievktLOFIYWdpxkdSEJv3g> (пристапено на 25.12.2023).

% од гласачите во таа година.¹²⁰ Извештајот го опфаќа прашањето дали до избирачките места води рамен пат, дали располагаат со паркинг, (спуштен) тротоар, колкава е широчината на пристапот, постои ли знак за пристапност, скали, расчистени ходници, лифт, врата која е отворена и има повеќе од 90 см, рамен праг, дали просториите за гласање се светли, имаат рамен под и пристапни тоалети.¹²¹

И покрај тоа што Извештајот од 2017 година е сеопфатен и темелно изработен, останува неодговорено прашањето дали оваа анализа резултирала со исправка на состојбите преку подобрување на инфраструктурата. Не можевме да утврдиме дали ДИК има донесено документ кој ги пропишува стандардите за пристапноста на гласачките места. Исто така, не е познато кој орган и на каков начин извршува контрола за овие прашања и каков буџет е наменет за подобрување на инфраструктурата во изминатите 6 години, по анализата од 2017 г. Исто така, недостига информација за евиденцијата на пристапноста на гласачките места и внесување на промените во таа евиденција.

Така, во Комисијата за спречување и заштита од дискриминација (КСЗД) се доставени поплаки во врска со неприспособноста на физичкото опкружување на гласачките места за лицата со попречености. Притоа, КСЗД има издадено општа препорака со која му укажува на ДИК да ги преземе сите вонредни дејствија за исправање на состојбата.¹²² На 3.12.2021 година, КСЗД носи Општа препорака со следната содржина:

„Комисијата за спречување и заштита од дискриминација носи општа препорака со која ѝ се препорачува на Државната изборна комисија во најкус можен рок да ги преземе сите потребни дејствија во насока на обезбедување пристапност и соодветно приспособување на гласачките места, со што ќе се овозможи еднаков пристап на лицата со физичка попреченост

120 „Извештај за проверка“, стр. 8.

121 „Извештај за проверка“, стр. 26-27.

122 ДКСД, Мислење. Се утврдува директна продолжена дискриминација врз основа на попреченост во учество во јавен и политички живот од страна на ДИК врз лицата со физичка попреченост, бр 0801-228/3, 19.8.2021, достапно на следниот линк: <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2021/12/0801-228-%D0%BE%D0%B4-19.08.21-Utvrdena-diskriminacija-po-dopren-glas.21.pdf> (пристапено на 25.12.2023).

до и во гласачките места ширум земјата.¹²³

Иако недостигаат прецизни информации, според добиената писмена информација од ДИК, параваните за гласање постојано функционално се унапредуваат во насока на поголема пристапност за лицата со посебни потреби.¹²⁴ ДИК има преземено и други активности за да го олесни правото на лицата со попреченост да гласаат. Пред Референдумот од 2018 година, за сите гласачки места се обезбедени сликовити патокази на постапката за гласање, со цел да го олеснат движењето на лицата со попреченост внатре во гласачкото место, односно полесно да се информираат за чекорите во постапката за гласање.¹²⁵ Исто така, ДИК работи и за подобрување на пристапноста на изборниот процес за лицата со оштетен слух и говор. За таа цел, веќе неколку изборни процеси наназад активирана е посебна телефонска линија каде овие лица можат да поставуваат прашања и да добијат одговори на знаковен јазик.¹²⁶

Врз основа на погорната анализа, можеме да заклучиме дека законската рамка и реализацијата во пракса обезбедуваат извесна имплементација на принципот на пристапност на гласачките места, но дека прашањето не е решено на систематски начин. Така, начинот на гласање, вклучувајќи ја и можноста од помош на трети лица, е регулиран, но особено недостига законска обврска за приспособувањето на физичките карактеристики на просторот. Поради тоа, решенијата во практика се нецелосни.

Пристапност на избирачкиот материјал

Пристапноста на избирачкиот материјал особено го погодува правото на глас на лицата со оштетен вид и слепите лица. Членот 112 од Изборниот законик, цитиран погоре, кој се

123 КСЗД, Општа препорака, 03.12.2021, достапно на следниот линк: <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2021/12/%D0%9E%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BF-%D0%B4%D0%BE-%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B0%D1%9A%D0%B5.pdf> (пристапено на 25.12.2023).

124 „Досегашни активности на ДИК“, документ добиен од страна на ДИК за потребите на ова истражување.

125 „Досегашни активности“.

126 „Досегашни активности“.

однесува на „Гласање на избирач кој не може да гласа сам“, е особено релевантен за лицата кои имаат оштетен вид или слепило.¹²⁷ Според Упатството на ДИК, кога гласачот кој е слеп или со оштетен вид ќе пристапи на гласачкото место, избирачкиот одбор е должен да го информира гласачот дека постои можност да гласа со помош на шаблонот со Брајовата азбука.¹²⁸ Според добиената писмена информација за досегашните активности на ДИК, за лицата со оштетен вид, од Локалните избори 2017 г. обезбедени се шаблони со Брајова азбука (во вториот круг на гласање), а од Изборите 2018 г. обезбедена е комплетна употреба на Брајовата азбука.¹²⁹

Освен олеснувањето на самиот акт на гласање, имплементацијата на активното избирачко право исто така зависи и од достапноста на сите информации поврзани со изборите кои ги подготвува ДИК. Во таа смисла, ДИК информира дека активно работи „на овозможување на некои основни алатки како би можеле лицата со оштетен вид полесно да пристапат и да ја користат веб-страницата на ДИК. Поконкретно, станува збор за нудење можности за избор на бои и контрасти во кои ќе се прикажуваат содржините на страницата, зголемување и намалување на фонтовите, како и зумирање на страницата и содржините до посакуваната големина.“¹³⁰ Врз основа на овие податоци заклучуваме дека реализацијата на ова право се одвива по нагорна линија. Сепак, законското регулирање,

127 „(1) Избирачот кој има физички недостаток или е неписмен и поради тоа не може да гласа на начин утврден со овој законик, има право со себе да доведе лице кое ќе му помогне при гласањето. (2) Ако избирачот од ставот (1) на овој член не доведе со себе лице кое ќе му помогне при гласањето, тогаш избирачкиот одбор ќе определи друго лице од редот на избирачите. (3) Лицето кое ќе му помага на друго лице при гласањето не смее да биде од редот на членовите на избирачкиот одбор, претставниците на подносителите на листите или набљудувачите. (4) Едно исто лице може да помогне при гласањето најмногу на двајца избирачи од ставот (1) на овој член. (5) Избирачкиот одбор на лицето од ставовите (1) и (2) на овој член ќе му укаже дека со неговата помош не треба да влијае врз одлуката на избирачот. (6) Гласањето од ставот (1) на овој член избирачкиот одбор го внесува во записникот.“ Член 112, Изборен законик.

128 Упатство за гласање на слепи лица и лица со оштетен вид, бр. 10-693/1, 3.3.2020, достапно на следниот линк: <https://www.sec.mk/regulativa/#top> (пристапено на 25.12.2023).

129 „Досегашни активности“.

130 „Досегашни активности“.

како и прецизни информации на интернет-страницата на ДИК за остварените резултати би го зајакнале гарантирањето на пристапноста на гласачките материјали како важен сегмент од избирачкото право.

Пристапност на избирачката кампања

Избирачката кампања во голема мера ја подготвуваат самите учесници во изборите. Изборниот законик не ги обврзува за приспособување кон потребите на лицата со попреченост. За потребите на ова истражување не направивме анализа на нивните официјални интернет-страници, профили на социјалните мрежи, изборни пропагандни материјали, ниту, пак, на јавни површини и простории во кои се врши кампањата.

Во однос на средствата за јавно информирање, на повеќе места, Изборниот законик предвидува информирање на јавноста, меѓу другото, на знаковен јазик. Така, на пример, Јавниот радиодифузен сервис и националните радиодифузери се должни да го покриваат изборниот процес со „пристапен и достапен формат и јазик, како и на знаковен јазик“.¹³¹ Обврската за користење знаковен јазик за време на изборната кампања особено се однесува за оние медиуми чии финансиски средства за платено политичко рекламирање се обезбедуваат од Буџетот на РСМ.¹³² Медиумите се исто така должни да ги пренесуваат кампањите на ДИК за едукација на гласачите и за остварување на избирачкото право, вклучително и на знаковен јазик.¹³³ Особено, „Јавниот радиодифузен сервис е должен да обезбеди редовно информирање и едукација за изборниот процес на пристапен и достапен јазик и формат, како и на знаковен јазик.“¹³⁴ На тој начин, разумното приспособување, т.е. информирањето на лицата со попреченост во текот на изборните кампањи е регулирано само во однос на телевизиските и аудиомедиумите.

131 Изборен законик, „2. Медиумско претставување“, член 75 (види, исто така, и член 75-а).

132 Изборен законик, член 75-д (5).

133 Изборен законик, член 76 (7).

134 Изборен законик, член 76-а (4).

Принцип на тајноста и непосредноста на гласањето

Изборниот законик го гарантира правото на секој избирач на тајно гласање.¹³⁵ Исклучоците од ова право се наведени погоре, за оние избирачи кои самите ќе доведат со себе лице кое ќе им помогне во гласањето или, на нивно барање, изборната комисија ќе определи лице помеѓу гласачите, за да им помогне. За потребите на ова истражување не добивме информација од ДИК во врска со бројот на приговори кон ДИК за повреда на тајноста на гласачкото право за слепи лица или за доставување на кривични пријави. Деталното регулирање на оваа обврска на ниво на Изборниот законик или од страна на ДИК значително би придонело за решавање на предизвикот на обезбедување на принципот на тајност на гласањето. Исто така, потребна е детална анализа после секој изборен процес и објавување информации за ова прашање на интернет-страницата на ДИК.

Едукација на лицата кои ги спроведуваат изборите

Едукацијата на кадрите кои ги спроведуваат изборите е особено важно прашање. На официјалната веб-страница на ДИК постои едукативна платформа (education.sec.mk), а достапен е и е-курс на тема Инклузија на лицата со попреченост во изборниот процес.¹³⁶ Оваа платформа е наменета за целата изборна администрација. Иако за потребите на ова истражување не можевме да утврдиме како се дефинирани стандардите за едукација на кадрите и кој орган ја врши контролата на овие процеси, ДИК бележи напредок во оваа смисла. Така според информациите добиени од оваа институција: „(п)ред изборите 2024 година, овие курсеви ќе треба сите општински изборни комисии да ги завршат, а во курикулумот за обука на избирачките одбори ќе биде внесена и оваа тема, впрочем како и за време на

135 Во одделот 2. Од Изборниот законик, насловен „Еднакво избирачко право“, членот 3 определува дека: „(1) Претседателот на републиката, пратениците, членовите на советите и градоначалникот на општината се избираат на општи, непосредни и слободни избори, со тајно гласање. (2) Никој не смее да го повика избирачот на одговорност поради гласањето, ниту, пак, од него да бара да каже за кого гласал или зошто не гласал.“ Изборен законик.

136 Материјалите се достапни на следните линкови: <https://www.sec.mk/> и <https://education.sec.mk/> (пристапено на 25.12.2023).

изминатите изборни процеси.¹³⁷

ДИК информира дека во 2018 година е склучен Меморандум за соработка со Здружението за промоција и развој на инклузивно општество „Инклузива“. Заеднички се организирани бројни активности, како обуката за обучувачи за комуникација за лица со попреченост, наменета за вработени во Стручната служба на ДИК, по што се организирани регионални работилници за членови на општинските изборни комисии.¹³⁸ Останува заклучокот дека и во врска со овој предизвик пожелно е подетално регулирање на содржината и времетраењето на обуките од страна на ДИК, како и извештај, после секој изборен циклус, за пропустите кои, евентуално, се направени од страна на лицата кои го организираат изборниот процес. Ваквиот преглед може да користи за подобрување на едукациите во иднина.

Контролни механизми

Особено важно прашање е поставувањето механизми надлежни за контрола на имплементацијата на сите горенаведени аспекти на гаранциите за остварување на гласачкото право на лицата со попреченост: пристапноста на гласачките места, пристапноста на гласачките материјали, пристапноста на изборната кампања, како и запазување на принципот на тајност и непосредност на гласањето. Централен механизам за сите неправилности кои се случуваат за време на изборниот процес се приговорите кои се доставуваат до ДИК, но, исто така, значајна улога играат и надлежните изборни комисии. Регулатива за контролните механизми мора да се развие на ниво на Изборниот законик, а особено да се разјаснат ситуациите на можни преклопувања на надлежностите меѓу ДИК и општинските изборни комисии. Особено, за време на кампањата, потребно е засилување на надлежноста на АВМУ. Во поширока смисла, бројни меѓународни и домашни актери се вклучени во следењето на изборните процеси – пред сè ОБСЕ, како и низа невладини организации. Сепак, и покрај мониторингот, потребно е прашањата да бидат детално регулирани на правно ниво. Освен тоа, после секој изборен циклус, ДИК мора да објавува на својата

137 „Досегашни активности“.

138 „Досегашни активности“.

интернет-страница детални информации за резултатите од спроведената контрола на остварувањето на гласачките права на лицата со попреченост. Објавувањето и анализата на овие резултати ќе пружат информации за тоа во која насока треба да се движат идните подобрувања на правната рамка, како и ефективната имплементација во пракса.

Заклучок

Истражувањето на имплементацијата на принципот на партиципација на лицата со попреченост во изборните процеси укажува на постоење на извесна приспособеност на Изборниот законик и актите на ДИК, како и на ефективната имплементација во пракса. Основниот предизвик се состои во тоа што решенијата се расфрлани во различни одредби на Изборниот законик и проблематиката не е целосно регулирана. Покрај постоечките веќе донесени подзаконски акти, ДИК треба да пристапи кон поцелосно регулирање на аспекти на оваа проблематика, каде што законската рамка ѝ обезбедува надлежност. Подеднакво важна е и ефективната имплементација на овие права во пракса, за што е потребна и појасна рамка на контролните механизми и надлежни институции. Исто така, некои прашања, како на пример физичкото приспособување на просторот за гласање кон потребите на лицата со посебни потреби е поврзано со значителни финансиски трошоци. Особено е потребно ДИК да ја прифати праксата на редовен мониторинг на сите аспекти на прашањето и – подеднакво важно – да ги објавува резултатите од овие анализи на својата интернет-страница.

Деталните забелешки за секој аспект од правата на лицата со попреченост да учествуваат во изборниот процес се дадени погоре во текстот, а овде ќе ги наброиме накратко. Пред сè, потребно е итно разјаснување на статусот на лицата со интелектуална и психосоцијална попреченост на ниво на Изборниот законик. Исто така, потребно е систематско регулирање, на ниво на Изборниот законик, како и во пракса – на физичкото приспособување на просторот за гласање и гласачките материјали кон потребите на лицата со посебни потреби, како и гаранции за запазување на тајноста на гласањето. Особено недостигаат, за време на секој изборен циклус, прецизен мониторинг, анализа и објавување на состојбите на интернет-страницата на ДИК. Исто така е потребно

и систематско пристапување кон разумно приспособување на изборната кампања кон потребите на овие лица. Потребно е и подетално регулирање на содржината и времетраењето на обуките од страна на ДИК, како и извештај, после секој изборен циклус, за пропустите кои евентуално се направени од страна на лицата кои го организираат изборниот процес. Контролните механизми мора да бидат разјаснети на ниво на Изборниот законик. ДИК треба да добие јасна надлежност и финансиски средства за да организира мониторинг за време на секој изборен циклус, да врши анализа и практично да работи врз реализацијата на овие права.

УПРАВУВАЊЕ СО КРИЗИ



6. УПРАВУВАЊЕ СО КРИЗИ

Лицата со попреченост се една од најранливите категории која може да биде изложена на последиците предизвикани од природни и техничко-технолошки катастрофи. Според Законот за управување со кризи, општините се значаен елемент во системот за управување со кризи:

„Општините и Градот Скопје, во рамките на нивните надлежности утврдени со закон, имаат обврска за свои потреби, заради ефикасна превенција и рано предупредување од потенцијална кризна состојба, да вршат процена на ризиците и опасностите на локално ниво, да ги утврдуваат потребите и да ги планираат ресурсите.

Во справувањето со кризи, општините и Градот Скопје ги вршат и следниве работи:

- ги следат состојбите и дејствата и појавите кои можат да доведат до настанување на криза на подрачјето на општините и на градот Скопје;
- донесуваат процена на загрозеноста од ризици и опасности за настанување на кризна состојба на подрачјето на општините и на градот Скопје;
- донесуваат програма за ревитализација на општините и на градот Скопје по елиминирањето на кризата;
- ги спроведуваат одлуките на Владата во врска со управување со криза на подрачјето на општините и на градот Скопје, и
- одлучуваат за висината на средствата за управување со кризи од буџетот на општините и на градот Скопје.

Процената ја изработуваат регионалните центри за управување со криза.

Во справувањето со криза, градоначалниците на општините и градот Скопје обезбедуваат координација на учесниците во системот за управување со кризи на локално ниво.¹³⁹

Според горесцитираниот член од Законот, надлежен за локалната проценка е Центарот за управување со кризи, којшто

139 Член 5 од Законот за управување со кризи.

е надлежен и за единствената проценка на ниво на државата. Односно, на национално и на локално ниво се прави проценка на ризиците и опасностите коишто можат да бидат природни и техничко-технолошки. На ваков начин се определува кои се можните загрозувања во одредено населено место и со колкав обем може да се појават во одреден временски период. Зависно од тоа, се определуваат мерки за превенција, предупредување и заштита. Во различни општини, ваквите ризици и опасности се различни, зависно од видот на географската поставеност, постоењето на свлечишта, реки, шуми, брани, витални објекти од инфраструктурата – резервоари на запаливи средства, електрани, далноводи, фабрики, складови и сл. Мерките кои треба да бидат преземени се разработени во стандардни оперативни процедури. На национално и локално ниво, според соговорникот од Центарот за управување со кризи, ниту во единствената проценка за ризици и опасности, ниту во локалните проценки, прашањето на лицата со попреченост не е вклучено како соодветен податок. Регионалните центри за управување со кризи може да располагаат со бројот на лица со попреченост, како и со нивниот вид на попреченост, но не се знае која е нивната ранливост на ризици и опасности и каде се тие дистрибуирани – места на живеење, работни места, училишта, болници, домови за стари лица и градинки. Не постојат стандардни оперативни процедури за рано предупредување, превенирање, заштита и спасување на различни категории граѓани со попреченост. Постојат стандарди во рамките на ООН¹⁴⁰ за интегрирање на попреченоста во оперативните процедури, но кај нас тие не се дел од стандардните оперативни процедури.

Различен е видот на ранливост на слепите лица од лицата со интелектуална попреченост или глувите лица. Треба да има развиен систем на известување за потенцијални опасности, на пример од пожари, на соодветен начин за различни видови на попреченост. Начинот на спасување на овие лица е различен. Тие имаат потреба од специфични видови на поддршка. На пример, во ситуација на евакуација при поплава, на еден начин треба да се пристапи кон лице со телесна попреченост, а на друг со слепило. ГИС овозможува тие лица да се лоцираат, но

140 Disability-Inclusive Disaster Risk Reduction and Emergency Situations | Division for Inclusive Social Development (DISD) (un.org)

претходно е потребно да се мапираат за да се знае каде и на каков начин да се реагира. Потребно е да се донесат нови стандардни оперативни процедури и да ги вметнат и овие стандарди.

Подолу е даден приказ на дел од резултатите од истражување¹⁴¹ спроведено од Центарот за европска граѓанска иницијатива, кое претставува социјално мапирање на лица со попреченост во општина Делчево, на примерок на 70 испитаници – лица со попреченост. Истражувањето е базирано на принципот НЛОБ (никој да не остане сам) и е анализиран ризик-факторот ризици и катастрофи. Ранливоста на лицата со попреченост на овој ризик-фактор е далеку поголема од лицата кои немаат попреченост. Ранливоста ја препознаваме во сите фази на управувањето со катастрофи, односно во неможноста да се добие комплетна слика во кои делови од општината живеат лицата со попреченост и каков е видот на попреченост, информирањето, превентивните активности, раното предупредување, заштитата и санацијата од катастрофи. Овој ризик-фактор се зголемува ако се комбинира со ризик-факторот географија, односно неможноста да се пристапи кон домот при евакуација и социоекономскиот ризик-фактор, односно ако лицето е само или нема кој да му помогне веднаш или способноста на лицето да побара помош.

Се направи проценка на перцепциите на испитаниците за личната безбедност и безбедноста на домот од катастрофи и пожари и поплави во домот. Половина од лицата со попреченост имаат проблем со разбирањето на раното предупредување од катастрофи, имаат непристапни домови за пожарникарски екипи и екипи на брза помош и им се случило да предизвикаат пожар во домот. Околу 2/3 одговориле дека домовите не се безбедни од земјотрес со среден интензитет, имаат стара електрична инсталација и лицето со попреченост може да ги заборава вклучени електричните уреди, а дури 77 % да ја забораваат чешмата. Од овие одговори може да се заклучи дека постои висок ризик од пожари и поплави во домот на лицата со попреченост и висок ризик од неможност за навремено предупредување.

141 Ананиев Ј. Извештај за резултатите од социјалното мапирање. LNOB социјално мапирање и креирање на политики базирани на докази во општина Делчево (2024). Центар за европска граѓанска иницијатива.

Табела 15

Проценка на лични ризици и ризици во домот

		Се согласувам	Не се согласувам	Одбива да одговори / не знае
1	Предупредувањето дека може да има одредена опасност од некоја катастрофа (на пример, поплава, пожар, одрони и сл.) можам/може да го добијам/добие навремено, разбирливо и јасно.	42,9 %	50,0 %	7,1 %
2	Медиумите (телевизија, радио, весник или интернет) имаат информации кои се адаптирани за моите/неговите/нејзините потреби.	40,0 %	51,4 %	8,6 %
3	Доколку има тревога за одредена опасност, можам/ може да ја слушнам или видам.	65,7 %	34,3 %	/
4	Домот во кој живеам/живее е лесно пристапен за пожарникари и екипа на итна медицинска помош.	48,6 %	51,4 %	/
5	Домот во кој живеам е безбеден од земјотреси со среден интензитет.	22,9 %	64,3 %	12,9 %

6	Во мојот дом електричната инсталација е сигурна и нема опасност од пожари.	20,0 %	72,9 %	7,1 %
7	Мојата/неговата состојба не вклучува заборавање или незнаење на користење на електричен уред.	30,0 %	67,1 %	2,9 %
8	До сега не ми/му се случило да предизвикам пожар во домот.	52,9 %	47,1 %	/
9	Во домот имам/има противпожарен апарат и можам/може да го користам/користи.	5,7 %	92,9 %	1,4 %
10	Не постои ризик од поплавување на домот од заборавање на чешмата во бањата или куќата.	15,7 %	77,1 %	7,1 %

Резултатите покажаа дека околу 1/3 од испитаниците живеат во домови коишто се во ризик од поплава од река или слевање на води и во ризик од пожар поради близината на шума или лесно запалив објект.

Од податоците подолу, кои се однесуваат за проценката на заштита и спасување на лицата со попреченост, може да се заклучи дека во ситуација на катастрофа, речиси на сите лица може да им помогнат членовите на семејството или соседите. Со овие податоци уште еднаш се покажа дека лицата не се чувствуваат изолирани во својот дом и во блиското соседство. Но, 70 % не знаат како да се евакуираат и не веруваат дека општината ефикасно ќе се справи со елементарна непогода и ќе им помогне, а пола од нив живеат на непристапни улици во ситуација на евакуација.

Табела 16

Проценка на поддршка

		Да	Не	Одбива да одговори / не знае
1	Доколку се случи одредена несреќа, на пример пожар или поплава, може да ми/му помогне некој член од семејството.	94,3 %	5,7 %	/
2	Доколку се случи одредена несреќа, на пример пожар или поплава, може да ми/му помогне некој сосед.	95,7 %	4,3 %	/
3	Имам/има информации и знам/знае како да се евакуирам/евакуира во ситуација на одредена катастрофа.	27,1 %	70,0 %	2,9 %
4	Улицата во која живеам/живее е доволно пристапна за пожарникарско или амбулантно возило.	42,9 %	57,1 %	/
5	Доколку настане некоја елементарна непогода, општината може брзо и соодветно да се справи со неа.	17,1 %	72,9 %	10,0 %
6	Општината има план како да им помогне на лицата со попреченост во ситуации на елементарни непогоди.	11,4 %	74,3 %	14,3 %

Лицата со попреченост живеат во домови со висок ризик од пожар или поплава поради несоодветната електрична инсталација и можноста да се заборави вклучен електричен уред или чешма.

За голем дел од лицата со попреченост страното предупредување би било неразбирливо и несоодветно за нив.

Околу 70 % немаат доверба во соодветното справување со елементарните непогоди од страна на општината и заштитата на лицата со попреченост во такви ситуации.

НЕДИСКРИМИНАЦИЈА

7. НЕДИСКРИМИНАЦИЈА

Број на претставки до Комисијата за спречување и заштита од дискриминација* КСЗД(врз основа на попреченост

Во разговор со претставник на Народниот правобранител, добивме информација дека во 2023 година имало само една претставка за дискриминација врз основа на попреченост, но бидејќи била во доменот на приватниот сектор, односно непристапност на банкомати, подносителот бил упатен да ја достави претставката до Комисијата. Во изминатите три години, Комисијата има добиено околу 10 претставки врз основа на попреченост и ако се има предвид дека во овој период се поднесени над 1000 претставки, процентот на претставки врз оваа основа е помалку од еден. Ова е исклучително мал број, имајќи предвид дека лицата со попреченост во многу области се жртви на дискриминација. Една причина за нискиот број е перцепцијата на лицата со попреченост дека нешто не претставува непристапност или дискриминација, бидејќи цел живот се навикнати на таквиот вид на постапување. Друга причина е немањето на силен цивилен сектор, односно организации за лица со попреченост коишто ќе помогнат во откривањето случаи на дискриминација, ќе го поттикнат пријавувањето и ќе помогнат во подготовката на претставките. Следна причина е немањето кампањи кај оваа целна група, за да бидат информирани за можноста за поднесување претставки. Како што кажа член на КСЗД, „во сите поднесени претставки утврдивме дискриминација. Тие беа основа да донесеме и општи препораки. Два предмета оформи Комисијата врз основа на информации, коишто се појавија во медиумите, а останатите беа претставки од поединци. Недостасуваат претставки од здруженија на граѓани за случаи на дискриминација коишто засегаат поголем број лица, како што е случајот со претставките коишто ги поднесуваат здруженијата на граѓани, *кои ги штитат правата на ЛГБТ-популацијата*. Имаше утврдена дискриминација врз основа на пристапност, која се однесуваше на избирачките места и Хелсиншкиот комитет поведе *actio popularis*, а Комисијата се приклучи, но овој случај сè уште нема завршница.“

Водење статистика

Комисијата води статистика само за поднесените претставки и може да направи групирање на податоците врз неколку основи, како што се: основа на дискриминација, област на дискриминација, дали е утврдена дискриминација, вид на подносител и сл., но Комисијата не прибира и не обработува податоци коишто доаѓаат од другите институции за да може да претставува централна база за водење на податоци. Но, во моментот таа нема ниту човечки ниту технички капацитети да ја реализира оваа активност. Неопходно е на национално ниво да се прибираат и обработуваат податоци кои се однесуваат на лицата со попреченост за да може да се креираат политики. Потребно е Државниот завод за статистика да креира поголем број на формулари, во коишто ќе има графа за изјаснување за попреченост и истите да бидат пополнувани од поголем број на институции или граѓани кои користат одредени услуги, за да може да се добијат посеопфатни податоци и тие да бидат основа, од една страна, за креирање политики кои се осетливи на прашањето за попреченоста и, од друга страна, да може да се утврди постоење на системска дискриминација.

Капацитет на КСЗД

Според соговорникот од КСЗД, „двајца од членовите работеа почесто на претставки врз основа на попреченост и имаат поголем капацитет, но останатите имаат потреба од дополнителни обуки кои ќе се однесуваат на правата на лицата со попреченост. Ваква потреба има и стручната служба која има силен капацитет и посебно капацитетот на правниците, кои помагаат во подготовката на мислењата. Недостаток е што малку од членовите се правници и немаат соодветни познавања во подготовката на мислењата и голема хетерогеност во познавањето на проблематиката на недискриминација, во степенот на мотивираноста да се вклучат во поголем број на активности кои се во надлежност на Комисијата, како и во врска со квалитетот на подготвените мислења.“

Недостасува комплетирањето на одделенијата за да може стручната служба да ги исполнува во полн капацитет надлежностите. Од соговорникот се истакна потребата од јакнење на одделението за превенција, за да може Комисијата да ја исполнува и оваа надлежност со поголем капацитет. Потребно е да се зајакне и капацитетот за спредување на истражувања, за да може да се утврдат ситуации на системска дискриминација.

Соработка со други институции

Соговорникот не е задоволен од соработката со институциите. „Министерството за труд и социјална политика воопшто не ја консултира Комисијата во подготовката на стратешките документи, како што е на пример и подготовката на Стратегијата за правата на лицата со попреченост. Нема претставник на Комисијата и во голем број на тела, во коишто треба да има свој претставник. Нема координативни состаноци со Народниот правобранител и нема препраќање претставки од Народниот правобранител до Комисијата, кои се поднесени во областа на дискриминацијата, за да имаат синхронизиран пристап при постапувањето.“

Вклученост во проверка на општите правни акти од аспект на постоење на дискриминаторски одредби

Оваа надлежност не ја исполнува Комисијата. Според соговорникот, немало случаи некоја институција да го достави предлог-актот на проверка на Комисијата на одредени дискриминаторски норми, пред да биде донесен. Поради големиот број на обврски, не се реализира и надлежноста на веќе донесени акти да се прави ревизија. Досегашната пракса покажа дека е најдобро во поголемиот број на министерствата да има обучено и назначено лице за недискриминација кое ќе го прегледа актот што треба да се донесе, но ќе биде и лице за контакт со Комисијата, за сите прашања кои се однесуваат на недискриминацијата.

Механизам на контрола на спроведувањето на препораките

Според соговорникот, немало многу случаи да не се постапи во согласност со препораките од Комисијата. „Законски недостаток е што Комисијата нема можност самостојно да изрекува прекршочни мерки. Кога ќе се упати до Кривичниот суд за да се изрече прекршочна мерка, тие од почеток ја водат постапката и утврдуваат дали има или нема дискриминација. Токму пред неколку дена, еден суд утврди дека нема дискриминација заради непристапност за лицата со попреченост, а требаше да изрече прекршочна мерка.“

Потребна поддршка

Според соговорникот, потребно е да се направи промена во прекршочните мерки во постоечкиот Закон и Комисијата самостојно да изрекува прекршочни казни, да се направи поголема финансиска самостојност на Комисијата и вработените да немаат третман како вработени во орган на управа бидејќи е независно тело.

Мислења и препораки на Комисијата за спречување и заштита од дискриминација поврзани со лицата со попреченост

Дискриминација со непристапност и необезбедување соодветно приспособување

1. СЕ УТВРДУВА ДИРЕКТНА ПРОДОЛЖЕНА ДИСКРИМИНАЦИЈА врз основа на попреченост во учество во јавен и политички живот од страна на ДИК врз лицата со физичка попреченост. <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2021/12/0801-228-%D0%BE%D0%B4-19.08.21-Utvrdena-diskriminacija-po-dopren-glas.21.pdf>
2. СЕ УТВРДУВА ДИРЕКТНА ПРОДОЛЖЕНА ДИСКРИМИНАЦИЈА од страна на Министерството за здравство кон лицата со попреченост врз основа на попреченост во областа на пристап до (здравствени) добра и услуги поврзани со вакцинацијата. <https://kszd.mk/>

wp-content/uploads/2022/01/0801-265-%D0%BE%D0%B4-09.12.21-Se-utvrduva-diskriminacija.21.pdf

3. СЕ УТВРДУВА ДИРЕКТНА ПРОДОЛЖЕНА ДИСКРИМИНАЦИЈА извршена од ЈСП Скопје по основ на припадност на маргинализирана група, односно по основ на попреченост, во областа пристап до добра и услуги, со оневозможување на пристапност и соодветно приспособување на автобусите во возниот парк на претпријатието.

СЕ УТВРДУВА ДИРЕКТНА ПРОДОЛЖЕНА ДИСКРИМИНАЦИЈА извршена од Град Скопје со оневозможување на пристапност и соодветно приспособување на инфраструктурата на автобуските постојки во град Скопје по основ на попреченост. <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2022/02/0801-473-od-17.12.2021-se-utvrduva-direktna-prodolzena-diskriminacija.pdf>

4. СЕ УТВРДУВА ДИРЕКТНА ПРОДОЛЖЕНА ДИСКРИМИНАЦИЈА по основ на попреченост и маргинализирана група во областа пристап до добра и услуги, извршена од страна на ЈСП Скопје со неовозможување на пристап до јавен превоз на Александар Велески придружуван од неговото куче, обележано дека е дресирано куче за асистивна помош на лице со физичка попреченост. <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2022/10/08-55-%D0%BE%D0%B4-28.03.22-%D1%83%D1%82%D0%B2%D1%80%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0.pdf>

5. СЕ УТВРДУВА ДИРЕКТНА ПРОДОЛЖЕНА ДИСКРИМИНАЦИЈА врз основа на попреченост во областа на пристапот до добра и услуги од страна на Општина Карпош кон лицата со физичка попреченост - жители на Општина Карпош. <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2023/01/08-538-%D0%BE%D0%B4-28.12.22-%D1%83%D1%82%D0%B2%D1%80%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0.pdf>

6. СЕ УТВРДУВА ДИРЕКТНА ПРОДОЛЖЕНА ДИСКРИМИНАЦИЈА врз основа на попреченост и повреда на правото на еднаквост и нееднаков третман при уживањето на правата на здравствена заштита од примарно, секундарно и терцијално ниво при издржувањето на затворската казна, извршена од страна на КПУ-КПД Идризово Скопје. <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2022/01/0801-284-od-29.11.21-Se-utvrduva-diskriminacija.21.pdf>
7. СЕ УТВРДУВА ДИРЕКТНА ДИСКРИМИНАЦИЈА врз основа на физичка попреченост, во областа на работата и работните односи, од страна на ООУ „Јонче Смургески“ во с.Обршани Општина Кривогаштани кон лицето Билјана Наумоска, вработена во училиштето. <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2023/01/08-60-%D0%BE%D0%B4-10.02.22-%D1%83%D1%82%D0%B2%D1%80%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0.pdf>
8. СЕ УТВРДУВА ДИРЕКТНА ПРОДОЛЖЕНА ИНТЕРСЕКЦИСКА ДИСКРИМИНАЦИЈА врз основа на попреченост и возраст (интерсекциски поврзани), во областа на образование, од страна на Министерот за образование и наука Јетон Шаќири кон подносителот Никола Стојановски.

СЕ УТВРДУВА ИНДИРЕКТНА ПРОДОЛЖЕНА ИНТЕРСЕКЦИСКА ДИСКРИМИНАЦИЈА врз основа на попреченост и возраст (интерсекциски поврзани) во областа на образование, сторена од Министерството за образование и наука на РСМ преку Законот за средно образование кон учениците од средно образование со попреченост/посебни образовни потреби, што резултирало со нееднаков пристап до квалитетно средно образование во споредба со учениците без посебни образовни потреби од средно образование и учениците од основно образование со посебни образовни потреби. <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2023/07/08-164-%D0%BE%D0%B4-28.04.23-%D1%83%D1%82%D0%B2%D1%80%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0.pdf>

Други случаи на дискриминација врз основа на попреченост

1. **СЕ УТВРДУВА СЕГРЕГАЦИЈА И ИСКЛУЧУВАЊЕ**, врз основа на попреченост, извршена од страна на ООУ „Единство-Башкими-Бирлик“, кон Ембла Адеми од Гостивар, сторена со неоправдано и нелегитимно физичко одделување на дискриминираната од останатите ученици во посебна просторија, во изолација од учениците без попреченост, по основ на нејзините посебни образовни потреби, што резултирало со исклучување, односно со оневозможување на нејзиното право на пристап до образовниот процес.

СЕ УТВРДУВА ДИРЕКТНА ПРОДОЛЖЕНА ДИСКРИМИНАЦИЈА од страна на ООУ „Единство-Башкими-Бирлик“ од Гостивар, извршена со неприспособување на училишната инфраструктура, во смисла на обезбедување на ресурсно-сензорна просторија, опремена со соодветна асистивна технологија, што резултирало со оневозможување на пристап до образование врз еднаква основа со другите по основ на попреченост и посебни образовни потреби на Ембла Адеми.

СЕ УТВРДУВА ПОВИКУВАЊЕ, ПОТТИКНУВАЊЕ И ИНСТРУКЦИЈА ЗА ДИСКРИМИНАЦИЈА врз основа на попреченост и здравствена состојба извршена од страна на единаесет родителки на соученици на дискриминираната Ембла - Ханка Камели и други - со потпишување петиција за отстранување на ученичката од редовна настава и вршење бојкот на наставата со непуштање на своите деца во училиште додека не се оствари барањето од петицијата, што резултирало со нејзина сегрегација врз основа на попреченост и посебни образовни потреби. https://kszd.mk/wp-content/uploads/2022/03/0802-82_6-od-03.02.2022_Se-utvrduva-diskriminacija-3.pdf

2. **СЕ УТВРДУВА ДИРЕКТНА ИНТЕРСЕКЦИСКА ДИСКРИМИНАЦИЈА** врз основа на попреченост и место на живеење, сторена од ЈП Градски паркинг - Скопје врз Билјана Гаврилова Станковска, во пристап до добра и услуги. <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2023/06/08-240-%D0%BE%D0%B4-23.05.23-%D1%83%D1%82%D0%B2%D1%80%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B0-%D0%B>

4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%B-C%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0.pdf

3. СЕ УТВРДУВА ВОЗНЕМИРУВАЊЕ врз основа на попреченост кон лицата со попреченост, сторено од Стојанче Ангелов од Скопје во областа на медиумите. <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2022/10/08-335-%D0%BE%D0%B4-25.07.22-%D1%83%D1%82%D0%B2%D1%80%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%B8%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0.pdf>

Општи препораки

1. Општа препорака со цел унапредување на правото на заштита и пристапот имунизација на лицата со попреченост во услови на пандемија. <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2021/12/%D0%9E%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%B0-%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%BD%D0%B8.pdf>
2. Општа препорака за унапредување и заштита на човековите права и достоинство на осудените лица со попреченост и почитување на нивниот физички и ментален интегритет за време на издржувањето на казните во казнено-поправни установи и казненопоправните домови. <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2021/12/%D0%9E%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B8.pdf>
3. Општа препорака за имплементација на одредбите содржани во Конвенцијата за правата на лицата со попреченост во соодветното домашно законодавство со цел да се обезбеди и промовира остварувањето на човековите права и слободи на сите лица со попреченост без каква било дискриминација врз основа на попреченост. <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2021/12/%D0%9E%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%B0-%D0%9A%D0%9F%D0%9B%D0%9F.pdf>

4. Општа препорака со која и се препорачува на Државната изборна комисија во најкус можен рок да ги преземе сите потребни дејствија во насока на обезбедување на пристапност и соодветно приспособување на гласачките места, со што ќе се овозможи еднаков пристап на лицата со физичка попреченост до и во гласачките места ширум земјата. <https://kszd.mk/wp-content/uploads/2021/12/%D0%9E%D0%BF%D1%88%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BF-%D0%B4%D0%BE-%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B0%D1%9A%D0%B5.pdf>

КЛУЧНИ ПРЕПОРАКИ

Образование:

- Да се направи термилошко воедначување меѓу законите за основно и средно образование;
- Да се воведат повеќе стандарди за инклузивно образование во Законот за средно образование;
- Зголемување на бројот на центрите за поддршка и нивно кадровско и техничко јакнење;
- Зголемување на бројот на комисиите за проценка на МКФ и нивно кадровско јакнење, како и воспоставување на соработка меѓу нив и училиштата во процесот на правење проценка на учениците и поефикасно издавање на решенијата;
- Зголемување на бројот на образовните асистенти и проширување на листата со дипломирани воспитувачи, логопеди и семејнолози, како и зајакнување на почетната и континуираната обука за образовните асистенти;
- Да се воведи посебен предмет Инклузивно образование во наставните програми на факултетите кои формираат наставници во одделенска и предметна настава;
- Зајакнување на соработката меѓу Министерството за образование и наука и Министерството за труд и социјална политика, и поголема координација и соработка меѓу училиштата и меѓуопштинските центри за социјална работа за да може поефикасно да се користат социјалните ресурси;
- Регионален пристап преку меѓуопштинска соработка и поддршка од државата заради подобра координација и поефикасно користење на ресурсите од различни општини, пред сè на центрите за поддршка и транспортот на лицата со попреченост;
- Зајакнати континуирани обуки на наставниците и стручните служби во областа на инклузивното образование;
- Јакнење на свесноста на родителите за потребата од МКФ-проценка;
- Отворање центри за ран детски развој за рано откривање и рехабилитација на децата со попреченост;
- Поддршка на градинките со специјални едукатори и

рехабилитатори и отворање можности за вработување на воспитни асистенти;

- Поголема финансиска поддршка од државата кон училиштата во спроведувањето на инклузивното образование.

Инфраструктура:

- Измени и дополнување на постоечката регулатива во доменот на градењето;
- Јакнење на капацитетите на Државниот инспекторат за градежништво;
- Јакнење на капацитетите на одделнијата во општините, кои се надлежни за улиците и одржувањето на објектите во надлежност на општините;
- Издвојување на поголеми општински буџетски средства за приспособување на инфраструктурата и објектите на потребите на лицата со попреченост;
- Јакнење на свесноста на градоначалниците, советниците и вработените во локалната администрација за потребата од зголемување на пристапноста како законска обврска на општините.

Избирачко право:

- Да се дефинира статусот на лицата со интелектуална и психосоцијална попреченост на ниво на Изборниот законик;
- Да се направи систематско регулирање на ниво на Изборниот законик, како и во пракса, на физичкото приспособување на просторот за гласање и гласачките материјали кон потребите на лицата со попреченост, како и гаранции за запазување на тајноста на гласањето;
- Се препорачува за време на изборите да има прецизен мониторинг, анализа и објавување на состојбите на интернет-страницата на ДИК од аспект на правата на лицата со попреченост;
- Се препорачува систематско пристапување кон разумно приспособување на изборната кампања кон потребите на лицата со попреченост;

- Потребно е и подетално регулирање на содржината и времетраењето на обуките од страна на ДИК и да вклучуваат права на лица со попреченост;
- Се препорачува ДИК да подготви извештај после секој изборен циклус за пропустите кои, евентуално, се направени од страна на лицата кои го организираат изборниот процес;
- Контролните механизми мора да бидат разјаснети на ниво на Изборниот законик. ДИК треба да добие јасна надлежност и финансиски средства за да организира мониторинг за време на секој изборен циклус, да врши анализа и практично да работи врз реализацијата на овие права.

Управување со кризи:

- Центарот за управување со кризи да развие стандардни оперативни процедури кои ќе ги вклучат лицата со попреченост во проценката од ризици и опасности, планирање, превенција, рано предупредување и справување со кризи;
- Дирекцијата за заштита и спасување да го интегрира прашањето на лицата со попреченост при контролата на објектите од аспект на нивната заштитеност од пожари и да го интегрира во постапките на заштита и спасување;
- Општините да го интегрираат прашањето на лицата со попреченост во изготвувањето на локалните планови.

Недискриминација:

- Да се зајакне капацитетот на Комисијата за спречување и заштита од дискриминација и на Народниот правобранител со знаења за препознавање на дискриминација на лица со попреченост;
- Подигнување на свесноста на лицата со попреченост за препознавање и пријавување на дискриминација;
- Јакнење на капацитетот на организациите на лицата со попреченост за поддршка во поднесувањето претставки за дискриминација;
- Јакнење на капацитетот на Комисијата за спречување и

заштита од дискриминација, како и на Државниот завод за статистика за собирање податоци врз основа на попреченост.

ПРИЛОГ:

МЕТОДОЛОГИЈА ЗА СЛЕДЕЊЕ, ИСТРАЖУВАЊЕ И АНАЛИЗА НА ОСТВАРУВАЊЕТО НА ПРАВАТА НА ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ НА НАЦИОНАЛНО И ЛОКАЛНО НИВО

(Воведна забелешка: кодовите во оваа Методологија се подготвени да помогнат на истражувачот/ истражувачката полесно да ги идентификуваат истражувачките прашања и нивната структура. Почетната буква ја означува областа, првата бројка го означува нивото на истражување – 1 за национално ниво и 2 за локално ниво, втората бројка за истражувачкото прашање, а третата бројка за индикаторот.)

ОБЛАСТ А. ПРИСТАПНОСТ НА ОБРАЗОВНИОТ СИСТЕМ

*За истражување на пристапноста на училишните објекти и образовниот процес да се користи прашалникот во Прилог 1

КОД	ИСТРАЖУВАЧКО ПРАШАЊЕ	ПОКАЗАТЕЛ	ИЗВОР	МЕТОДИ
A1/1/1	Правни реформи на пристапноста на училиштата	Активности кои ги презема Министерството за образование и наука за измена и дополнување и донесување на нови законски и подзаконски акти, кои се однесуваат на физичката пристапност на училиштата и помошните објекти	МОН	Интервју/анализа на содржина на веб-страница и извештаи подготвени од министерствата, невладините и меѓународните организации
A1/1/2	Правни реформи на пристапноста на училиштата	Квалитет и опфат на регулацијата, содржана во предлог-правните акти на национално ниво	МОН и Министерство за транспорт и врски	Анализа на предлог- правни акти кои се во работна фаза

A2/1/3	Правни реформи на пристапноста на училиштата	Квалитет и опфат на регулацијата, содржана во предлог-правните акти на национално ниво	Вработени во општинските администрации, кои се одговорни за урбанизам, градежништво и образование	Интервју
A1/2/1	Состојба со пристапноста на училиштата	Активности преземени во 2022 и 2023 година за адаптација на основните и средните училишта (адаптирани влезови, адаптирани училници, адаптирани тоалети, поставени лифтови и сл.) на ниво на држава	МОН	Интервју/анализа на споделена статистика

A1/2/2	Состојба со пристапноста на училиштата	Издвоен буџет за адаптација (изразен во апсолутна бројка и во процент од вкупниот буџет наменет за основно и средно образование) за 2023, 2022 и 2021 година на ниво на држава	МОН	Интервју/ споделена статистика
A2/2/3	Состојба со пристапноста на училиштата	Активности преземени во 2022 и 2023 година за адаптација на основните и средните училишта (адаптирани влезови, адаптирани училници, адаптирани тоалети, поставени лифтови и сл.) на ниво на општина	Општинска администрација, одговорна за образование	Анкета/споделена статистика/фокус група

A2/2/4	Состојба со пристапноста на училиштата	Издвоен буџет за адаптација (изразен во апсолутна бројка и во процент од вкупниот буџет наменет за основно и средно образование) за 2023, 2022 и 2021 година на ниво на општина со претставување на структурата на приход (изворни приходи од општината или дотација од државата)	Општинска администрација, одговорна за образование	Анкета/споделена статистика/фокус група
--------	--	---	--	---

A1/3/1	Состојбата со пристапноста на учебниците	Постоечки законски и подзаконски акти и предлог-акти кои ја регулираат материјата на учебниците (дигитализација, достапност на интернет и на дигитални носачи на податоци, адаптирани за лицата со оштетен вид – можност за зголемување, креирање на контраст и големина на букви; аудиокниги за слепи лица и книги на Брајово писмо; адаптирани содржини за децата со дислексија и со интелектуална попреченост)	МОН	Интервју/анализа на правни акти
A1/3/2	Состојбата со пристапноста на учебниците	Опфат и квалитет на дигитализацијата, аудизацијата, трансформацијата во Брајово писмо и адаптацијата на учебниците во 2021, 2022 и 2023 година	МОН	Интервју/споделена статистика

A1/4/1	Опфат на училиштата со асистивна технологија и посебни помагала во текот на наставата	Издвоен државен буџет за 2021, 2022 и 2023 година за асистивна технологија и посебни помагала; други извори на финансирање – донации и грантови; број на опфатени училишта во државата и опис на асистивната технологија и посебните помагала	МОН, БРО	Интервју/ споделена статистика
--------	---	---	----------	--------------------------------------

A2/4/2	Опфат на училиштата со асистивна технологија и посебни помагала во текот на наставата	Издвоен општински буџет за 2021, 2022 и 2023 година за асистивна технологија и посебни помагала; други извори на финансирање – донации и грантови; број на опфатени ученици во општината и опис на асистивната технологија и посебните помагала	Општинска администрација задолжена за образование / стручна служба во училиштето – педагог или специјален едукатор	Анкета/фокус група
A1/5/1	Превоз на децата со попреченост	Правна регулација – постоечка регулатива и измени и дополнувања на постоечките правни акти на државно ниво	МОН	Анализа на правни документи

A2/5/2	Превоз на децата со попреченост	Правна регулација – постоечка регулатива и измени и дополнувања на постоечките правни акти на општинско ниво	Општинска администрација задолжена за образование и инфраструктура	Анализа на правни документи
A1/5/3	Превоз на децата со попреченост	Пристапност на превозот; опфат на децата од руралните средини; буџет издвоен за превоз за деца со попреченост во 2021, 2022 и 2023 година	МОН	Интервју/ статистика
A2/5/4	Превоз на децата со попреченост	Пристапност на превозот; опфат на децата од руралните средини; буџет на општина издвоен за превоз за деца со попреченост во 2021, 2022 и 2023 година	Општинска администрација задолжена за образование и инфраструктура	Анкета/фокус група

A1/6/1	Проверка на знаењето на лицата со попреченост	Постоење на регулатива за проверка на знаењата на децата со попреченост во основното и средното образование; начини на спроведувањето на проверката на знаењата на децата со попреченост, имајќи ги предвид спецификите на различните видови на попреченост	МОН	Интервју/ анализа на општи подзаконски акти
A2/6/2	Проверка на знаењето на лицата со попреченост	Начини на спроведувањето на проверката на знаењата на децата со попреченост, имајќи ги предвид спецификите на различните видови на попреченост	Стручни тимови од училиштата – педагози и специјални едукатори и рехабилитатори/ наставници во основното и средното образование	Фокус група/анкета

A1/6/3	Проверка на знаењето на лицата со попреченост	Спроведување на училишна/ државна матура на децата со попреченост – регулатива и пракса	Државен испитен центар/ МОН	Интервју
A2/6/4	Проверка на знаењето на лицата со попреченост	Практично спроведување на училишна/државна матура на децата со попреченост во гимназиите и стручните училишта	Стручни тимови и наставници од средното образование	Фокус група/анкета

ОБЛАСТ Б. ИНЛУЗИВНОСТ НА ОСНОВНОТО И СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

КОД	ИСТРАЖУВАЧКО ПРАШАЊЕ	ПОКАЗАТЕЛ	ИЗВОР	МЕТОД
Б1/1/1	Регулација на процесот на инклузија во основното и средното образование	Стандарди за мерење на квалитетот и опфатот на инклузија на децата со попреченост во основното и средното образование; општи правни акти, кои го регулираат процесот на инклузија на децата со попреченост во основното и средното образование	МОН	Интервју/анализа на правни акти
Б1/2/1	Остварување на процесот на инклузија во основното и средното образование	Опфат на деца со попреченост во основното и средното образование во 2021, 2022 и 2023 година на ниво на држава; предизвици со кои се соочуваат децата, родителите и наставниците	МОН	Анкета/споделена статистика

Б2/2/2	Остварување на процесот на инклузија во основното и средното образование	Опфат на деца со попреченост во основното и средното образование во 2021, 2022 и 2023 година на ниво на општина; предизвици со кои се соочуваат децата, родителите и наставниците	Стручни служби и наставници од училиштата	Фокус група
Б1/3/1	Буџетирање на инклузивноста	Издвоени средства за инклузија во 2021, 2022 и 2023 година на ниво на држава	МОН	Интервју
Б2/3/2	Буџетирање на инклузивноста	Издвоени средства за инклузија во 2021, 2022 и 2023 година на ниво на општина	Општинска администрација, задолжена за образование	Анкета
Б1/4/1	Контрола на процесот на инклузија	Показатели и стандарди според кои Државниот просветен инспекторат ја прави контролата	Државен просветен инспекторат/ МОН	Интервју

Б2/4/2	Контрола на процесот на инклузија	Показатели и стандарди според кои општината и стручната служба ја прави контролата	Општинска администрација одговорна за образование/ стручна служба во училиштата	Фокус група
Б1/5/1	Образовни асистенти	Регулирање на начинот и критериумите за ангажирање на образовните асистенти; број на ангажирани образовни асистенти и потребен број за нивен ангажман; предизвици со кои се соочуваат образовните асистенти, децата и наставниците; издвоени буџетски средства за образовни асистенти за 2021, 2022 и 2023 година	МОН	Интервју/ анализа на општи подзаконски акти/анализа на споделена статистика

Б2/5/2	Образовни асистенти	Број на ангажирани образовни асистенти и потребен број за нивен ангажман; предизвици со кои се соочуваат образовните асистенти, децата и наставниците	Општинска администрација задолжена за образование/ стручна служба во училиштата/наставниците	Анкета/фокус групи
Б1/6/1	Лични асистенти	Потреба и можности за ангажирање на лични асистенти на деца во функција на образовниот процес	МОН	Интервју
Б2/6/2	Лични асистенти	Потреба од ангажирање на лични асистенти; опфат на деца со лични асистенти; начин на финансирање на личните асистенти; предизвици со кои се соочуваат личните асистенти и наставниците	Наставници и стручни служби	Фокус група

Б/1/7/1	Јакнење на капацитети	Програми за обука на наставен и стручен кадар за инклузија; обем на стручен и наставен кадар опфатен со обука; предизвици во јакнењето на капацитетите за работа со деца со попреченост	МОН/Биро за развој на образование	Интервју/анализа на документи – програми и модули
Б/2/7/2	Јакнење на капацитети	Обем на стручен и наставен кадар опфатен со обука; предизвици во јакнењето на капацитетите за работа со деца со попреченост	Наставен и стручен кадар во училиштата	Анкета

ОБЛАСТ: В. НЕДИСКРИМИНАЦИЈА

КОД	ИСТРАЖУВАЧКО ПРАШАЊЕ	ПОКАЗАТЕЛ	МЕТОД	ИЗВОР
V/1/1/1	Законодавство	Кои законски акти ги има анализирано КСЗД пред нивното донесување од аспект на дискриминација на лицата со попреченост	Анализа на документи/ интервју	КСЗД
V/1/1/2	Законодавство	Кои се главните проблеми во постоечките законски и општи подзаконски акти (правилници и уредби) од аспект на дискриминација на лицата со попреченост	Интервју/ анализа на извештаи	КСЗД/НП/НВО
V/1/1/3	Законодавство	Регулатива која треба да се донесе за да се надминат дискриминаторски одредби или да се подобри еднаквоста на лицата со попреченост	Интервју/ анализа на извештаи	КСЗД/НП/НВО/ МТСП/МП

V/1/2/1	Бази на податоци	Карактеристики, начин на собирање информации и структура на податоци за дискриминација врз основа на попреченост кај КСЗД	интервју	КСЗД
V/1/2/2	Бази на податоци	Карактеристики, начин на собирање информации и структура на податоци за дискриминација врз основа на попреченост	интервју	НП
V/1/2/3	Бази на податоци	Карактеристики, начин на собирање информации и структура на податоци за дискриминација врз основа на попреченост	интервју	НВО
V/1/3/1	Општи препораки	Област во која се донесени препораки за недискриминација на лица со попреченост од страна на КСЗД	Анализа на документи/ интервју	КСЗД
V/1/3/2	Општи препораки	Кој е механизмот за следење на спроведувањето на општите препораки и кои се резултатите	интервју	КСЗД

V/1/3/3	Општи препораки	Во кои области е потребно да се донесат општи препораки и кои проблеми треба да ги надминат	интервју	КСЗД
V/1/4/1	Претставки	Број на претставки во изминатите четири години врз основа на попреченост или интерсекциска и повеќекратна дискриминација која ја вклучува и оваа основа	Анализа на документи/ статистика	КСЗД/НП
V/1/4/2	Претставки	Број на претставки во кои е утврдена дискриминација/ област/облик/општини/ пол на жртвата	Анализа на статистика	КСЗД/НП
V/1/4/3	Претставки	Отстранетост на дискриминацијата/поведена прекршочна постапка, поднесена тужба	Анализа на документи	КСЗД/НП
V/1/5/1	Системска дискриминација	Случаи во кои е утврдена системска дискриминација и кои се ефектите од преземените активности	Анализа на документи/ интервју	КСЗД/НП

V/1/6/1	Обука	Број, теми, целни групи, ефекти, период на спроведување обуки за недискриминација во последните четири години	Анализа на документи/ интервјуа	КСЗД
V/1/6/2	Обука	Број, теми, целни групи, ефекти, период на спроведување обуки за недискриминација во последните четири години	Анализа на документи/ интервјуа	НП
V/1/6/3	Обука	Број, теми, целни групи, ефекти, период на спроведување обуки за недискриминација во последните четири години	Анализа на документи/ интервјуа	НВО
V/1/7/1	Судска пракса	Тужби за дискриминација врз основа на попреченост и нивна завршница во последните четири години	Анализа на документи	Основни/ апелациони/ врховен суд
V/1/8/1	Консултативни процеси	Модели на консултации со претставници на ОЛП при постапувањето по претставки и донесувањето на препораки	Интервјуа/ анализа на документи	КСЗД

V/1/8/2	Консултативни процеси	Модели на консултации со претставници на ОЛП при постапувањето по претставки и донесувањето на препораки	Интервјуа/ анализа на документи	НП
V/1/9/1	Области	Дискриминаторски појави врз основа на попреченост или повеќекратна, интерсекциска или системска дискриминација која ја вклучува основата попреченост и мерки кои се преземаат во областа на образованието	Анализа на документи/ анализа на извештаи/ интервјуа	КСЗД/НП/НВО/ универзитети
V/1/9/2	Области	Дискриминаторски појави врз основа на попреченост или повеќекратна, интерсекциска или системска дискриминација која ја вклучува основата попреченост и мерки кои се преземаат во областа на здравството	Анализа на документи/ анализа на извештаи/ интервјуа	КСЗД/НП/НВО/ универзитети

В/1/9/3	Области	Дискриминаторски појави врз основа на попреченост или повеќекратна, интерсекциска или системска дискриминација која ја вклучува основата попреченост и мерки кои се преземаат во областа на транспортот	Анализа на документи/ анализа на извештаи/ интервјуа	КСЗД/НП/НВО/ универзитети
В/1/9/4	Области	Дискриминаторски појави врз основа на попреченост или повеќекратна, интерсекциска или системска дискриминација која ја вклучува основата попреченост и мерки кои се преземаат во областа на инфраструктура, урбанизам и домување	Анализа на документи/ анализа на извештаи/ интервјуа	КСЗД/НП/НВО/ универзитети

В/1/9/5	Области	Дискриминаторски појави врз основа на попреченост или повеќекратна, интерсекциска или системска дискриминација која ја вклучува основата попреченост и мерки кои се преземаат во областа на социјалната заштита	Анализа на документи/ анализа на извештаи/ интервјуа	КСЗД/НП/НВО/ универзитети
В/1/9/6	Области	Дискриминаторски појави врз основа на попреченост или повеќекратна, интерсекциска или системска дискриминација која ја вклучува основата попреченост и мерки кои се преземаат во областа на вработување	Анализа на документи/ анализа на извештаи/ интервјуа	КСЗД/НП/НВО/ универзитети

В/1/9/7	Области	Дискриминаторски појави врз основа на попреченост или повеќекратна, интерсекциска или системска дискриминација која ја вклучува основата попреченост и мерки кои се преземаат во областа на политиката	Анализа на документи/ анализа на извештаи/ интервјуа	КСЗД/НП/НВО/ универзитети
В/1/9/8	Области	Дискриминаторски појави врз основа на попреченост или повеќекратна, интерсекциска или системска дискриминација која ја вклучува основата попреченост и мерки кои се преземаат во областа на граѓанското и политичкото здружување	Анализа на документи/ анализа на извештаи/ интервјуа	КСЗД/НП/НВО/ универзитети

В/1/9/9	Области	Дискриминаторски појави врз основа на попреченост или повеќекратна, интерсекциска или системска дискриминација која ја вклучува основата попреченост и мерки кои се преземаат во областа на културата	Анализа на документи/ анализа на извештаи/ интервјуа	КСЗД/НП/НВО/ универзитети
В/1/10/1	Јакнење на јавната свест	Мерки кои се преземени на класичните и интернет-медиумите за подигнување на јавната свест за недискриминација на лицата со попреченост	Анализа на содржина/ интервјуа	КСЗД/НП/НВО
В/1/10/2	Јакнење на јавната свест	Организирање настани за подигнување на јавната свест на локално ниво	Анализа на содржина/ интервјуа	КСЗД/НП/НВО
В/1/11/1	Локални механизми	Ефикасност на координативни тела на локално ниво	Интервјуа/ анализа на документи	КСЗД/НП
В/1/11/2	Локални механизми	Создавање на нови механизми за превенција и заштита од дискриминација	Анализа на документи	КСЗД/НП

ОБЛАСТ: Г. ИЗБИРАЧКО ПРАВО

КОД	ИСТРАЖУВАЧКО ПРАШАЊЕ	ПОКАЗАТЕЛ	МЕТОД	ИЗВОР
Г/1/1/1	Промена на изборното законодавство	Отпочната постапка или завршена постапка во Министерството за правда за подготовка на измени и дополнување на Изборниот законик и подзаконските акти	Анализа на документи/ интервју	МП
Г/1/1/2	Промена на изборното законодавство	Дали е отпочнат консултативен процес со заинтересираните страни	Интервју	МП
Г/1/1/3	Промена на изборното законодавство	Вградени препораки од Комитетот за правата на лицата со попреченост и препораки од други експертски тела	Интервју	МП
Г/1/1/4	Промена на изборното законодавство	Отпочнат или завршен процес на подготовка на нацрт-содржина, која ќе придонесе кон содржината на измените на правниот акт	Интервју	ДИК

Г/1/2/1	Пристапност на избирачкото место	Евиденција за пристапноста на избирачките места за лицата со телесна попреченост на ниво на држава	Анализа на статистика/ анализа на документи/ интервју	ДИК
Г/1/2/2	Пристапност на избирачкото место	Евиденција за пристапноста на избирачките места за лицата со слабовидност и слепило на ниво на држава	Анализа на статистика/ анализа на документи/ интервју	ДИК
Г/1/2/3	Пристапност на избирачкото место	Анализа на стандардите според кои се прави проценка на пристапноста (доколку имаат пропишани стандарди)	Анализа на документи	ДИК
Г/1/2/4	Пристапност на избирачкото место	Обем на направени адаптации – за да се подобри пристапноста за лицата со телесна попреченост во последните пет години на државно ниво	Анализа на статистика/ интервју	ДИК

Г/1/2/5	Пристапност на избирачкото место	Обем на направени адаптации – за да се подобри пристапноста за лицата со слабовидност и слепило во последните пет години на државно ниво	Анализа на статистика/ интервју	ДИК
Г/1/2/6	Пристапност на избирачкото место	Дали постои поклопување на надлежностите меѓу ДИК и единиците на локалната самоуправа во врска со адаптацијата на објектите	Интервју/ анализа на документи	ДИК
Г/1/2/7	Пристапност на избирачкото место	Начин на вршење контрола на пристапноста на објектите	Анализа на документи/ интервју	ДИК
Г/1/2/8	Пристапност на избирачкото место	Обезбедени буџетски средства за подобрување на пристапноста	Анализа на документи	ДИК
Г/1/3/1	Пристапност на избирачкиот материјал	Избирачкиот список е приспособен за слабовидните, слепите и лицата со интелектуална попреченост	Анализа на документи/ интервју	ДИК

Г/1/3/2	Пристапност на избирачкиот материјал	Пристапност на избирачкото ливче за слепите, слабовидните и лицата со интелектуална попреченост	Анализа на документи/ интервју	ДИК
Г/1/4/1	Пристапност на изборната кампања	Промени на законски и подзаконски акти за да се направи пристапност на изборната кампања	Анализа на документи/ интервју	ДИК
Г/1/4/2	Пристапност на изборната кампања	Пристапност на информациите кои се дел од изборната кампања и се дистрибуирани во медиумите	Анализа на документи/ интервју	ДИК
Г/1/4/3	Пристапност на изборната кампања	Пристапност на официјалните веб-страници на политичките партии	Анализа на документи/ интервју	ДИК
Г/1/4/4	Пристапност на изборната кампања	Пристапност на информациите кои се однесуваат на изборната кампања, а се поставени на веб-страницата на ДИК	Анализа на документи/ интервју	ДИК
Г/1/4/5	Пристапност на изборната кампања	Пристапност на пропагандниот материјал на кандидатите/политичките партии	Анализа на документи/ интервју	ДИК

Г/1/4/6	Пристапност на изборната кампања	Пристапност на просториите/ јавните површини за организирање на изборна кампања	Анализа на документи/ интервју	ДИК
Г/1/4/7	Пристапност на изборната кампања	Пристапност на профилите на социјалните мрежи на политичките партии	Анализа на документи/ интервју	ДИК
Г/1/4/8	Пристапност на изборната кампања	Пристапност на изборните програми на кандидатите/ политичките партии како интегрален документ за слепите лица и лицата со интелектуална попреченост	Анализа на документи/ интервју	ДИК
Г/1/5/1	Кадровски капацитети	Број на реализирани обуки на членови на општински изборни комисии на теми кои се поврзани за пристапноста на гласачките места	Анализа на документи/ интервју	ДИК
Г/1/5/2	Кадровски капацитети	Модули за обука поврзани за пристапноста на избирачките места	Анализа на документи/ интервју	ДИК

Г/1/5/3	Кадровски капацитети	Предвидени обуки за претстојните претседателски избори и изборите за пратеници во македонското собрание	Анализа на документи/ интервју	ДИК
Г/1/6/1	Тајност и непосредност во остварувањето на избирачкото право на избирачите со слепило и слабовидност	Промена на Изборниот законик и подзаконските акти	Анализа на документи/ интервју	ДИК
Г/1/6/2	Тајност и непосредност во остварувањето на избирачкото право на избирачите со слепило и слабовидност	Практична примена	Анализа на документи/ интервју	ДИК

Г/1/6/3	Тајност и непосредност во остварувањето на избирачкото право на избирачите со слепило и слабовидност	Приговори кои се доставени до ДИК, а кои се однесувале на повреда на ова право	Анализа на документи/ интервју	ДИК
Г/1/6/4	Тајност и непосредност во остварувањето на избирачкото право на избирачите со слепило и слабовидност	Кривични пријави поради прекршување на ова право	Анализа на документи/ интервју	ДИК
Г/1/7/1	Контролни механизми	Улогата на ДИК во контролирањето на пристапноста на избирачките места, избирачкиот материјал и изборната кампања за лицата со попреченост	Анализа на документи/ интервју	ДИК

Г/1/7/2	Контролни механизми	Улогата на општинските изборни комисии во контролирањето на пристапноста на избирачките места, избирачкиот материјал и изборната кампања за лицата со попреченост	Анализа на документи/ интервју	ДИК
Г/1/7/3	Контролни механизми	Улогата на АВМУ во контролирањето на пристапноста на изборната кампања за лицата со попреченост	Анализа на документи/ интервју	АВМУ
Г/1/7/4	Контролни механизми	Стандарди на ОБСЕ/ОДУГР за следење и известување за пристапноста на избирачките места, избирачките списоци и изборната кампања, како и правото на тајни и непосредни избори за слепите и слабовидните лица	Анализа на документи/ интервју	ОБСЕ/ОДИХР

Г/1/7/5	Контролни механизми	Стандарди на невладините организации за следење и известување за пристапноста на избирачките места, избирачките списоци и изборната кампања, како и правото на тајни и непосредни избори за слепите и слабовидните лица	Анализа на документи/ интервју	НВО
---------	---------------------	---	--------------------------------	-----

ОБЛАСТ: Д. ПРИСТАПНОСТ НА ЛОКАЛНА ИНФРАСТРУКТУРА И ОБЈЕКТИТЕ ВО
НАДЛЕЖНОСТ НА ЕДИНИЦИТЕ НА ЛОКАЛНАТА САМОУПРАВА

ОПШТИНИ ЗА АНАЛИЗА: КОЧАНИ, ШТИП, ВИНИЦА, ЗРНОВЦИ И ЧЕШИНОВО-ОБЛЕШЕВО

*За истражување на пристапноста на инфраструктурата да се користи и Потсетникот во Прилог 2

КОД	ИСТРАЖУВАЧКО ПРАШАЊЕ	ПОКАЗАТЕЛ	МЕТОД	ИЗВОР
Д/2/1/1	Пристапност на објектот / ЕДИНИЦА НА АНАЛИЗА Е ОБЈЕКТОТ/ во надлежност на општината	Пристапност на паркингот	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината
Д/2/1/2	Пристапност на објектот / ЕДИНИЦА НА АНАЛИЗА Е ОБЈЕКТОТ/ во надлежност на општината	Пристапност на влезната врата/влезните врати	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината

Д/2/1/3	Пристапност на објектот / ЕДИНИЦА НА АНАЛИЗА Е ОБЈЕКТОТ/ во надлежност на општината	Пристапност на ходниците	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината
Д/2/1/4	Пристапност на објектот / ЕДИНИЦА НА АНАЛИЗА Е ОБЈЕКТОТ/ во надлежност на општината	Пристапност на канцелариите во кои се врши прием на странки	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината
Д/2/1/5	Пристапност на објектот / ЕДИНИЦА НА АНАЛИЗА Е ОБЈЕКТОТ/ во надлежност на општината	Пристапност на тоалетот	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината

Д/2/1/6	Пристапност на објектот / ЕДИНИЦА НА АНАЛИЗА Е ОБЈЕКТОТ/ во надлежност на општината	Пристапност на катот/ катовите	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината
Д/2/1/7	Пристапност на објектот / ЕДИНИЦА НА АНАЛИЗА Е ОБЈЕКТОТ/ во надлежност на општината	Пристапност на шалтерот	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината
Д/2/2/1	Сигнализација	Постоење на светлосна сигнализација на патиштата	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината
Д/2/2/2	Сигнализација	Постоење на звучна сигнализација на патиштата	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината

Д/2/3/1	Улици и тротоари	Пристапност на улиците со нерамни површини на пешачките премини за слепите лица	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината
Д/2/3/2	Улици и тротоари	Пристапност на рабовите на тротоарите за лицата со ортопедска количка/ ортопедско помагало и за слепите и слабовидните лица	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината
Д/2/3/3	Улици и тротоари	Пристапност на тротоарите / рамнини/патека за слепи	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината
Д/2/3/4	Улици и тротоари	Поставеност на канти за отпадоци/клупи/сообраќајни знаци на средината или близу до средината на тротоарот	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината
Д/2/4/1	Паркинзи	Назначени паркинг-места за лицата со попреченост	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината

/2/4/2	Паркинзи	Пристапност до обележаните паркинг-места	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината
Д/2/4/3	Паркинзи	Позиционираност на обележаното паркинг-место	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината
Д/2/5/1	Паркови и други јавни површини	Пристапност на урбаната опрема за лицата со попреченост	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината
Д/2/5/2	Паркови и други јавни површини	Осветленост на јавната површина	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината
Д/2/5/3	Паркови и други јавни површини	Безбедност во движењето на лицата со попреченост	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината
Д/2/6/1	Контрола	Начин на вршење контрола од општинската инспекција	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината

Д/1/6/2	Контрола	Начин на вршење контрола од страна на државата	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Министерство за транспорт и врски
Д/1/7/1	Правна рамка	Донесување нов закон за градење или измена на постојниот Закон за градење и подзаконски акти кои произлегуваат од овој закон за имплементирање на одредби со кои ќе обезбеди пристапна и достапна инфраструктура до сите градби, со воведување конкретни, технички, заштитни и прекршочни мерки	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Министерство за транспорт и врски
Д/1/7/2	Правна рамка	Воведување на стандардите ISO/IEC Guide 71:2014 во законската регулатива за урбанистичко планирање на национално и локално ниво	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Министерство за транспорт и врски
Д/1/7/3	Правна рамка	План за подобрување на пристапноста на постоечките објекти на национално и локално ниво	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Министерство за транспорт и врски

Д/2/8/1	Финансирање	Висина и процент од буџетот на општинско ниво којшто се издвојува за подобрување на пристапноста	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Одделение за урбанизам и градежништво во општината
Д/1/8/2	Финансирање	Висина и процент од буџетот на државно ниво којшто се издвојува за подобрување на пристапноста	Прашалник/ интервју/ анализа на документи	Министерство за транспорт и врски

ОБЛАСТ: Ѓ. КРИЗЕН МЕНАЏМЕНТ

КОД	ИСТРАЖУВАЧКО ПРАШАЊЕ	ПОКАЗАТЕЛ	ИЗВОР	МЕТОДИ
Ѓ/1/1/1	Проценки	Колку и како во единствената проценка од ризици и опасности е опфатено прашањето на лицата со попреченост во различните видови на ризици и опасности	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/1/2	Проценки	Колку и како во општинската/ регионалната проценка од ризици и опасности е опфатено прашањето на лицата со попреченост во различните видови на ризици и опасности	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/2/1	Рано предупредување	Пристапност на раното предупредување во случаи на природни катастрофи за слабовидните и слепите лица на локално ниво	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи

Ѓ/1/2/2	Рано предупредување	Пристапност на раното предупредување во случаи на природни катастрофи за лицата со делумно и целосно оштетен слух на локално ниво	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/2/3	Рано предупредување	Пристапност на раното предупредување во случаи на природни катастрофи за лицата со интелектуална попреченост на локално ниво	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/2/4	Рано предупредување	Пристапност на раното предупредување на електронските медиуми	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/2/5	Рано предупредување	Пристапност на раното предупредување на интернет-порталите на официјалните институции	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/2/6	Рано предупредување	Пристапност на раното предупредување на интернет-порталите за информирање	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/2/7	Рано предупредување	Пристапност на раното предупредување во јавните институции	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи

Ѓ/1/2/8	Рано предупредување	Пристапност на раното предупредување во деловните субјекти	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/3/1	Проценка на ризици	Интегрираност на принципот на попреченост во стандардните оперативни процедури за проценка на ризици и опасности од поплави	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/3/2	Проценка на ризици	Интегрираност на принципот на попреченост во стандардните оперативни процедури за проценка на ризици и опасности од поплави	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/3/3	Проценка на ризици	Интегрираност на принципот на попреченост во стандардните оперативни процедури за проценка на ризици и опасности од одрони и свлечишта	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи

Ѓ/1/3/4	Проценка на ризици	Интегрираност на принципот на попреченост во стандардните оперативни процедури за проценка на ризици и опасности од земјотреси	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/3/5	Проценка на ризици	Интегрираност на принципот на попреченост во стандардните оперативни процедури за проценка на ризици и опасности од силни ветрови и интензивни промени на воздушни маси	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/3/5	Проценка на ризици	Интегрираност на принципот на попреченост во стандардните оперативни процедури за проценка на ризици и опасности од техничко-технолошки катастрофи	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/3/6	Проценка на ризици	Интегрираност на принципот на попреченост во стандардните оперативни процедури за проценка на ризици и опасности од епидемии и епизотии	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи

Ѓ/1/3/7	Проценка на ризици	Интегрираност на принципот на попреченост во стандардните оперативни процедури за проценка на ризици и опасности од терористички напади	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/3/8	Проценка на ризици	Интегрираност на принципот на попреченост во стандардните оперативни процедури за проценка на ризици и опасности од масовни движења поради вооружени судири	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/4/1	Планови за превенција и справување	Интегрирање на принципот на права на лица со попреченост во националните планови за превенција и справување	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/4/2	Планови за превенција и справување	Интегрирање на принципот на права на лица со попреченост во регионалните планови за превенција и справување	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи

Ѓ/1/4/3	Планови за превенција и справување	Интегрирање на принципот на права на лица со попреченост во локалните планови за превенција и справување	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/5/1	Евакуација	Интегрирање на правата на лицата со попреченост во ситуација на евакуација во индивидуални домови	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/5/2	Евакуација	Интегрирање на правата на лицата со попреченост во ситуација на евакуација во колективно домување	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/5/3	Евакуација	Интегрирање на правата на лицата со попреченост во ситуација на евакуација во индустриски објекти	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/5/4	Евакуација	Интегрирање на правата на лицата со попреченост во ситуација на евакуација во здравствени објекти	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/5/5	Евакуација	Интегрирање на правата на лицата со попреченост во ситуација на евакуација во училишта и градинки	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи

Ѓ/1/5/6	Евакуација	Интегрирање на правата на лицата со попреченост во ситуација на евакуација во домови за стари лица	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/5/7	Евакуација	Интегрирање на правата на лицата со попреченост во ситуација на евакуација во возила	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/5/8	Евакуација	Интегрирање на правата на лицата со попреченост во ситуација на евакуација во угостителски објекти	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/6/1	Јакнење на капацитети	Обуки на вработените во Центарот за управување со кризи во врска со интегрирање на правата на лицата со попреченост во нивното работење	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/6/2	Јакнење на капацитети	Обуки на вработените во Дирекцијата за заштита и спасување во врска со интегрирање на правата на лицата со попреченост во нивното работење	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи

Ѓ/1/6/3	Јакнење на капацитети	Обуки на вработените во противпожарните служби во врска со интегрирање на правата на лицата со попреченост во нивното работење	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/6/4	Јакнење на капацитети	Обуки на вработените во армијата во врска со интегрирање на правата на лицата со попреченост во нивното работење	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/7/1	Едукација и јакнење на јавната свест	Начин на информирање на лицата со попреченост за самозаштита во случај на катастрофа и информирање за начинот на пријавување	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи
Ѓ/1/7/2	Едукација и јакнење на јавната свест	Едукација на децата со попреченост за пријавување на катастрофа и заштита	ЦУК/ДСЗ	Интервју/анализа на документи